

R U S Y A

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF RUSSIAN STUDIES ■ ЖУРНАЛ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

SAYI (Issue): 12 • YIL (Year) 2024 • e-ISSN: 2757-7899

R U S A D

e-ISSN: 2757-7899

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/rusad>

R U S A D

RUSYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF RUSSIAN STUDIES ■ ЖУРНАЛ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Sayı [*Issue/Выпуск*]:
12

Yıl [*Year/Год*]:
2024

Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD), Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez Türkiye’de yayınlanan, internet üzerinden açık erişimli ve ilmi esaslara dayalı, uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. RUSAD, Rusya hakkında tarih, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, ekonomi, strateji, jeopolitik gibi beşerî bilimlerin uhdesindeki alanlarda ulusal ve uluslararası düzeyde Türkçe, Rusça ve İngilizce kaleme alınmış akademik makaleleri ve kitap incelemelerini okuyucuya ulaştırmayı düştur edinmiştir. RUSAD bu minval üzere daha geniş kitlelere ulaşmak amacıyla açık erişim yayınları desteklemekte ve buna binaen yazarlardan makale yayınlamak için ya da okuyuculardan yayınlara ulaşmak için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Dergiye gönderilen makalelerin daha önceden yayınlanmamış özgün metinler olması ve aynı anda başka bir derginin değerlendirme sürecinde olmaması gerekmektedir. Dergide yayınlanmak üzere kabul edilen çalışmalar bilimsel etik kurallarına uygun olarak “çift kör hakem” tarafından okunur ve bu sayede değerlendirme sürecinde hem yazarın hem de hakemlerin kimlikleri birbirlerinden gizlenir. Gönderilen makaleler ilk olarak editör incelemesine tabi tutulur. Bu safhada çalışmanın dergi kurallarına uygunluğu incelenir. Dergi kurallarına uygun olmayan makaleler yazarlarına iade edilir. Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* intihal programı ile denetlenmektedir. Yayınlanan yazılardaki fikirler yalnızca yazar(lar)ına ait olup yazılanlardan dolayı dergi sahibi, yayıncı ve editörler sorumlu tutulamaz.

Journal of Russian Studies (JORUS), is an academic journal published twice a year in Turkey every June and December with open access via the internet, based on scientific principles and international peer-reviewed. JORUS has aimed to convey the academic articles and book reviews written at the national and international level in Turkish, Russian, and English in the field of social sciences such as history, international relations, political science, economics, strategy, geopolitics about Russia. For that reason, JORUS supports open access publications in order to reach a wider audience and does not charge any fee for publishing articles from the authors or accessing publications from the readers. Manuscripts submitted to the journal must be original texts that have not been previously published and works are not included in the evaluation process of another journal at the same time. The manuscripts accepted for publication in the journal, in accordance with scientific ethics rules, will be read and evaluated by double-blind referees and in this manner, both the referee and author identities are concealed from the referees, and vice versa, throughout the review process. The opinions in the published articles belong only to the author(s). It does not bind the journal owner, the publisher, or the editors. Articles submitted are subjected to editorial review first. In this phase, firstly, the compliance of the study with the journal rules is examined. The articles sent are controlled for plagiarism by the *iThenticate*. Manuscripts that do not comply with the journal rules are returned to their authors.

Yazışma Adresi / Mailing Address

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Talas/Kayseri, Türkiye

E-mail: rusad.tr@gmail.com

Web adresi / Web Address: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/rusad>

RUSAD, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslanmıştır.

Sahibi / Owner

Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI [Erciyes Üniversitesi]

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI [Erciyes Üniversitesi]

Editör Yardımcıları / Editor Assistants

Doç. Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU [Marmara Üniversitesi]

Eray AKÇAY [St. Petersburg State University]

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN [Kütahya Dumlupınar Üniversitesi]

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU [Marmara Üniversitesi]

Prof. Dr. Toğrul İSMAYİL [Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]

Doç. Dr. Hatice KERİMOĞLU [İstanbul Topkapı Üniversitesi]

Asst. Prof. Dr. Grigory AFANASIEV [RANEPA St. Petersburg]

Dr. Andrey BOGOMOLOV* [Russian State Historical Archive]

* Derginin Rusya resmi temsilcisi | The official representative of the journal in Russia |
Официальный представитель журнала в России

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Türkan OLCAY [İstanbul Üniversitesi]

Doç. Dr. Anatoly STEPANOV [Ural Federal University]

Doç. Dr. Erdal BİLGİÇ [İstanbul Topkapı Üniversitesi]

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Ali Ekber KELEŞ [Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü]

Rusça Dil Editörleri / Russian Language Editors

Doç. Dr. Nadejda MALİKOVNA AÇAN [Ural Federal University]

Dr. Öğr. Üyesi Esra ŞÖLENTAŞ [Ankara Üniversitesi]

Öğr. Gör. Sagom DİNGİLİŞİ [Ural Federal University]

Editöryal Sekreteryası / Editorial Assistance

Mehmet Kaan VATANBEKÇİSİ Yavuz Selim BARHAN

Nesrin HURMA Ozan BÖKE

Logo ve Kapak Tasarım / Logo and Cover Design

Emine KARABULUT [Erk Ajans]

Dergi Tarihiçesi:

Derginin Önceki Adı	e-ISSN	Yıl
Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi	2687-3583	2019-2021

Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
All responsibility of the studies published belongs to the author(s).

BİLİM ve DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN [Ege Üniversitesi]	
Prof. Dr. Abdulvahap KARA [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Ahmet KANLİDERE [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Aleksandr NESTEROV [Ural Federal University]	
Prof. Dr. Ali ASKER [Karabük Üniversitesi]	
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR [Milli Savunma Üniversitesi]	
Prof. Dr. Barış METİN [Uşak Üniversitesi]	
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI [Bilkent Üniversitesi]	
Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM [İstanbul Üniversitesi]	
Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU [Emekli Öğretim Üyesi]	
Prof. Dr. Nikolay DYAKOV [St. Petersburg State University]	
Prof. Dr. Okan YEŐİŐOT [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Osman YORULMAZ [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Peter GOLDEN [Rutgers University]	
Prof. Dr. Sevinç UÇĐĐUL [Erciyes Üniversitesi]	
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV [Azerbaijan National Academy of Science]	
Prof. Dr. Uğur DEMİR [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA [Patriarchate of Georgia St. King Tamar University]	
Doç. Dr. Aleksandr SOTNICHENKO [Federal Agency for the Commonwealth of Independent States Affairs (Rosstrudnichestvo) / Turkey]	
Doç. Dr. Aleksandr VASILYEV [Oriental Studies of RAS]	
Doç. Dr. Amiran URUSHADZE [European University at St. Petersburg]	
Doç. Dr. Ayna Askeroğlu ARSLAN [İstanbul Üniversitesi]	
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA [Azerbaijan National Academy of Science]	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK [Akdeniz Üniversitesi]	
Doç. Dr. Nurlana MUSTAFAYEVA [Baku State University]	
Doç. Dr. Ramin SADİGOV [Bayburt Üniversitesi]	
Doç. Dr. Serkan ACAR [Ege Üniversitesi]	
Doç. Dr. Şir Muhammed DUALI [Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi]	
Doç. Dr. Roman HAUTALA [University of Oulu]	
Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIRIM [Erciyes Üniversitesi]	
Öğr. Gör. Dr. Cahit HAMURKOPARAN [Anadolu Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Elif ŞİMŐEK ÖZKAN [Erciyes Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Erdem ERİNÇ [Erciyes Üniversitesi]	
Dr. Irina SVISTUNOVA [Russian Academy of Sciences]	
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DÜZĐÜN [Akdeniz Üniversitesi]	
Öğr. Gör. Dr. Liaisan ŞAHİN [Marmara Üniversitesi]	
Dr. Milyausha R. GAYNANOVA [Tatarstan Academy of Sciences]	
Dr. Öğr. Üyesi Murat TOPĐU [PAPŐU] [Okan Üniversitesi]	

Unvan ve isme göre alfabetik sıralı/ Sorted by academic title and name

Rusya
AraŖtırmaları
Dergisi
uluslararası
hakemli bir
dergidir
*Journal of Russian
Studies is a refereed
international journal*

Yayın Türü:
Uluslararası
Sürelî Yayın
Publication Type:
*International
Periodical*

**Dergi yılda iki kez
yayınlanır
(Yaz ve Kış)**
*The Journal
is published
biannually
(Summer and
Winter)*

Sayı [Issue] | 12
Yıl [Year] | 2024

İNDEKSLER / INDEXES

TR Dizin

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 07.2024
(2023 yılı itibarıyla)

EBSCO

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2021
(Academic Search Ultimate)
(Central & Eastern European Academic Source)

ERIH PLUS

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11.2023

Index Copernicus

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020
(ICI Journals Master List)

* RUSAD, ikili anlaşma çerçevesinde Rusya'nın en büyük uluslararası akademik online-kütüphanesi **CYBERLENINKA** ile **E-LIBRARY**'de taramaktadır.

In addition, RUSAD is scanned in Cyberleninka and E-Library which is Russia's largest international academic online-library, within the frame of a bilateral agreement.

HAKEMLER / REFEREES OF THE ISSUE (2024)

- Prof. Dr. Cavid QASIMOV (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Firengiz PAŞAYEVA YUNUS (Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kezban ACAR KAPLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Aslı YIĞIT (Atılım Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemale UMUDOVA (Bakü Slayvan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Selman ÖĞÜT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Eray ALIM (Batman Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KARATAŞ (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramin SADIK (Bayburt Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Simge ÜNLÜ (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Şebnem ÖZDEMİR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Nergiz Özkural KÖROĞLU (Üsküdar Üniversitesi)
Doç. Dr. Nihan CANBAKAL ATAĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Zulfiya ŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Başak KUZAKÇI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burak KOLOT (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Eda H. TAN METREŞ (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan İNALCIK (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ŞEN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Orkhan GAFAROV (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pelin ALİYEV (Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mahir ASLAN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Niyazi İPEK (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan KEÇECİ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Dr. Yusuf KILIÇASLAN
Öğretim Görevlisi Dr. Yunus Emre AYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Arş. Gör. Cem BAYINDIR (İstanbul Beykent Üniversitesi)
Yüksek Lisans öğrencisi Alihan BÜYÜKÇOLAK (Marmara Üniversitesi)
Yüksek Lisans öğrencisi Fatih ERTÜRK (Marmara Üniversitesi)
Yüksek Lisans öğrencisi Seher YIĞIT (Marmara Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

I-II | Editör Kurulu Takdim Yazısı

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 1-22 | **Kiev Rus Devleti Döneminde Bir Halk Meclisi Deneyimi: Veçe Örgütlenmesi**
An Experience of Public Assembly During the State of Kievan Rus: Veche Organization
Опыт народного собрания во время государства Киевской Руси: Вечевая организация
Sedat ÇOBANOĞLU
- 23-55 | **Osmanlı Devleti'nden Çarlık Rusya'ya Yapılan Eski Eserler Kaçakçılığı**
The Smuggling of Antiquities from The Ottoman Empire to Tsarist Russia
Контрабанда древностей из Османской империи в Царскую Россию
Hüseyin MUŞMAL & Nazım YILMAZ
- 57-73 | **XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başlarında Rusya'nın Türk Dünyası Üzerindeki Dil Asimilasyonu Süreci ve Sonuçları**
Russia's Language Assimilation Process and Its Consequences On the Turkic World in The End of The 19th Century and Early of The 20th Century
Процесс русскоязычной ассимиляции и его результаты в тюркском мире в конце XIX – начале XX века
İlker TÜRKMEN
- 75-96 | **Sovyetler Birliği'nin İdeolojik ve Tarihsel Bağlamda Baskı Politikasının Oluşumu ve Gelişimi (1917-1953)**
The Formation and Development of the Soviet Union's Repressive Policy in Ideological and Historical Context (1917-1953)
Формирование и развитие политики репрессий Советского Союза в идеологическом и историческом контексте (1917-1953)
Nurullah ÇETİN
- 97-126 | **The Russian Influence On the Formation of Baku's Urban Identity**
Bakü Kent Kimliğinin Oluşumunda Rus Etkisi
Влияние России на формирование городской идентичности Баку
Oğuz Kağan BAYRAKDAR

Kitap İncelemesi – Book Review

- 127-131 | **Çarlık Rusyası'nda Tiflis Vilayeti (1846-1914)**
Samet SAZAK
- 133-140 | **Rusya Günlüğü**
Muhammed TAŞKESENLİGİL

Takdim

Kıymetli okurlarımız!

Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD)'ni 12. sayısındaki beş araştırma makalesi ve iki kitap incelemesiyle takdirinize sunuyoruz. Bu sayının ilk araştırma makalesi, **Sedat Çobanoğlu** tarafından kaleme alınan "**Kiev Rus Devleti Döneminde Bir Halk Meclisi Deneyimi: Veçe Örgütlenmesi**" başlıklı çalışmadır. Bu makalede, Kiev Ruslarının devlet yönetim sisteminin ve yerel yönetimlerinin ilk örgütlenme süreçleri ile bu süreçlerin temellerinin nasıl oluştuğu ele alınmaktadır. Çalışma, Rus idare tarihinin ilk devlet modeli olarak kabul edilen Kiev Rus Devleti'nde, halk meclisi işlevi gören ve önemli kararların alınmasında etkin bir rol oynayan Veçe örgütlenmelerini inceliyor.

Sayının ikinci makalesi, **Hüseyin Muşmal** ve **Nazım Yılmaz** tarafından kaleme alınan "**Osmanlı Devleti'nden Çarlık Rusya'ya Yapılan Eski Eserler Kaçakçılığı**" başlıklı çalışmadır. Bu makalede yazarlar, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü çalışanları ile Çarlık Rusya'nın diplomatik temsilcilerinin Osmanlı coğrafyasındaki eski eserlerin toplanması ve Rusya'ya götürülmesi ya da kaçırılması konusundaki faaliyetlerini ele almaktadır. Ayrıca, kaçırıldığı tespit edilen eserler ve Osmanlı idaresinin bu kaçakçılık faaliyetlerine karşı aldığı önlemler, genel bir çerçevede incelenmektedir.

Sayının üçüncü makalesi, **İlker Türkmen** tarafından kaleme alınan "**XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başlarında Rusya'nın Türk Dünyası Üzerindeki Dil Asimilasyonu Süreci ve Sonuçları**" başlıklı çalışmadır. Makalede, Rusya'nın hakimiyeti altında bulunan Türk halklarına yönelik uyguladığı dil asimilasyonu politikaları incelenmekte ve bu politikaların sonuçlarına dair önemli bilgiler sunulmaktadır.

Sayının dördüncü makalesi **Nurullah ÇETİN**'in "**Sovyetler Birliği'nin İdeolojik ve Tarihsel Bağlamda Baskı Politikasının**

Oluşumu ve Gelişimi (1917-1953)” adlı makalesidir. Bu çalışmada, Sovyet devrimi sonrasında başvurulmuş baskı organlarının kurumsallaşma süreci ve bu yapıların, devletin ideolojik kontrolü sağlamada ve muhalefeti bastırmadaki rolü analiz edilmektedir. Ayrıca, cezalandırıcı politikaların Sovyet rejimi için neden kalıcı ve merkezi bir unsur haline geldiği incelenmektedir.

Sayının beşinci makalesi, **Oğuz Kağan Bayraktar** tarafından kaleme alınan **“The Russian Influence on the Formation of Baku’s Urban Identity”** başlıklı çalışmadır. Bu makalede yazar, öncelikle kimlik ve kent kimliği kavramlarını ele almakta; ardından Bakü’nün kent kimliğini şekillendiren dinamikler ve bu süreçteki Rus etkisini detaylı bir şekilde incelenerek örneklerle izah etmektedir.

Bu sayımızdaki iki kitap incelemesinden ilki, **Samet Sazak** tarafından Rusça olarak kaleme alınan **Mustafa Tanrıverdi**’nin **“Çarlık Rusyası’nda Tiflis Vilayeti”** adlı kitabına aittir. Diğer inceleme ise, **Muhammed Taşkesengil**’in **John Steinbeck**’in **“Rusya Günlüğü”** adlı eseri üzerine yaptığı değerlendirmedir.

RUSAD’ın her sayısında olduğu gibi bu sayısında da hiçbir karşılık beklemeden desteklerini esirgemeyen yayın ve bilim kurulumuza, sayı hakemlerimize, alan editörlerimize bu vesileyle şükranlarımızı arz ediyoruz. **RUSAD**’ın 2024/Kış 13. sayısında buluşmak temennisiyle...

RUSAD EDİTÖR KURULU

– Tekin Aycan TAŞCI

– Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU

– Eray AKÇAY

KİEV RUS DEVLETİ DÖNEMİNDE BİR HALK MECLİSİ DENEYİMİ: VEÇE ÖRGÜTLENMESİ

 Sedat ÇOBANOĞLU^a

Öz

Devletlerin yönetim yapılarının ortaya çıkışı ve gelişim süreçleri, birer deneyim olarak devlet teşkilatının gelişimi bakımından önemli birer köşe taşı niteliğindedir. Dolayısıyla bu çalışmada, Rus devlet yönetim sisteminin ve yerel yönetimlerinin ilk örgütlenme süreçlerinin ve temellerinin nasıl ortaya çıktığı sorgulanmıştır. Bu temel sorunsal üzerinden hareketle çalışmada, Rus idare tarihinin ilk devlet deneyimi olan Kiev Rus devletinde, önemli kararların alınmasında aktif rol oynayan ve halk meclisi olarak görülen Veçe örgütlenmeleri incelenmiştir. Bilindiği gibi günümüzde merkezi ve yerel yönetimler, geçmişte yaşanan deneyimlerden beslenmekte ve devletlerin idari tarihindeki tecrübeler, sonraki dönemlerde kamu yönetimi örgütlenmelerine aktarılmaktadır. Dolayısıyla bir devletin idare tarihinin anlaşılması, ilk temellerinin incelenmesiyle pekiştirilebilir. Bu nedenle çalışmada, öncelikle Rus devlet yönetim sisteminin ilk ortaya çıkış sürecine yönelik genel bir araştırma yapılmıştır. Bu süreçte Kiev Rus devleti öncesinde Slavların diğer etnik unsurla olan ilişkilerine kısaca değinilmiştir. Daha sonra Kiev Rus devleti hakkında kısa bir derleme yapılmıştır. Müteakiben, Kiev Rus devletindeki örgütsel yapıya yönelik kısa bir çerçeve çizilmiştir. Ardından Rus idare tarihinde ilk yönetim örgütlenme biçimi olan veçeler ele alınmıştır. Veçelerin; örgütsel yapıdaki yeri, konumu ve hangi ihtiyaçlardan ortaya çıktığı ve işlevleri sorgulanmıştır. Çalışmadaki veriler, ağırlıklı olarak Rus dilindeki kitap ve makale gibi ikincil kaynaklardan toplanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, nitel bir karaktere sahiptir. Bu çalışmada, veçe örgütlenmesi ele alınmış ve konu hakkında toplanan veriler, analiz edilmiştir. İdare tarihi araştırmaları kapsamında Rus devletinin temellerinin incelenmesine yönelik kaynakların az olması, çalışmada sınırlılığa sebep olmuştur. Sonuç olarak, Kiev Rus devletinde veçelerin hem siyasi ve idari hem de toplumsal sorunların çözümünde önemli rol oynadığı ve günümüzde merkezi/yerel yönetimlerin ve Rus parlamentosunun ilk deneyimleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın Rus idare tarihi çalışmalarına ve ülke idare tarihi incelemelerine örnek teşkil etmesi bakımından yapılacak diğer akademik çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Rusya Tarihi, Kiev Rus devleti, idare tarihi, veçe, halk meclisi, yönetim.

^a Dr. Millî Savunma Bakanlığı, drsedatcobanoglu@gmail.com

AN EXPERIENCE OF PUBLIC ASSEMBLY DURING THE STATE OF KIEVAN RUS: VECHЕ ORGANIZATION

Abstract

The emergence and development processes of the administrative structures of states are important milestones in terms of the development of state organization as an experience. Therefore, in this study, it has been questioned how the first organizational processes and foundations of the Russian state administration system and local governments emerged. Based on this fundamental problem, the study conducted a study on the Veche organizations that played an active role in the Kievan Rus state, which was the first state experience in Russian administrative history, and had the quality of a people's assembly in making important decisions. As is known, today's central and local governments are fed by past experiences. Experiences in the administrative history of states are transferred to public administration organizations in later periods. Therefore, understanding the administrative history of a state can be reinforced by examining its first foundations. For this reason, in the study; first of all, a general research was conducted on the first emergence of the Russian state administration system. In this process, the relations of the Slavs with other ethnic elements before the Kiev Rus state were briefly mentioned. Then, a short review was made about the Kiev Rus state. Following this, a brief outline of the organizational structure in the Kievan Rus state is drawn. Then, the first administrative organization form in Russian administrative history, veches, were discussed. The place and position of veches in the organizational structure, the needs from which they emerged and their functions were questioned. The data collected in the study were collected from secondary sources such as books and articles in Russian, the language of the region, in terms of subject matter. The data used in the research has a qualitative character. The research addressed the veche organization and the data collected on this subject were analyzed. Since the emergence of the first foundations of the Russian state was examined within the scope of the administrative history study, the scarcity of resources in this field constituted the limitation of the study. As a result of the study, it was concluded that veches played an important role in the solution of both political and administrative and social problems in the Kievan Rus state and were the first experiences of central/local administrative bodies and Today's Russian parliament. It is expected that the study will contribute to other academic studies in terms of setting an example for Russian administrative history studies and country administrative history studies.

Keywords: Russian History, State of Kievan Rus, administrative history, veche, people's assembly, administration.

ОПЫТ НАРОДНОГО СОБРАНИЯ ВО ВРЕМЯ ГОСУДАРСТВА КИЕВСКОЙ РУСИ: ВЕЧЕВАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ

Аннотация

Опыт возникновения и развития структур управления является краеугольным камнем государственной организации. В исследовании ставится вопрос о том, как закладывались основы российской системы центрального управления и местного самоуправления. Исходя из этой фундаментальной проблематики, был изучен первый в истории русский опыт государственности — Киевской Руси (Древней Руси). В принятии важных решений этого периода играло активную роль народное собрание.

Как известно, сегодня центральные и местные органы власти опираются на прошлый опыт. Этот опыт передается в административной истории организациям государственного управления последующих периодов. Таким образом, понимание истории управления государством может быть подкреплено изучением его первоначальных основ. Автором было проведено общее исследование, направленное в первую очередь на изучение процесса зарождения российской системы государственного управления. Кратко были рассмотрены отношения славян с другими этническими элементами до образования Киевской Руси, очерчены рамки организационной структуры и составлен краткий обзор о ее государственности. Затем была изучена первая форма организации управления в русской административной истории — вече. Место и положение веча в организационной структуре, потребности, из которых оно возникло, и его функции были подвергнуты научной критике. При этом использованные в статье данные были получены преимущественно из русской литературы (книги и статьи). Недостаточность источников в области административной истории при изучении возникновения основ российского государства привела к ограничениям в исследовании. Автором сделан вывод о том, что в Киевской Руси вече играло важную роль в решении как политических, так и административных и социальных проблем, и являлось первым опытом для сегодняшних центральных/местных органов власти и парламентов. Ожидается, что исследование послужит примером для изучения истории российской администрации и обзоров истории администрации страны.

Ключевые слова: История России, Киевская Русь, Вече, административная история, управление, Народное собрание.

Giriş

İdare tarihi, devletlerin örgütsel kökenlerini ve idari yapıdaki değişimlerini ortaya koymak bakımından önemli bir araştırma alanıdır. Bu anlamda günümüz Rus parlamentosunun ve yönetim yapılarının ilk ortaya çıkış süreçlerini anlamak ve özümsemek amacıyla alanyazındaki yönetsel örgütlere yönelik yapılan tarihsel çalışmalar, kayda değer öneme sahiptir. Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği ve Çarlık Rusyası örgütlenmelerine yönelik akademik incelemeler, sıklıkla yapılmaktadır. Ancak bu alandaki çalışmaların, Türkiye’de halen yetersiz kaldığı söylenebilir. Özellikle Rus devletinin inşa sürecinde idare tarihi çalışmaları önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede Rus idare tarihinin ilk temellerinin anlaşılması, günümüz Rus idare tarihi çalışmalarına katkı sağlayabilir.

Bu bağlamda yapılan çalışmada Rus devletinin yönetsel olarak ilk temellerinin incelenmesi amacıyla dokuzuncu yüzyılda kurulan Kiev Rus¹ devletinde halk meclisleri

¹ Kiev Rus devleti, Doğu Slavları tarafından kurulmuştur ve bir bakıma günümüz Rusya, Belarus ve Ukrayna devletlerinin tarihteki ortak teşekkülüdür. Dolayısıyla Kiev Rus devletini sadece günümüzdeki Rusların atası saymak yanlış çıkarımlara neden olabilir. Bu hususta bk. Eray Akçay, “Rusya’da Tek Tıp Tarih Ders Kitabı Oluşturma Projesi Kapsamında Yazılan “Genel Dünya Tarihi” Kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti,” *Yabancıların Yabancıları: Türkler* içinde, ed. Öncül Kürşat (İstanbul: Kriter Yay., 2022), 109-110, 128.

olarak görülen “veçe”² örgütlenmesine yönelik bir inceleme yapılmıştır. Rus idare tarihinde veçelerin ilkel biçimde de olsa bir yerel yönetim birimi ya da Rus parlamentosunun ilk izleri olduğuna yönelik tartışmalar halen sürmektedir. Bu dönemde veçelerin çok basit yapılı toplanma biçimi olması, toplumsal, siyasal ve idari sorunlara çözüm aranmasında veçe görüşmelerine yalnızca soyluların katılması, bu dönemde özgür olmayanların katılmaması meselesi ya da dönemin Novgorod³ ve Pskov Cumhuriyetlerinde demokrasi söylemlerinin günümüz bakış açısıyla nasıl değerlendirileceği konuları, bu örgütsel yapı üzerinde temel tartışma konuları arasındadır.

Bu bağlamda yapılan çalışmada dokuzuncu ve on ikinci yüzyıllar arasında hüküm süren Kiev Rus devleti dönemindeki veçe örgütlenmeleri irdelenerek bir tartışma yapılması planlanmıştır. Feodal devletin ortaya çıktığı bir süreçte ilk örgütsel yapı olarak veçelerin; nasıl ortaya çıktığı, örgütsel bakımdan nasıl bir role sahip olduğu, toplumsal sorunların çözümüne yönelik politika belirleme sürecini nasıl etkilediği ve Rus idare tarihine ne gibi izler bıraktığı bu çalışmanın temel sorularındandır. Çalışmanın kapsadığı evren bakımından Rus devletinin ilk kurulduğu süreci ele alması, kaynakların erişimi konusunda bir kısıtlılık oluşturmuştur.

Araştırmada kullanılan veriler, ikincil kaynaklardan toplanmıştır. Çalışma, veri analizi ve örnekleme teknikleri kullanılarak hazırlanmış olup, nitel bir karakteristiğe sahiptir. Çalışmada örgütsel yapının ve veçe sisteminin daha iyi anlaşılması için görseller kullanılmıştır. Öncelikle Kiev Rus devleti öncesi sürece yönelik kısa bir inceleme yapılmıştır. Ardından Kiev Rus devletinin ortaya çıkışı ve gelişimi, tarihsel bağlamda özetlenmiştir. Daha sonra veçelerin örgütsel yapıda yer almasından hareketle Kiev Rus devletinin örgütsel yapıdaki konumunun anlaşılması amacıyla Kiev Rus devlet yönetimi kısaca incelenmiştir. Müteakiben, Rus idare tarihinde veçelerin rolü ve önemi tartışılmıştır. Ardından veçelerin fonksiyonları ve işleyişleri, Novgorod örneği üzerinden irdelenmiştir. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Türk kamu yönetimi alanında Rus kamu yönetimine ilişkin çalışmaların az olması ve araştırma süreçlerinde ağırlıklı olarak Rusçanın kullanım zorluğu gibi faktörlerden dolayı, yapılan bu çalışmanın Rus idare tarihinin anlaşılması bakımından Türkiye’deki karşılaştırmalı kamu yönetimi ve idare tarihi çalışmalarına katkı sağlayabileceği öngörülmektedir.

1) Slavların Diğer Etnik Unsurlarla İlişkilerine Kısa Bir Bakış

Kimmerler-İskitler (M.Ö. 1000-200), Sarmatlar-Gotlar (M.Ö. 200-M.S. 370), Hunlar-Antlar (370-558), Avarlar-Antlar (558-650), Hazarlar-Bulgarlar (650-737) ve Normanlar (737-839) gibi farklı etnik unsurlar, Slavlarla aynı ve benzer bölgelerde birlikte etkileşim

² Veçeler, yerel meclis tipi ilk örgütlenme biçimleri olarak düşünülebilir. Bu ilkel meclisler, Slav kabileleri ve Kiev Rus devleti döneminde mahalli yöneticilerin toplanıp karar aldıkları yapılarıdır. Bk. Sedat Çobanoğlu, “Rusya Federasyonu’nda Yerel Yönetimler,” *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 31/3 (2022): 79. Bir başka kaynağa göre veçe kelimesinin etimolojik kökenini şu şekilde açıklamak mümkündür: Veçe kelimesinin, “вещати/veşçati” “konuşmak (говорить/govorit)” kelimesiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Dönemin Pskov lehçesinde bu kelimenin kökeni, (кричать/krıçat) bağırma, anlamına gelen “вечать/veçat” kelimesine dayanmaktadır. Bu hususta bk. İ. N. Danilevskiy, *Drevnyaya Rus Glazami Sovremennikov i Potomkov (IX.-XII.)* (Moskva: Aspekt Press, 1999), 78.

³ Novgorod şehri, Velikiy Novgorod şehri için kullanılmıştır.

içinde yaşamışlardır.⁴ Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse günümüzde her ne kadar Rus toplumsal yapısının temellerinin dokuzuncu yüzyılda atıldığı ifade edilse de genellikle Slavlar, diğer komşu kavimlerin hâkimiyeti altında yaşamışlar veya pek çok komşu kabile ile farklı zamanlarda etkileşim içinde olmuşlardır.⁵ Kiev Rus devletini kuran Doğu Slavlarının, özellikle Türk kökenli kavimlerle yakın ilişkiler içinde olduğu söylenebilir.

Örneğin, Slavların uzun bir süre Avarların hakimiyetinde kaldığı bilinmektedir. Ayrıca Slavların ilk kez etkin bir şekilde tarih sahnesine çıkmaya başladıkları dönem Avar dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde Slavların, siyasi teşkilat kurmaları ile etnik ve karakter bakımından değişime uğramaları, Avar hakimiyetinin tesiriyle olmuştur.⁶ Bir diğer ifadeyle Slav kabilelerinin pek çok alanda gelişmesinde Avarlar etkili olmuştur. Slavların hem Balkanlara hem de çoğunluğu bugün Macaristan topraklarında bulunan Pannonia bölgelerine yerleştirilmesinde Avarlar önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Avarlar hem iskân hem de nüfus politikalarında Slavları etkisi altına almışlardır.⁷ Öte yandan özellikle Doğu Slavlarını, etkisi altına alan ikinci bir Türk kavmi Hazarlardır.⁸ Rus Kroniği Geçmiş Yılların Hikayesi'nde birçok konuda Hazarlarla Slavların ilişkilerine yer verilmiştir.⁹ Dahası Doğu Slavlarından Polyan, Radimiç, Severyan ve Vyatiç bölgelerinin Hazarların hakimiyeti altında buldukları ve Hazarlara vergi ödedikleri bilinmektedir. Bu durumda Vareg-Rus idari yapısının kurulmasında, Hazarların devlet ve siyasi teşkilatının örnek alınmış olabileceği belirtilmektedir.¹⁰ Bu kapsamda dokuzuncu yüzyılda Kiev Rus devletinin temellerinin atılması sürecinde Slavları etkileyen pek çok kavmin olduğu söylenebilir. Ancak devletleşme süreçlerinin ilk temellerinde Avarlar ve Hazarların etkisinin görece daha fazla olduğu ifade edilebilir.

2) Kiev Rus Devleti

Doğu Avrupa topraklarında ortaya çıkan Kiev Rus devleti, Rus idare tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Kiev Rus devleti, dokuzuncu yüzyılın başlarında Doğu Slavlarının Özi¹¹ havzasında İlmen gölü ve İdil ile Oka nehirleri bölgesinde on ikinci yüzyıla kadar hâkimiyetini sürdüren bir devlet olmuştur.¹² Knyaz¹³ Rurik ve kardeşlerinin 859 yılında Novgorod şehrine geldikleri, 862 yılı ve sonrasında Rusları yönetmeye başladıkları kroniklerde bahsedilmektedir.¹⁴ Bu sebeple Rusya'da devletin kuruluş yıl dönümü olarak bu yıl esas alınmaktadır. Öyle ki 1862 yılında Velikiy

⁴ Kezban Acar, *Orta çağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2014), 18.

⁵ Sedat Çobanoğlu, *Rusya'da Devlet Örgütlenmesi*, (Ankara: TİAV, 2020), 24.

⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar* (Ankara: TTK, 2014), 6-7.

⁷ Akdes Nimet Kurat, "Avarlar," *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVI/1 (2011): 99-102.

⁸ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, 7.

⁹ Lavrentyevskaya Letopis, *Povest Vremennih Let*, pervaod D. S. Lihaçev & O. V. Tvorogov (Sankt-Peterburg: VİTA NOVA, 2012), 14-44.

¹⁰ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, 7-8.

¹¹ Rus dilinde "Dnyeper" olarak geçmektedir.

¹² N. P. Eroşkin, *İstoriya Gosudarstvennih Uçrejdeniy Dorevolyuşionnoy Rossii* (Moskva: Vısşaya Şkola, 1983), 22.

¹³ Feodal Rus devleti döneminde ordu komutanı ya da idari bölge yöneticisi anlamına gelmekteydi. Bu hususta bk. D. N. Uşakov, *Bolşoy Talkoviy Slovar Ruskogo Yazıka* (Moskva: Hit-Kniga, 2017), 274.

¹⁴ Lavrentyevskaya Letopis, *Povest Vremennih Let*, 17; N. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo* (Moskva: İzdatelstva AST, 2018), 27.

Novgorod¹⁵ şehrinde “Rusya’nın Bininci Yılı” anıtı dikilmiştir. Bazı yazarlara göre Knyaz Rurik’in gerçek olmadığına, onun bir efsane olduğuna yönelik birtakım söylemler de vardır. Genel olarak tarih kitaplarında Knyaz Rurik ve kardeşleri Sineus ile Truvor’un Rus devletinin kuruluşunda önemli rol oynadıkları belirtilmektedir.¹⁶

Slavların bulunduğu kuzey batı topraklarındaki yönetim örgütlenmelerinde Vareglerin bulunduğu açıktır.¹⁷ Kurat’a göre, Slavların ilk yaşadıkları bölge, Vistül nehrinden başlayarak Pripet havzasını ve Orta Özi sahasını kapsamaktaydı. Ancak bu bölgenin net olarak sınırlarını tespit etmek oldukça zordur.¹⁸ Dahası Vareglerin, Norman kabilelerinden geldiği ve ilk Rus knyazları oldukları belirtilmektedir.¹⁹ Knyaz Rurik yönetimi ele aldıktan sonra, kardeşlerini Velikiy Novgorod şehrinin etrafındaki bölgelere görevlendirmiştir. Knyaz Rurik’in, devlet kurma süreci yaklaşık on yedi yıl sürmüştür. Ancak kardeşlerinin iki yıl sonra ölümü üzerine yönetimi tek elde toplayarak kendi adamları Dir ve Askold’u Bizans’a sefere göndermiştir. Onlar ise Bizans seferine giderken Kiev şehrinin Hazarlardan almışlardır.²⁰ Hem Kiev hem de Velikiy Novgorod şehirleri ticari faaliyetleri, buldukları konumları ve çoklu etnik yapıları gibi önemli özellikleri bakımından oldukça önemli bir yere sahiptiler. Bu dönemde her iki şehir yönetimi, güney ve kuzey Rus bölgeleri şeklinde Rus toprakları olarak kabul edilmişlerdir.²¹

Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda bu topraklarda Novgorod, Beloozera, Kiev ve Smolensk gibi yeni şehirler ortaya çıkmıştır. Bu şehirler, birer feodal yönetici olan yerel knyazlar tarafından yönetilmiştir. Henüz bu dönemde feodal ilişkiler oldukça zayıftı. Çünkü knyazlar, diğer feodal yöneticilere ya da toprak soylularına karşı etkili konumda değildi.²² Zamanla bu şehirlerin kurulduğu yerler, birer ticaret merkezine dönüşmüştür. Fakat şehirlerin tam olarak ne zaman kurulduğuna dair net bilgiler yoktur.²³ Kiev Rus devletinin hâkimiyetinde bulunan İdil ve Vareglerden Greklere (Bizans) giden suyuolları, ticaretin önemli birer unsuru olup, siyasi olarak devletin bu bölgedeki rolünü artırmıştır. Böylelikle Kiev Rus devleti hem Avrupa ve Bizans hem de Orta Doğu’da ticari bağlantılar kurmuştur. Toplulukların yaşadığı yerleşim birimleri, iktisadi ve toplumsal birer merkeze dönüşmüştür. Slav şehirlerinde gelişen zanaat ve ticaret ilişkileri, toplumsal yaşamda önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Rusların neredeyse tüm şehirlerinde pazar yerleri kurulmuştur. Örneğin Kiev’in en parlak döneminde şehirde sekiz ticaret merkezinin bulunduğu belirtilmektedir.²⁴

Vareglerden Greklere giden yol, İskandinavya bölgesinden nehirler yoluyla Karadeniz’e ve Bizans devletine kadar uzanan ticaret yolu olmuştur. Tüccarlar, bu yol vasıtasıyla kuzeyden kürk, bal, balmumu ve köle taşıırken, güneyden ise ipek, şarap ve

¹⁵ Türkçede “Büyük Şehir” anlamına gelmektedir.

¹⁶ Lavrentyevskaya Letopis, *Povest Vremennih Let*, 17; A. S. Orlov i dr., *İstoriya Rossii* (Moskva: Prospekt, 2020), 30.

¹⁷ A. N. Saharov i dr., *İstoriya Rossii s Derevneysih vremen do naşih dney* (Moskva: 2022), 54.

¹⁸ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*, 5.

¹⁹ D. N. Uşakov, *Boşoy Talkoviy Slovar Ruskogo Yazıka* (Moskva: Hit-Kniga, 2017), 56.

²⁰ Lavrentyevskaya Letopis, *Povest Vremennih Let*, 17; Orlov i dr., *İstoriya Rossii*, 30.

²¹ Saharov i dr., *İstoriya Rossii s Derevneysih vremen do naşih dney*, 54.

²² Eroşkin, *İstoriya Gosudarstvennih Uçrejdeniy Dorevolyuetsionnoy Rossii*, 22.

²³ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*, 15.

²⁴ Denis Eduardoviç Letnyakov, “Veçevaya Traditsiya Domongolskiy Rusi Kak Faktor Obrazovaniya Gorodskih Soobşestv Protograjdanskogo Tipa,” *Vestnik RGGU, Politologiya. İstoriya. Mejdunarodnoye Otnoşeniya* 14 (2009): 268.

gümüş ticareti yapmışlardır.²⁵ Dolayısıyla bu ticaret yolunun bu bölgelerden geçmesi, bölgedeki şehirlerin IX. ve X. yüzyıllarda kurulup geliştiğini göstermektedir.²⁶ Ticareti kontrol altında tutan bu şehir devletleri, kuzey ile güney bölgeleri arasında bir köprü niteliğindedir. Özellikle İskandinav bölgelerinden Karadeniz'e kadar uzanan nehirler, ticaretin gelişmesine olanak sağlarken, gemilerin kullanımını yaygınlaştırmış ve askeri bakımdan Bizans'a sefer yapılmasını da kolaylaştırmıştır.

Rurik'in 879 yılında ölümünün ardından oğlu İgor'un yaşının küçük olması sebebiyle yerine akrabası Knyaz Oleg geçmiş ve iktidarı Velikiy Novgorod şehrinde devralmıştır. Knyaz Oleg, çevre knyazlıklarda²⁷ kontrolü sağladıktan sonra Kiev'e giderek Knyaz İgor'u yukarı doğru kaldırmış ve Kiev'i ele geçiren Askold ve Dir'e onların knyaz soyundan olmadıklarını, şehir yönetiminin Knyaz Rurik'in oğlu Knyaz İgor'a ait olduğu ifade etmiştir. Kiev'in kontrol altına alınması sonrasında Knyaz Oleg "Kiev, Rus şehirlerinin merkezi/anası olsun" demiş ve Kiev ve Novgorod topraklarını birleştirerek devleti tek çatı altında toplamıştır. Böylelikle 882 yılında Kiev merkezli Rus devleti ortaya çıkmıştır.²⁸ Knyaz Oleg tarafından yürütülen politikalar sonucunda Kiev, merkezi bir konuma gelmiş ve siyasi iktidar Kiev'de toplanmıştır. Büyük knyaz; yasa koyucu, askeri yönetici, büyük yönetici ve yargılayan sıfatlarını üstünde toplamıştır. Diğer çevre knyazlıklar, bir sözleşme çerçevesinde görevlerini yerine getirmiştir. Böylece Kiev Rus devleti, erken feodal monarşik bir devlet haline dönüşmüştür.²⁹

Knyaz Oleg (879-912) tarafından yönetilen devlet, 907 yılında Bizans'a sefer düzenlemiş ve Ruslar, Konstantinapol'e kadar gelerek Bizans şehrini yağma etmişlerdir. Bu durumun sonucunda Bizans, Ruslar ile ticaret anlaşması yapmak durumunda kalmıştır. Bizans tarafından Ruslara bu dönemde vergi verilmiştir. Bu anlaşmanın 912 yılında yenilendiği de bilinmektedir. Öte yandan 912 yılında ölen Knyaz Oleg'in yerine geçen Knyaz İgor (912-945)'un 941 yılında Konstantinapol'e yeniden sefer düzenlediği, ancak bu seferin büyük bir başarısızlığa uğradığı ifade edilmektedir. Knyaz İgor daha sonra bir iç isyan sırasında Kiev bölgesinde yaşayan bir kabile olan Drevlianlar tarafından öldürülmüştür. Knyaz İgor'un yerine geçecek olan yöneticinin yaşı küçük olduğu için iktidara Knyaz İgor'un karısı Knyaginya³⁰ Olga (945-957) geçmiştir.³¹

Knyaginya Olga, kocasının intikamını Drevlianlardan aldıktan sonra bir takım idari reformlar yapmaya karar vermiştir. Öncelikle vergi reformu yaparak, vergilerin toplanma şeklini düzenlemiştir.³² Bu reform kapsamında yerel yönetim bölgelerinde vergiler, knyazlık yönetimi temsilcileri tarafından toplanmaya başlanmıştır. Devletin iç politikasında düzenlemeler yapıldıktan sonra dış politikaya odaklanılmıştır. Rusların önündeki en büyük sorun komşuları ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi

²⁵ O. L. Gubarev, *Naçalnaya Rus Na Puti "İz Varyagi v Greki"*, (Sankt-Peterburg: Evraziya, 2020), 8.

²⁶ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, 15.

²⁷ Knyazlık, knyaz yönetiminde bulunan bölgelerdi. Bu hususta bk. Uşakov, Bolşoy Talkoviy Slovar Ruskogo Yazıka, 274.

²⁸ Saharov i dr., *İstoriya Rossii s Derevneşih vremen do naših dnei*, 55-56.

²⁹ Viktoriya Vladimirovna Şliçuk, "Organizatsiya Gosudarstvennogo Upravleniya v Subektah RF," v knige *Sistema Gosudarstvennogo Upravleniya* (Moskva: İzdatelstvo Forum, 2008), 24.

³⁰ Knyazların eşlerine verilen isimdir.

³¹ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, 23-25.

³² Orlov i dr., *İstoriya Rossii*, 33.

meselesi olmuştur. Bu durumda, Kiev Rus devletinde otoritenin artırılması gerekmiştir. Knyaginya Olga, 957 yılında Konstantinapol'e gitmiş ve orada bir devlet yöneticisi olarak karşılanmıştır. Knyaginya Olga, kutsanarak Hristiyanlığı kabul etmiş ve Kiev'e bu şekilde geri dönmüştür.³³ Böylece Kiev Rus devleti ile Bizans arasında çok yönlü ilişkiler gelişmeye başlamıştır.

İlerleyen süreçte Knyaginya Olga'nın yerine oğlu Svyatoslav (957-972) geçmiştir. Svyatoslav toprakları genişletmek için Vyatic ve Bulgaristan gibi bölgelere seferler düzenlemiştir. Sefer dönüşünde 972 yılında pusuya düşürülerek öldürülmüştür.³⁴ Bunun sonucunda büyük oğlu Yaropolk Kiev'de, ikinci oğlu Oleg Drevlian bölgesinde ve üçüncü oğlu I. Vladimir ise Novgorod'da yönetimi ele almıştır. Rus tarihinde ilk kez taht kavgası bu dönemde yaşanmış ve bu mücadelenin sonunda I. Vladimir üstün gelerek devlete hâkim olmuştur.³⁵ I. Vladimir (980-1015) zamanında Kiev Rus devletinin resmi dini Hristiyanlık olarak kabul edilmiştir. Knyaz, 988 yılında hem kendi boyarlarını³⁶ hem de tüm Rus halkını kutsayarak Hristiyanlığı yaymaya başlamıştır. Bu dönemde "Bir Hükümdar-Bir Tanrı" söyleminden yola çıkan I. Vladimir, devleti güçlendirmek amacıyla tüm halkı kutsama kararı almıştır.³⁷

Hristiyanlığın kabul edilmesi, Rus kültüründe önemli bir değişim süreci başlatmıştır. Antik dönem ve Bizans kültürü, Rus kültürünü kayda değer bir şekilde tesir altına almıştır. Kiev Rus topraklarında bulunan metropolitliklere dini görevliler Konstantinapol'den atanmaya başlanmıştır. Bu atamalar ile Rus şehirlerinde bulunan kiliseler, Kiev kilisesine bağlı bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır. Moğol öncesi dönemde Rus topraklarında yaklaşık 80 manastır hizmet vermiştir. Öte yandan on birinci yüzyılın başlarında I. Vladimir, kilise lehine olacak şekilde vergi reformu yapmış ve tüm halk kiliselere vergi vermek durumunda kalmıştır. Bunun neticesinde kiliseler zenginleşmeye başlamış ve büyük topraklara sahip olmuştur.³⁸ Rusların Hristiyanlık dinini kabul etmesi, devlet örgütlenmesine de önemli tesirler etmiştir. Böylelikle dağınık halde bulunan halklar, bir araya getirilmiş ve dayanışma sağlanmıştır.³⁹

Knyaz I. Vladimir'in 1015 yılında ölmesi sonucunda aile soyunun büyüğü olarak Svyatopolk 1015-1019 yılları arasında Kiev'de yönetime geçerek I. Vladimir'in oğullarından Glep ile Boris'in öldürülmesini emretmiş ve daha sonra bu knyaz, lanetli olarak kabul edilmiştir. Bilge Yaroslav (Ярослав Мудрый) ile mücadelesi sonrasında lanetli Svyatopolk Polonya'ya kaçarak ortadan kaybolmuştur. Böylelikle Bilge Yaroslav (1019-1054) iktidarı ele almış ve uzun bir süre Kiev Rus devletinin parçalanmaya başlamasına kadar yönetimde kalmıştır. Bilge Yaroslav, Kiev Rus devletinde birçok idari reform yapmıştır.⁴⁰ Kardeş kavgasının önlenmesi ve devletin güçlendirilmesi maksadıyla

³³ Saharov i dr., *İstoriya Rossii s Derevneysih vremen do naših dnei*, 61-62.

³⁴ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, 26.

³⁵ Saharov i dr., *İstoriya Rossii s Derevneysih vremen do naših dnei*, 68; Orlov i dr., *İstoriya Rossii*, 34-35.

³⁶ Boyar, Ruslarda dokuzuncu ve on yedinci yüzyıllar arasında yüksek tabakadaki feodal bir sınıftır.

³⁷ P. Kraşeninnikov, *Ot Plemenii K İmperii, Vozniknovenie Ruskogo Gosudarstva i Prava* (Moskva: Eksmo, 2022), 37.

³⁸ Orlov i dr., *İstoriya Rossii*, 37.

³⁹ M. N. Dovnaroviç & A. N. Hudoloyev, "K Voprosu Prinyatiya Hristiyanstva na Rusi," *İntellektualnyy Potentsial XXI Veka: Stupeni Poznaniya* 30 (2015): 19.

⁴⁰ Orlov i dr., *İstoriya Rossii*, 37-38.

Bilge Yaroslav tarafından 1036 yılında on yedi maddeden oluşan “Ruskaya Pravda” Kanunlar Kitabı hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur.⁴¹

Ruslar ilk kez bu dönemde yazılı kanunlara göre iş yapmaya başlamıştır. “Ruskaya Pravda” ya da “Yaroslav’ın Pravdası” olarak da adlandırılan kanunlar kitabı, Bizanslıların tesiriyle yazılmıştır.⁴² Kanunlar kitabının içeriğinde; ceza, miras, ticaret, mülk hakkı, anayasal mevzuat ve cinayet davaları gibi konular yer almıştır. Ancak ölüm cezasına yönelik bir madde öngörülmemiştir. Sonuç olarak bu kanunlar kitabı, on birinci ve on ikinci yüzyıllarında Kiev Rus devleti topraklarında hukuki, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesinde ilk yazılı eser olmuştur.⁴³ Yasal düzenlemelerin yanı sıra Yaroslav döneminde devlet hâkimiyeti, Resim 1’de koyu yeşil alanda görüldüğü gibi önemli ölçüde pekişmiş, sınırlar daha belirgin bir hal almış ve diğer ülkelerle diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Öyle ki Kurat’a göre, bu dönemde Bilge Yaroslav tarafından Lehistan, Macaristan, Fransa ve İskandinav ülkelerine elçiler ve tüccarlar gönderilmiştir. Böylelikle Kiev Rusya’sı, Avrupa ülkeleri ile ekonomik ve siyasi ilişkiler tesis etmiştir.⁴⁴

Resim 1: 862-1054 Yılları Arasında Kiev Rus Devleti⁴⁵

Bilge Yaroslav tarafından Kiev Rus devleti, belirli bölgelere ayrılarak oğulları arasında paylaştırılmıştır. Çocuk sayısına göre knyazlık sayısı artmış ve daha sonra Kiev Rus devleti, knyazlar arasında ortaya çıkan mücadeleler sonucunda parçalanmaya başlamıştır.⁴⁶ Bilge Yaroslav 76 yaşında iken 1054 yılında ölmüştür.⁴⁷ Bilge Yaroslav’ın

⁴¹ Kraşennikov, *Ot Plemenii K İmperii, Voznikovenie Ruskogo Gosudarstva i Prava*, 40; Saharov i dr., *İstoriya Rossii s Derevneşih vremen do naşih dnei*, 103.

⁴² Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*, 39-40.

⁴³ Kraşennikov, *Ot Plemenii K İmperii, Voznikovenie Ruskogo Gosudarstva i Prava*, 43, 46.

⁴⁴ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*, 39-40.

⁴⁵ “Drevnyaya Rus”, erişim 05.11.2024, <http://history-maps.ru/view-picture.php?id=1436>

⁴⁶ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*, 39, 40.

⁴⁷ Saharov i dr., *İstoriya Rossii s Derevneşih vremen do naşih dnei*, 113.

ölümü üzerine Kiev Rus devleti topraklarında knyazlar arasında iktidar mücadelesi sebebiyle, parçalanma dönemi başlamış ve on ikinci yüzyıl sonlarına doğru birçok farklı knyazlık ortaya çıkmıştır. Bunların arasında Kiev, Çernigov, Galiç, Polotsk, Turov-Pinsk, Rostov-Suzdal, Ryazan, Novgorod ve Vladimir-Volinsk knyazlıkları ön plana çıkmıştır.⁴⁸ Bu dönem, Rus idare tarihinde feodal parçalanma olarak bilinmektedir. Kiev'in son knyazı 1125 yılından itibaren yönetimi devralan Mstislav (1076-1132)'ın ölümünden sonra Kiev Rus devleti dağılmaya başlamış ve yeni bağımsız knyazlıklar ortaya çıkmıştır.⁴⁹

3) Kiev Rus Devletinde Yönetel Yapı

Geçmiş Yılların Hikayesi isimli kroniğe göre Kiev Rus devletinin temelleri Knyaz Rurik tarafından 862 yılında Novgorod şehrinde atılmıştır.⁵⁰ Daha sonraki yıllarda merkezi Kiev şehri olan Rus devlet yönetimi temel olarak *knyaz, danışma konseyi ve veçe meclisinden* oluşmuştur. Kiev Rus devletinin yönetim biçimi, erken feodal dönem monarşi olmuştur. Bu yönetim sisteminin özellikleri şu şekilde sıralanabilir: İlk olarak devletin başı, diğer yerel knyazlarla ilişkilerinde egemen konumunda bulunan büyük knyazdı. Egemen ile vasal arasındaki ilişkilerde, askeri ve ekonomik olarak vasalın egemene yardım sağlaması söz konusu iken, egemen tarafından ise vasalın dış tehditlerden korunması ve egemen tarafından ödüllendirilmesi söz konusuydu. İkincisine bakıldığında knyaz, hem devlet yönetimini hem de devlet mülkünü ekonomik olarak etkisi altına almıştı. Tüm merkezi yönetim, knyazın sarayında toplanmıştı. Knyazın hizmetkârları devletin kamu hizmetlileri konumundaydı. Sonuncu özellik ise *besleme sisteminin (система кормления)* varlığıydı.⁵¹ Bu sistem Selçuklu dönemindeki ikta; Osmanlı döneminde ise tımar sistemine benzemektedir.

Ayrıca Kiev Rus devletinde kamu yönetimi aygıtının vergi toplama, hukuki işleri yürütme, knyazlık sarayının gelir/gider hesapları ve diğer hizmetleri sağlama görevleri vardı. Bu yönetim, askeri bir düzen çerçevesinde saray-malikâne yönetimi sistemi temelinde oluşturulmuştur. Şema 1'de gösterildiği gibi büyük knyaz faaliyetlerini yürütürken büyük drujina⁵² (boyar⁵³ duması) ve küçük drujina konseyine danışmış ve bu şekilde devlet politikalarını yürütmüştür. Dokuzuncu ve on ikinci yüzyıllarda boyar duması; drujinalar, önde gelen mahalli bilginler, şehir temsilcileri ve bazen de ruhban sınıfından gelen kişilerden oluşmuştur.⁵⁴ Bilindiği üzere tüm monarşik sistemlerde yöneticilerin bir danışma organı bulunurdu. Öyle ki IV. İvan'ın Gizli Duması ve I. Petro'nun Senatosu gibi bu danışma organları devlet yöneticilerinin karar almasına yönelik önemli roller üstlenmişlerdir. I. Vladimir gibi diğer knyazlar da karar alma ve uygulama süreçlerinde çoğu zaman boyarlara ve diğer drujinalara danışmıştır. Ancak bu danışma konseyinin işleyişine yönelik kesin bilgiler mevcut değildir.⁵⁵

⁴⁸ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, 48.

⁴⁹ S. A Lipski, *Osnovi Gosudarstvennogo i Munitsipalnoye Upravleniya* (Moskva/Saint-Petersburg: KnoRus, 2021), 211.

⁵⁰ Lavrentyevskaya Letopis, *Povest Vremennih Let*, 17; Orlov i dr., *Istoriya Rossii*, 30.

⁵¹ A. L. Şigabudinov, *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Pravo* (Kazan: Kazanskiy Federalniy Universitet, 2015), 65.

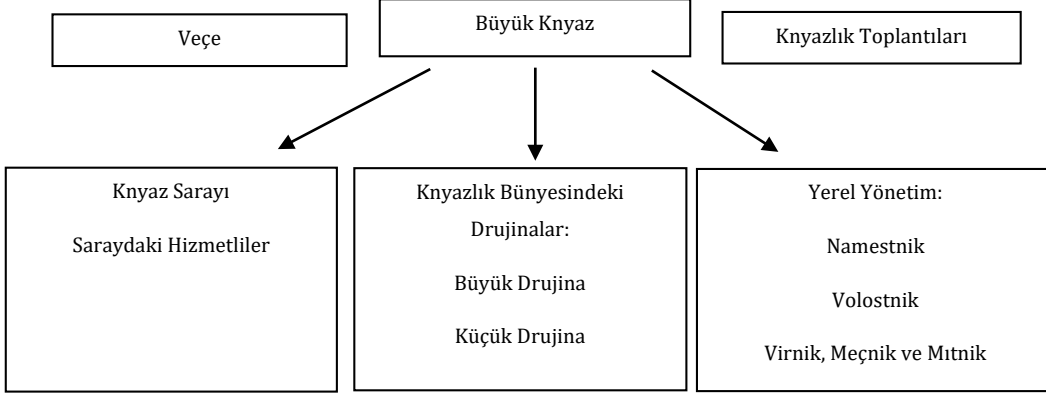
⁵² Drujina, knyazın emrinde bulunan silahlı birlik ya da mahiyetinde bulunan görevliler anlamına gelmektedir.

⁵³ Boyar, Ruslarda dokuzuncu ve on yedinci yüzyıllar arasında yüksek tabakadaki feodal bir sınıftır.

⁵⁴ Lipski, *Osnovi Gosudarstvennogo i Munitsipalnoye Upravleniya*, 201, 210.

⁵⁵ Şigabudinov, *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Pravo*, 71-72.

Şema 1: Kiev Rus Devleti Yönetim Organları⁵⁶

Dolayısıyla Kiev Rus devleti dönemindeki üst danışma organının, knyaz seçimleri, savaş ilan edilmesi, anlaşma yapılması, ekonomik ve yargısal kararların alınması gibi önemli devlet sorunlarının çözümünde işlevselliği ön plana çıkmıştır. Boyar sınıfını oluşturan büyük drujina sınıfı haricinde küçük drujina sınıfı da verilen görevleri yerine getirmiştir. Bu sınıf içerisinde boyarların çocukları, kademe olarak daha alt seviyede bulunan drujinalar ve saray hizmetlileri yer almıştır. Küçük drujina, önemli devlet kararlarının alınmasına katılım sağlamasa da büyük knyaz tarafından taktik seviyedeki bazı konuların çözümünde danışma maksadıyla kullanılmıştır. Yerel knyazlar ise yerel yönetimlerde önemli görevler icra etmişlerdir. Bu dönemde şehirlerdeki yönetimlerde posadnik (посадник) bulunurken, kırsal yerleşim birimlerinde ise volostnik (волостник) gibi farklı isimlerde yöneticiler yer almıştır.⁵⁷

İlk olarak “knyaz” kavramına kısaca değinilecek olursa; Rus yönetim tarihinin başlamasından önce knyazların var olduğu ve bunların hem yerli topraklarda bulunduğu hem de yabancı ülkelerden davet edildiği ifade edilmektedir. İlk zamanlarda toprak soyluları ve boyarların çıkarlarını korumak için davet edilen ve önceden bir kabilenin askeri yöneticisi/koruyucusu olan knyazlar, daha sonra siyasi bir devlet yöneticisi konumunda devletin başına geçmişlerdir. Dolayısıyla feodalizme geçiş sürecinde yaşanan değişimler yalnızca devletin siyasi durumunu değil, aynı zamanda knyazların da konumlarını üst seviyeye taşımıştır.⁵⁸

Devlet yönetiminden sorumlu olan büyük knyaz, Kiev Rus devletinin başı konumunda yer almıştır. İktidar değişimlerinde devlet idaresi, çoğu durumda soydan soya aktarılmıştır. Dolayısıyla bu topraklarda mülkün ekonomik temeli, feodalizm düşüncesine dayandırılmıştır. En büyük feodaller knyazlar olmuş ve toprağa bağlı olan köylülerin yöneticisi pozisyonunda faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Diğer feodaller arasında bulunan boyarlar ve drujinalar ise sınıflı toplumun önemli oyuncularında yerlerini almışlardır. Bu noktada büyük knyaz, Kiev Rus devletinin dış politikasını bir baş diplomat

⁵⁶ M. E. Loşkareva & M. V. Kleponosova, *İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii* (Moskva: Eksmo, 2022), 24. Ayrıca daha açıklayıcı olması bakımından şunu da eklemek gerekmektedir: Namestnik, Volostnik, Virnik, Meçnik ve Mitnik gibi terimler, yerel yönetim birimlerinde farklı sahalardaki yöneticileri ifade etmekteydi.

⁵⁷ Lipski, *Osnovi Gosudarstvennogo i Munitsipalnoye Upravleniya*, 201, 210.

⁵⁸ Şigabudinov, *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Pravo*, 66-67.

olarak yönetmiştir. Büyük knyazın önemli rolü sayesinde Bizanslılar, Hazarlar, Almanlar, Bulgarlar, Macarlar, Varegler ve Peçenekler ile anlaşmalar yapılmıştır.⁵⁹

Hem knyazlıklar arasında hem de knyazların kendi bölgelerindeki knyazlık toplantıları, önemli konulara ev sahipliği yapmıştır. Knyazın yasama, yürütme ve yargı yetkileri resmi olarak knyazın kendisinde toplanmıştır. Knyazlık ya da hanedan ile ilgili temel sorunlar ortaya çıktığında diğer knyazlar çağrılıp görüşmeler yapılmıştır.⁶⁰ Örneğin 1097 yılında Özi üzerinde bulunan Lyubeç şehrinde altı knyaz; Kiev Büyük Knyazı Svyatopolk İzyaslaviç, Çernigov Knyazları David ve Oleg Svyatoslaviç, Pereyaslav Knyazı Vladimir Monomah, Volin Knyazı David İgoreviç ve Terebovl Knyazı Vasilko Rostislaviç toplanmıştır. Toplantıya Vladimir Monomah başkanlık etmiştir.⁶¹

Yapılan toplantı sonucunda, biri olumlu ve diğeri olumsuz olmak üzere iki önemli karar alınmıştır. Birinci karar, knyazlıklar arasında tartışmaların ve çatışmaların durdurulmasına ilişkin olup, bu olumlu bir karar olarak görülmüştür. İkinci karara göre ise devletin idari birimleri, feodal mülklere dönüştürülmüştür. Bu durumda merkezi devlet örgütlenmesi, parçalanmaya başlamış ve konfederal bir örgütlenmeye dönüş yaşanmıştır.⁶² Dolayısıyla knyazlık toplantıları, devletin geleceğini etkileyebilecek kararların alınmasına olanak sağlayan görüşme biçimleri olmuştur.

Kiev Rus devlet örgütlenmesinde merkezi yönetimin yanı sıra şehirlerde ve köylerde bulunan yerel yönetimlerde knyazların güvendiği kişilerden seçilen *namestnik* (наместник) isimli yerel yöneticiler/temsilciler görev yapmıştır.⁶³ Şehirler, bölgeler halinde askeri garnizonlara ayrılmıştır. Bu garnizonlar; Tısyatskiy (Binlik), Sotnik (Yüzlük) ve (Destyatnik (Onluk) adı verilen askeri idareciler tarafından yönetilmiştir. Ayrıca kırsal yerleşim birimlerinde *volostnik* adlı yöneticiler, yerel yönetimlerde görev yapmışlardır. Kırsal alanlardaki yerel yönetimlerin idari organına “*verv*” isimli bölgesel topluluk organı adı verilmiştir.⁶⁴

Namestniklik Kurumu (Naiplik), dokuzuncu yüzyılda devletin diğer merkezlerine yönetici olarak atanan posadniklere dayandırılmaktadır. Bu uygulama, 882 yılında Knyaz Oleg ve onun haleflerinin ele geçirdikleri topraklara drujinanın kıdemli üyeleri olan boyarları “yerleştirmeye” (posadit) başlamalarıyla ortaya çıkmıştır. Knyaz Oleg döneminde (880-912) muj/boyar, Knyaz Yaropolk döneminde (972-978) posadnik olarak anılan bu yerel idari yöneticilerin yerini, 1148’den itibaren namestnikler almaya başlamıştır. Namestniklik kurumu, bu suretle Rus devlet teşkilatı tarihinde yerel yönetim biçimi olarak benimsenmiştir. “Namestnik” kavramı etimolojik açıdan “yerine” anlamındaki “*vmesto*” kelimesinden türemiştir. Dolayısıyla bu kelime “yönetimi büyük

⁵⁹ A. İ. Kuznetsov, Yu. A. Raykov & V. V. Samoylenko, *İstoriya Diplomatii Rossii*. Tom 1: IX-Naçala XX veka (Moskva: Aspekt Press, 2019), 17.

⁶⁰ Loşkareva & Kleponosova, *İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii*, 13.

⁶¹ Lavrentyevskaya Letopis, *Povest Vremennih Let*, 154; E. Pçelov, “Poçemu Knyajestkiy Sezd 1097 Sostoyalsa v Lyubeçe?,” *Drevnyaya Rus v IX-XI: Konteksti Letopisnih Tekstov* (2016): 141.

⁶² S. V. Ribakov, *İstoriya Rossii s Drevneyşey Vremeni do Kontsa VII. Veka* (Ekaterinburg: Uralskogo Gosudarstvennogo Universiteta 2014), 69.

⁶³ R. T. Muhayev, *İstoriya Gosudartsvennogo Upravleniya v Rossii* (Moskva: Uniti Dana, 2007), 72; V. B. Makarov, *İstoriya Gosudarstvennogo Upravleniya i Mestnogo Samoupravleniya v Rossii (IX-1917 g.)* (Nijniy Novgorod: İzdatelstvo Volgo-Vyatskoy Akademii Gosudarstvennoy Slujbi, 2000), 24.

⁶⁴ Muhayev, *İstoriya Gosudartsvennogo Upravleniya v Rossii*, 72.

knyaz yerine temsilen yürüten, ona naiplik eden” manasına gelmekteydi. Namestnik yerel yöneticileri, atandıkları şehir ya da bölgede büyük knyazın temsilcisi statüsüyle bölge ya da şehir yönetimini devralmışlardır.⁶⁵

Sonuç olarak Kiev Rus devletinin 862 yılında kurulması ve sonrasında knyazlar tarafından yapılan reformlarla devletin kurumsallaşmasına yönelik pek çok gelişme yaşanmıştır. Böylelikle, Rus feodal devletinin temelleri atılmıştır. Kiev Rus devlet örgütlenmesinin oluşmasında ve gelişmesinde önemli kararların alındığı yerlerden birisi, yerel meclis ya da konsey olarak ifade edilebilecek veçeler olmuştur. Veçeler; siyasi, askeri, ekonomik ve yargısal konularda Slav topluluklarının önemli bir yönetim organı olarak Novgorod, Tver ve Kiev gibi knyazlıklarda politika belirleyici olmuşlardır.

4) Rus Devlet Yönetim Tarihinde Veçeler

İlk idari örgütlenmelerin Rus devlet yönetiminde ne zaman ortaya çıktığı hakkında henüz net bir görüşe varılamamıştır. Bu konuya yönelik birinci görüş, ilk örgütsel yapıların Kiev Rus devleti döneminde ortaya çıktığına dair yaklaşımdır. Bir diğer yaklaşıma göre ise Rus idari örgütlenmelerinin ilk izleri, devletli toplum öncesine dayanmaktadır. Bu dönemde toplumsal, endüstriyel, sınıfsal ve korporatif olarak toplumların kendi kendini yönetmeye başladıkları düşünülmektedir.⁶⁶ Kiev Rus devleti öncesinde de Slav topluluklarında gündelik hayat ile ilgili temel konularda her kabileye/topluluğa ait veçeler kurulmuş ve toplantılar yapılmıştır. Her kabile, merkezi bir bölgeye sahip olmuş ve kabile merkezlerinde veçeler kurulmuştur.⁶⁷

Kiev Rus devletinde veçeler, halkın toplanma yeri ya da halk meclisi anlamlarını taşımıştır. İlkel yapılı bu meclislere yalnızca özgür insanlar katılım sağlamışlardır.⁶⁸ Bu noktada özgür insanlar üç gruba ayrılmıştır:

- Birincisi, yüksek tabaka olan boyarlar sınıfı olup, büyük drujina ve küçük drujina olarak iki bölümden meydana gelmiştir.
- İkincisi, orta sınıf grup olan tüccarlar ve misafirlerden (yabancı tüccarlar) oluşmuştur.
- Son sınıf ise en alt tabakada bulunan “smerdı” olarak adlandırılan hayvan ve toprak sahibi olan kişilerden oluşmuştur.⁶⁹

Genellikle bütün sınıfları temsilen Velikiy Novgorod şehrinin yaşayanlarından, bu toplantılara katılım sağlayanların olduğu da ifade edilmektedir.⁷⁰ Bu dönemde özgür olmayan ve toplumda söz hakkı olmayanlar mevcuttu. Günümüzde bazı bilim insanlarına göre büyük knyaz ve vasallar tarafından verilen kararlara halk iradesinin önemli ölçüde yansıtıldığına inanılmaktadır. İlk veçenin, 997 yılında Belgorad şehrinde toplandığı

⁶⁵ Tekin Aycan Taşcı, “Rus Devlet Teşkilatında Namestniklik Kurumunun Tarihçesi,” *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 5/8 (2019): 193.

⁶⁶ Kseniya Nikolaevna Lokşina, “Mestnoe Samoupravlenie v Rossii: Samobitnaya İstoriya Formirovaniya (Do Naçala XX. veka),” *Lokus: Lyudi, Obşestvo, Kulturnı, Smıslı* 2 (2014): 76.

⁶⁷ V. Yu Halturin i dr., *İstoriya Rossii s Drevneyşey Vremen do 1917 goda* (İvanovo: 2003), 10-11.

⁶⁸ Pyotr İğoreviç Paşkovskiy, “İstoki Rossiyskogo Parlamentarizma i Vneşnyaya Politika Gosudarstva: Opıt Veçe, Boyarskoy Dumi i Zemskogo Sobora,” *International Journal of Professional Science* 1 (2016): 90.

⁶⁹ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar (Ankara: İletişim Yayınları, 2015), 60.

⁷⁰ Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, 60.

kroniklerde yazılmıştır.⁷¹ Ayrıca bilim insanları tarafından, doğrudan demokrasinin ve temsilin ilk kez, veçeler aracılığıyla ortaya çıktığı belirtilmektedir.⁷² Bu tarihte yapılan veçe toplantısında Peçeneklere karşı yapılan savaşa ilişkin kararlar alınmıştır.⁷³ Dolayısıyla erken feodal dönem Rusyası'nda veçelerin, halk meclisi olarak önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bu yönetsel yapının, köken olarak geleneksel kabile toplantılarından doğmuş olabileceği düşünülmektedir.⁷⁴

İlk veçelerin ortaya çıkışı sonrasında Kiev Rus devleti topraklarında karar alma organı olarak kullanılan veçelerin işleyişlerine ilişkin farklılıklar olduğu söylenebilir. Çünkü bu dönemde merkezi yönetimin Kiev'de bulunması ve büyük knyaz ile yerel knyazlar arasında uzlaşmaya dayalı bir ilişki olması, bu farklılığı ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu dönemde devletin ilk ortaya çıkış süreci olması ve merkezi yönetimin yerele yönelik direktif verememesi gibi dönemin şartları, farklı işleyişlerin temelini oluşturmuştur. Bir diğer ifadeyle, her knyazlıkta faaliyet gösteren veçe meclislerinin işleyişi, ilgili knyazlığın siyasi, ekonomik ve ticari konumuna bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Bu sebeple Kiev'deki veçe ile Novgorod'daki veçe meclisinde farklılıkların mevcut olduğu düşünülebilir. Fakat özü itibarıyla veçeler, birer yerel meclis ya da devlet parlamentosu gibi dönemin koşullarında knyazlıkların ya da Kiev Rus devletinin iç ve dış politikasının belirlenmesinde önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Sonuç olarak veçelerin, Rus idare tarihi bakımından kamu örgütlerinin kurumsallaşmasında önemli görevler üstlendiği söylenebilir.⁷⁵

Bir diğer ifadeyle dokuzuncu ve on ikinci yüzyıllar arasında *veçeler* bir meclis olarak, Rus idari yapısının oluşturulmasında ilk temeller olarak görülebilir. Öyle ki, Rus devlet parlamentosunun temelleri, ilkel bir yapıda da olsa veçeler ile pratiğe dökülmüştür. Rus yönetim düşüncesinde özellikle veçe toplantılarında geleneksel olarak ilk seçim usulleri ortaya çıkmıştır. Bu toplantılar, Rus devlet düşüncesinde doğrudan demokrasinin ve yönetsel temsilin temellerini oluşturmuştur. Vladimir, Polotsk, Belogorod, Novgorod, Kiev, Pskov, Smolensk, Tver, Rostov ve Çernigov şehirleri gibi eski Rus şehirlerinin pek çoğunda veçe kurulmuştur.⁷⁶

5) Veçelerin Örgütsel Yapısı ve Fonksiyonları

Veçelerin yetki alanına bakıldığında knyazlığın iç ve dış politikasındaki yönelimleri belirleyen oldukça geniş bir alanı kapsadığı görülmektedir. Veçeler, her şeyden önce knyazlığın, diğer devletlerle ya da knyazlıklarla barış imzalanması ya da diğer devletlere karşı savaş ilan edilmesi konularına yönelik kararların alınmasında önemli bir organ olarak görev yapmıştır. Veçelerde, knyazlık yönetimine dair önemli kararlar alınmıştır. Ayrıca veçelerde, vergi toplanması ve para politikası gibi sorunlar tartışılmış ve karara

⁷¹ Lavrentyevskaya Letopis, *Povest Vremennih Let*, 88; Paşkovskiy, "İstoki Rossiyskogo Parlamentarizma i Vneşnyaya Politika Gosudarstva," 90.

⁷² Paşkovskiy, "İstoki Rossiyskogo Parlamentarizma i Vneşnyaya Politika Gosudarstva," 90; Makarov, *İstoriya Gosudarstvennogo Upravleniya i Mestnogo Samoupravleniya v Rossii (IX-1917 g.)*, 17.

⁷³ Lavrentyevskaya Letopis, *Povest Vremennih Let*, 88.

⁷⁴ Muhayev, *İstoriya Gosudartsvennogo Upravleniya v Rossii*, 53.

⁷⁵ Paşkovskiy, "İstoki Rossiyskogo Parlamentarizma i Vneşnyaya Politika Gosudarstva," 90.

⁷⁶ Lokşina "Mestnoe Samoupravlenie v Rossii: Samobitnaya İstoriya Formirovaniya (Do Naçala XX. veka)," 77.

bağlanmıştır. Ayrıca şehirlerin finansal sorunları ve toprak meseleleri düzenlenmiştir.⁷⁷ Örneğin knyazın değiştirilmesi ve seçilmesi, ceza konuları ve yargılama faaliyetleri de veçe tarafından yürütülmüştür.⁷⁸ Öyle ki, Kiev Knyazlığında iktidara gelen 50 knyazdan 14'ü veçe tarafından seçilmiştir. Ancak knyazların kendi iktidarlarını güçlendirmesi, veçenin rolünü zamanla zayıflatmıştır. On ikinci yüzyıldan sonra veçeler, knyazları seçmeyi bırakmıştır.⁷⁹

Alanyazındaki çalışmalara bakıldığında Novgorod Cumhuriyeti'ndeki veçeye yönelik çalışmalar yoğunluk göstermektedir. Moğollar tarafından büyük Rus şehirlerinden yalnızca Novgorod şehri ele geçirilmemiştir. Dolayısıyla Rus devletinin geleneksel yönetim yapısının bu bölgede değişmeden devam etmesi, alanyazındaki yapılan araştırmalara olanak sağlamıştır. Çünkü Moğollar, on üçüncü yüzyılda Kiev dâhil olmak üzere birçok büyük ve küçük Rus şehrini ele geçirerek kendilerine bağlamış ve Rus şehirlerinden vergi toplamışlardır. Novgorod şehrinin Moğol etkisinden uzak kalması sayesinde Rus yönetim kültürü, Moskova Knyazlığı kontrolüne kadar ilk dönemde geliştiği seyri ile devam etmiştir.

Vovin'e göre, Moğolların Rus şehirlerini ele geçirdikten sonra Novgorod ve Pskov şehirlerindeki veçeler haricindeki diğer veçeler, Rus siyasal yaşamından silinmiştir. Çünkü Moğollar, Kiev Rus devletindeki şehirlerin yüzde 90'ını yok etmiş ve kalanlarını kendine bağlamıştır.⁸⁰ Bu nedenle, alanyazın çalışmaları ağırlıklı olarak Novgorod'daki veçe yönetimi üzerine yapılmıştır. Kurulduğu dönemden itibaren Moğol saldırıları dâhil olmak üzere yıkıma uğramayan Novgorod şehri, Volhov nehri üzerinde ticaret bakımından zenginleşerek önemli bir merkez haline gelmiştir.

Aslında Moğolların Rus topraklarını ele geçirmesinden önce, Kiev Rus devletinde feodal parçalanma başlamıştır. Böylelikle Moğollar, bu bölgelerde daha hızlı hakimiyet kurmuştur. Kiev Rus devletine bağlı Novgorod ve Pskov şehirleri, kendi yönetsel örgütlenmelerini ve yönetim yapılarını kendine özgü olacak biçimde kurmuş ve geliştirmeye devam etmişlerdir.⁸¹ Örneğin Novgorod şehrinde Boyar Cumhuriyeti ortaya çıkmıştır. Bu cumhuriyetin ana yönetim organı, halk meclisi olan veçe olmuştur. Veçe meclisinde şehrin günlük genel sorunları tartışılmıştır. İdari ve yargı organı veçe tarafından seçilmiştir. Şehrin dış tehditlerden korunması amacıyla kent ordusuna komuta etmek için knyazlar davet edilmiştir. Öte yandan şehir içinde bazı yerel topluluklar varlığını sürdürmüştür. Aynı yerleşim birimleri olan Kontslar için "Konçan" ve sokaklar için "Uliçan" denilen yerel yönetim birimleri kurulmuştur.⁸²

⁷⁷ Danilevskiy, *Drevnyaya Rus Glazami Sovremennikov i Potomkov (IX-XII)*, 97.

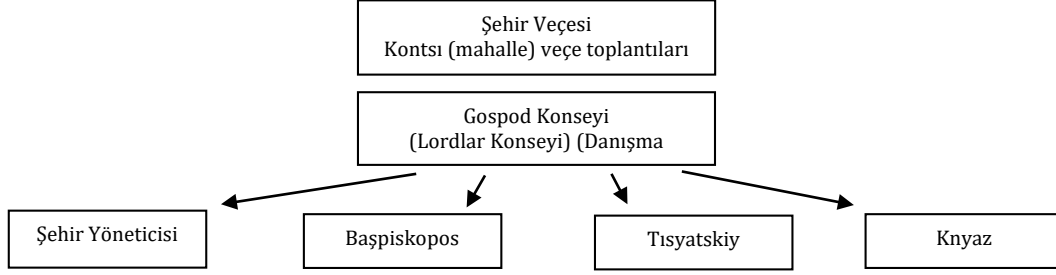
⁷⁸ Pavel Vladimiroviç Lukin, *Novgorodskoye Veçe*, (Moskva: İndrik, 2014), 272, 274.

⁷⁹ Eroşkin, *İstoriya Gosudarstvennih Uçrejdeniy Dorevolyuşionnoy Rossii*, 23-24.

⁸⁰ A. Vovin. "Veche and the terms "All Pskov" and "Pskov Men": *The Russian Medieval City Assembly as a Communal Structure, The City and History (Mesto a dejiny until 2019)* 9/2 (2019): 6.

⁸¹ S. E. Prokofyev i dr., *Gosudarstvennoye i Munitsipalnoye Upravleniye*, Çast 2: Munitsipalnoye Upravleniye (Moskva: İzdatelstvo Yurayt, 2019), 25.

⁸² Prokofyev i dr., *Gosudarstvennoye i Munitsipalnoye Upravleniye*, 25.

Şema 2: Novgorod Veçe Örgütlenmesi⁸³

Rusların yaşadıkları bölgelerdeki Rus knyazlıklarının Moskova Knyazlığı altında birleşme süreci, Moskova ile Novgorod arasında süren mücadele sonrasında III. İvan zamanında Moskova'nın galip gelmesiyle tamamlanmıştır.⁸⁴ IV. İvan ise dedesi, III. İvan'a kıyasla Rus devleti topraklarını on kattan fazla genişletmiş ve devlet yönetiminde sert bir merkezîyetçi yönetim anlayışı benimsenmiştir.⁸⁵

Şema 2'de görüldüğü gibi, veçe meclisinde knyazın rolü, Kiev ve diğer Rus şehirlerinde olduğu gibi güçlü bir konumda değildi. Alınan kararlarda knyazın fonksiyonu kısıtlanmıştır. Bilakis veçede yer alan diğer üyelerin rolü daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu nedenle, Rus idare tarihi üzerine çalışanlar, Novgorod şehir yönetiminin bu dönemini doğrudan demokrasi kavramı ile açıklamaktadırlar. Ancak veçelerin, dönemseller olarak en eski örgütlenme birimi olmasından dolayı, bu konuya yönelik yapılan araştırmalarda kaynaklara ulaşma konusunda kısıtlılıklar yaşanmaktadır.

Öyle ki Profesör Platonov'a göre, Novgorod şehrinin tarihine ilişkin inceleme yapılması zordur. Çünkü bu döneme ait yazılı arşivler oldukça azdır ya da neredeyse kalmamıştır. Novgorod'ın Moskova tarafından ele geçirilmesiyle Novgorod'ın kendine özgü yönetim düzeni ortadan kaldırılmış ve yerine Moskova tarafından belirlenen yönetim yapısına geçiş yapılmıştır. Novgorod veçesinin işleyişine dair bir incelemenin yapılmadığı ve bu nedenle net bir bilginin olmadığı iddiası da ileri sürülmüştür. Genel görüşe göre, Novgorod veçesinin birkaç bin Novgorod sakinin katıldığı düzenli olmayan bir toplantı şeklinde fonksiyon gösterdiği belirtilmiştir. Ayrıca bu toplantılara, kentlin özgür kişileri ve Novgorod çevresindeki yerleşim birimlerinden soyluların katılım sağladığı hakkında bilgiler alanyazındaki çalışmalara yansımıştır.⁸⁶

⁸³ Orlov i dr., *İstoriya Rossii*, 54.

⁸⁴ İlkay Topsakal, *Rusya Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022), 35-36.

⁸⁵ Orlov i dr., *İstoriya Rossii*, 54, 109; Prokofyev i dr., *Gosudarstvennoye i Munitsipalnoye Upravleniye*, 25.

⁸⁶ S. F. Platonov, *Veçe v Velikom Novgorode (Leksiya, 23 apr.1915 v Novgorode* (Novgorod: Novgor. O-volyubiteley drevnosti, 1916), 1-8.

Resim 2: Temsili Veçe Toplantısı Görseli⁸⁷

Veçenin işleyişine bakıldığında bir yerde toplanan ve bir kalabalığı simgeleyen Resim 2'deki temsili veçe görseline göre; insanlar yüksek sesle konuşarak (bağırarak) kararların alınmasını sağlamışlardır.⁸⁸ Böylelikle veçelerde sesli bir şekilde yapılan itiraz ya da kabullerin, günümüz meclislerindeki karar alma süreçlerinin kökenleri olduğu düşünülebilir. Veçelerde azınlıkta kalanlar, çoğunluğun kararına uymuştur. Azınlığın karara uymaması durumunda görüş ayrılıkları sebebiyle tartışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte zaman zaman zor kullanma, kargaşa ve istikrarsızlık sorunları sebebiyle tartışmalar olmuştur. Veçe içinde bazı fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Uyumsuzluğu çözmek için kişiler değil, birbirine karşıt topluluklar, çözüme yönelik tartışmışlardır. Anlaşma sağlanmadığı takdirde, gruplar arasında pek çok kez mücadele yaşanmıştır. Novgorod şehrinin siyasi hayatı bu şekilde ilerlemiştir. Novgorod şehrinde boyarlar, eski düzeni yıktıkları zaman veçe sistemi de ortadan kalkmıştır. Böylece boyarlar arasındaki çatışmaların artmasıyla Novgorod devletinin kurumsal olarak temelleri yok olmuştur.⁸⁹

Öte yandan Danilevskiy'ye göre, veçe toplantıları yarı-anarşik miting toplantısı şeklinde bir işleyişe sahip olmuştur.⁹⁰ Bu işleyiş düzeninde, halk milisleri ve yöneticilerinin etkinliği ön plana çıkmıştır. Örneğin Şema 2'de gösterildiği gibi Tısyatskiy isimli askeri yöneticiler halk milislerine liderlik etmişlerdir. Bu görevliler, knyaz tarafından atanmıştır.⁹¹ Şehir yöneticisi ise şehirlerde kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinden sorumlu belediye başkanı rolünü üstlenmiştir. Başpiskopos ise dini örgütlenmenin başı olup, şehrin dini faaliyetlerini yürütmüştür. Muhayev'e göre veçenin yürütme organı, şehrin ileri gelenlerinden meydana gelen konsey üyelerini seçmiştir. Bu şekilde yalnızca Novgorod ve Pskov veçeleri, kendine has yapılarını on beşinci yüzyıla kadar sürdürebilmişlerdir. Bu kapsamda veçeler; knyazı seçme faaliyeti dâhil olmak üzere yasama, yürütme ve yargı yetkilerine sahip olmuştur. Ayrıca bu knyazlıkların, her ne

⁸⁷ Temsili Veçe Toplantısı Görseli, erişim: 28.10.2022, <https://kulturologia.ru/blogs/061012/17202/>

⁸⁸ Paşkovskiy, "İstoki Rossiyskogo Parlamentarizma i Vneşnyaya Politika Gosudarstva," 90; Danilevskiy, *Drevnyaya Rus Glazami Sovremennikov i Potomkov (IX.-XII.)*, 78.

⁸⁹ Platonov, *Veçe v Velikom Novgorode (Leksiya, 23 apr.1915 v Novgorode)*, 1-8.

⁹⁰ Danilevskiy, *Drevnyaya Rus Glazami Sovremennikov i Potomkov (IX.-XII.)*, 95.

⁹¹ Eroşkin, *Istoriya Gosudarstvennih Uçrejdeniy Dorevolyutsionnoy Rossii*, 24.

kadar cumhuriyet tipi bir rejime sahip oldukları belirtilse de bunlar, boyar ya da feodal yönetim tipine sahip bir anlayış benimsemişlerdir.⁹² Bu kapsamda hem cumhuriyet hem de demokratik katılım kavramları, bu dönemin şartlarına göre kullanılmıştır. Çünkü veçe toplantılarına yalnızca özgür olan insanların katılması, modern demokrasi düşüncesiyle bağdaşmamaktadır. Bu durum, yalnızca dönemin şartları üzerinden anlaşılabilir. Knyazlıklarda yönetim organı olarak görülen veçelere ait bilgiler şu şekilde özetlemiştir;⁹³

- Veçenin kökenleri, eski Slav topluluklarına kadar dayandırılabilir. Veçelerin yalnızca onuncu ve on ikinci yüzyıllarda ortaya çıktığını iddia etmek yanlış olabilir. Ayrıca Slavların Avar ve Tuna Bulgarları ve Hazarlarla olan ilişkilerine bakıldığında idari açıdan veçenin bu boylardan da etkilendiği söylenebilir.
- Toplumsal olarak bakıldığında veçe, ilk zamanlarda özgür olanların katılabileceği bir toplantı yeri olarak görülürken daha sonra veçeler, şehir yönetim organlarının temsilcisi konumuna dönüşmüştür.
- Veçe, toplumsal ve siyasi sorunların çözümünde önemli roller üstlenmiştir. Dolayısıyla veçeler, ilk zamanlarda her bölgede toplanırken daha sonra belirli bölgelerde örgütsel ve yapısal değişimlere tabi tutulmuş ve veçe meclislerinde farklılıklar gözlemlenmiştir.

Genel olarak bakıldığında Kiev Rus devletindeki veçelerin fonksiyonlarına ve işleyişine dair net bilgilere ulaşmanın zor olduğu ifade edilmektedir. Çünkü bu alana yönelik bilimsel çalışmalara, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın ilk yarısında başlanmıştır. Ancak bu çalışmalara göre, bu yüzyıllarda veçenin rolüne ve önemine bakıldığında veçelerde devletin önemli işlerinin görüşüldüğü sonucuna varılmıştır. Özetle veçeler, Moskova Knyazlığı kurulmadan önce tüm siyasi, toplumsal ve ekonomik vb. sorunlarının tartışıldığı bir halk meclisi olarak görülebilir.⁹⁴

Sonuç

Rusya Federasyonu'nda kırsal ve kentsel yönetimlerin ortaya çıkış sürecinin temelleri ve devlet örgütlenmesinin nasıl geliştiği, idare tarihinin okunmasıyla anlaşılabilir. Çünkü devlet örgütlerinin kurumsallaşması için tarihsel birikimlerinin anlaşılması önem taşımaktadır. İşte bu noktada Rusya Federasyonu da kendi geçmiş deneyimlerinden beslenmeye devam etmektedir. Özellikle Rus idare tarihi; Sovyetler Birliği, Çarlık ve Kiev Rus devletlerinin geçirdiği idari dönüşümlerin bir sonucu olarak günümüze ışık tutmaktadır.

Çalışmada öncelikle Rus devletinin "kurumsallaşması" sürecinde Kiev Rus devlet örgütlenmesine yönelik genel bir çerçeve ortaya konmuştur. Ardından, Rusya devlet örgütlenmesinin ilk çekirdekleri olan veçeler irdelenmiş ve halk meclisi niteliğinde olan bu kurumun yapısı, işleyişi ve fonksiyonlarına yönelik tartışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda yaşanan gelişmelerin ilk temeli olan Kiev Rus devlet deneyimi süresince pek çok kararın alınması ve uygulanması aşamasında, siyasal ve toplumsal bir ihtiyaç olarak

⁹² Muhayev, *İstoriya Gosudartsvennogo Upravleniya v Rossii*, 53.

⁹³ Danilevskiy, *Drevnyaya Rus Glazami Sovremennikov i Potomkov (IX.-XII.)*, 101.

⁹⁴ Lukin, *Novgorodskoye Veçe*, 272, 274.

ortaya çıkan halk meclisi niteliğindeki veçelerin, önemli roller üstlendiği görülmüştür. Örneğin; veçe meclislerinde savaş ilan edilmesi, yönetsel ve örgütsel yapıya yönelik idari reformlar yapılması, kırsal ve kentsel alanlarda toplumsal ve ekonomik sorunlara çözüm aranması gibi önemli siyasi, ekonomik ve toplumsal hususlar görüşülerek hem merkezi hem de yerel yönetim sorunlarına çözüm aranmıştır. Dolayısıyla veçeler, idari açıdan ilk örgütsel yapının düzenlenmesi ve örgütlenmesi sürecinde önemli rol oynamıştır.

Ayrıca veçeler, Rus idare tarihinde ilk demokratik adımlar olarak görülmektedir. Fakat veçe toplantıları, feodal oyuncuların kendi çıkarları çerçevesinde bir mücadele alanı haline de dönüşmüştür. Bu toplantılara sadece özgür insanlar katılabilmıştır. Bu dönemde feodal oyuncular, kendi çıkarları peşine düşmüştür. Merkez ve yerel yönetimler arasındaki mücadelede feodal oyuncular veçelerde etkin rol oynamışlardır. Böylelikle Rus devlet düşüncesinde feodal yapının temelleri atılmış ve feodal devlet yapısı gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla Kiev Rus devletinin kurulmasıyla, merkezi yönetim ve yerel yönetim örgütleri arasında siyasi, ticari, idari ve iktisadi ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bu ilişkiler, yerel knyazlıkların ve boyarların güçlenmesine bağlı olarak gelişmiştir. Şehir yönetimlerinde veçe meclisleri kurulmuştur. Bu meclisler zamanla, boyarların kontrolüne geçerek toprak soylularının yönetimde söz sahibi olmalarına olanak sağlamıştır.

Kuruluş yerlerine bakıldığında, Kiev Rus devletinde pek çok farklı bölgede veçelerin (knyazlıklar) toplandığı belirtilmiş ve her bir bölgenin ya da yönetimin kendine ait veçesi olduğu ifade edilmiştir. Farklı veçelerin olması, alınan kararlar bakımından özerk yapıların gelişmesine olanak sağlamıştır. Öyle ki bölgelere göre kurumsallaşma süreçleri değişkenlik göstermiştir. Özellikle Kiev ve Novgorod şehirlerindeki veçelerin daha fazla kurumsallaştığı ifade edilirken diğer bölgelerde ve kırsal yerleşim birimlerinde yer alan veçeler ise görece daha farklı işleyişlere sahip olmuştur. Bu farklılıklara rağmen Kiev Rus devletinin ortaya çıkışından Moğol hâkimiyetine kadar geçen sürede veçe örgütlenmeleri, etkinliğini sürdürmüştür.

Akademik çalışmalarda Novgorod veçesi üzerine daha çok çalışma yapılmasının sebebi, Moğolların bu bölgede hakimiyet kurmaması ile açıklanabilir. Çünkü Moğol hâkimiyetine giren Kiev Rus devleti topraklarında Moğol kanunları uygulanmış ve yalnızca Novgorod bölgesinde veçe faaliyetleri etkin bir şekilde devam etmiştir. Bu sebeple Novgorod topraklarında başlayan Kiev Rus devletinin kökenleri, varlığını sürdürmüştür.

İlk kuruluşundan Moskova Knyazlığı döneminde merkezileşme sürecine kadar veçelerin, kentsel ve kırsal yerleşim birimlerindeki ilk yerel yönetim organları ve günümüz Rus devlet örgütlenmesinin ilk deneyimleri olduğu söylenebilir. Bu anlamda feodal Rus devlet örgütlenmesinin kurumsallaşması sürecinde merkez ile yerel yönetim örgütlenmeleri arasındaki ilişkilerde veçeler, önemli kararların alınmasına ev sahipliği yapmıştır. Günümüz Rus idare tarihi açısından Kiev Rus devleti döneminde karar alma organı olarak örgütsel yapıda yer alan veçelerin hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimlerin gelişmesinde birer parlamento rolü üstlendiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak günümüzde Rus devletinin politika alma ve uygulama süreçlerine yönelik ilk temellerinin, veçeler ile olduğu söylenebilir. Ancak veçeler, halen birçok

yönüyle araştırılmayı beklemekte ve araştırma alanı olarak önemini korumaktadır. Bu çalışmanın karşılaştırmalı kamu yönetimi çalışmalarında Rus ve Türk idare tarihlerinin incelenmesine yönelik ileri dönemlerde yapılacak çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Acar, Kezban. *Orta Çağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2014.
- Akçay, Eray. "Rusya'da Tek Tıp Tarih Ders Kitabı Oluşturma Projesi Kapsamında Yazılan "Genel Dünya Tarihi" Kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti." *Yabancıların Yabancıları: Türkler* içinde, ed. Öncül Kürşat, 105-180. İstanbul: Kriter Yayınları, 2022.
- Çobanoğlu, Sedat. *Rusya'da Devlet Örgütlenmesi*. Ankara: TİAV, 2020.
- _____. "Rusya Federasyonu'nda Yerel Yönetimler." *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 31/3, (2022): 53-84.
- Danilevskiy, İ. N. *Drevnyaya Rus Glazami Sovremennikov i Potomkov (IX.-XII.)*. Moskva: Aspekt Press, 1999.
- Dovnaroviç M. N. & A. N. Hudoloyev, "K Voprosu Prinyatiya Hristiyanstva na Rusi," *İntellektualniy Potentsial XXI Veka: Stupeni Poznaniya* 30 (2015): 19-24.
- Eroşkin, N. P. *İstoriya Gosudarstvennih Uçrejdeniy Dorevolutsionnoy*. Moskva: Vısşaya Şkola, 1983.
- Drevnyaya Rus. Erişim 05.11.2024. <http://history-maps.ru/view-picture.php?id=1436>
- Gubarev, O. L. *Naçalnaya Rus Na Puti "İz Varyagi v Greki"*. Sankt-Peterburg: Evraziya, 2020.
- Halturin, V. Yu. S. P. Bobrova, O. Ye. Bogorodskaya, G. A. Budnik, D. A. Vernigora, N. N. Jelezov, T. B. Kotlova & G. P. Tolkaçev, *İstoriya Rossii S Drevneyşey Vremen do 1917 goda*. İvanovo: İvanovskiy Gosudarstvenniy Energetičeskiy Universitet, 2003.
- Hosking, Geoffrey. *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. Çev. Kezban Acar. Ankara: İletişim Yayınları, 2015.
- Kraşeninnikov, P. *Ot Plemenii K İmperii, Vozniknovenie Ruskogo Gosudarstva i Prava*. Moskva: Eksmo, 2022.
- Kurat, Akdes Nimet. "Avarlar." *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVI/1 (2011): 81-110.
- _____. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: TTK, 2014.

- Kuznetsov, A. İ., Yu. A. Raykov & V. V. Samoylenko. *İstoriya Diplomatii Rossii*. Tom 1: IX-Naçala XX veka. Moskva: Aspekt Press, 2019.
- Lavrentyevskaya Letopis, *Povest Vremennih Let*. Perevod D. S. Lihaçev & O. V. Tvorogov. Sankt-Peterburg: VİTA NOVA, 2012.
- Letnyakov, Denis Eduardoviç. "Veçevaya Traditsiya Domongolskiy Rusi Kak Faktor Obrazovaniya Gorodskih Soobşestv Protograjdanskogo Tipa." *Vestnik RGGU Politologiya. İstoriya. Mejdunarodnoye Otnoşeniya* 14 (2009): 267-275.
- Lipski, S. A. *Osnovi Gosudarstvennogo i Munitsipalnoye Upravleniya*. Moskva/Saint-Petersburg: KnoRus, 2021.
- Lokşina, Kseniya Nikolaevna. "Mestnoe Samoupravlenie v Rossii: Samobitnaya İstoriya Formirovaniya (Do Naçala XX. veka)." *Lokus: Lyudi, Obşestvo, Kulturi, Smisli* 2 (2014): 76-87.
- Loşkareva, M. E. & M. V. Kleponosova. *İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii*. Moskva: Eksmo, 2022.
- Lukin, Pavel Vladimiroviç. *Novgorodskoye Veçe*. Moskva: İndrik, 2014.
- Makarov, V. B. *İstoriya Gosudarstvennogo Upravleniya i Mestnogo Samoupravleniya v Rossii (IX-1917 g.)*. Nijniy Novgorod: İzdatelstvo Volgo-Vyatskoy Akademii Gosudarstvennoy Službi. 2000.
- Muhayev, R. T. *İstoriya Gosudartsvennogo Upravleniya v Rossii*. Moskva: Uniti Dana, 2007.
- Orlov, A. S. Georgiyev, V. A., Georgiyeva N. G., Georgiyeva & T. A. Sivohina. *İstoriya Rossii*. Moskva: Prospekt, 2020.
- Paşkovskiy, Pyotr İgoreviç. "İstoki Rossiyskogo Parlamentarizma i Vneşnyaya Politika Gosudarstva: Opıt Veçe, Boyarskoy Dumı i Zemskogo Sobora." *International Journal of Professional Science* 1 (2016): 89-96.
- Pçelov, E. "Poçemu Knyajestkiy Sezd 1097 Sostoyalsa v Lyubeçe." *Drevnyaya Rus v IX-XI: Konteksti Letopisnih Tekstov* (2016): 141-145.
- Platonov, S. F. *Veçe v Velikom Novgorode (Leksiya, 23 apr.1915 v Novgorode)*. Novgorod: Novgor O-volyubiteley drevnosti, 1916.
- Prokofyev, S. E., O. V. Paninoy, S. G. Yeremina & N. N. Musinovoy. *Gosudarstvennoye i Munitsipalnoye Upravleniye. Çast 2: Munitsipalnoye Upravlenie*. Moskva: İzdatelstvo Yurayt, 2019.
- Rıbakov, S. V. *İstoriya Rossii S Drevneyşey Vremeni do Kontsa VII. Veka*. Ekaterinburg: Uralskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2014.
- Saharov, A. N., V. A. Şetakov, A. N., Bohanov, L. E. Morozova & M. A. Rahmatullin. *İstoriya Rossii s Drevneyşih vremen do naşih dney*. Moskva: 2022.
- Şlıçuk, Viktoriya Vladimirovna. "Organizatsiya Gosudarstvennogo Upravleniya v Subektah RF," v knige *Sistema Gosudarstvennogo Upravleniya*. Moskva: İzdatelstvo Forum, 2008.
- Şıgabutdinov, A. L. *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Pravo*. Kazan: Kazanskiy Federalniy Universitet, 2015.
- Taşçı, Tekin Aycan, "Rus Devlet Teşkilatında Namestniklik Kurumunun Tarihçesi." *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 5/8 (2019): 191-211.
-

Temsili Vee Toplantısı Görseli. Erişim: 28.10.2022.
<https://kulturologia.ru/blogs/061012/17202/>

Topsakal, İlkey. *Rusya Tarihi*. İstanbul: tken Yayınları, 2022.

Uşakov, D. N. *Bolşoy Talkoviy Slovar Ruskogo Yazıka*. Moskva: Hit-Kniga, 2017.

Vovin, A. "Veche and the terms "All Pskov" and "Pskov Men": The Russian Medieval City Assembly as a Communal Structure. *The City and History (Mesto a dejiny until 2019)* 9/2 (2020): 6-28.

OSMANLI DEVLETİ'NDEN ÇARLIK RUSYA'YA YAPILAN ESKİ ESERLER KAÇAKÇILIĞI*

 Hüseyin MUŞMAL^a

 Nazım YILMAZ^b

Öz

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında güncel siyasi projeleri tarihsel referanslarla meşrulaştırmak için arkeolojiden özellikle yararlanılmıştır. Avrupa devletleri, bu dönemde kendilerini klasik uygarlıkların mirasçıları olarak projelendirirken birbirleriyle kıyasıya yarışmıştır. Kazı alanlarında ve müze salonlarında devam eden bu rekabete Ruslar da Bizans üzerinden dâhil olmuştur. Nitekim öteden beri, kendisini Bizans mirasının gerçek varisi ve Ortodoksluğun koruyucusu olarak gören Ruslar, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak ve mirasını sahiplenmek için İstanbul'da bir arkeoloji enstitüsü kurmuşlardır. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü, 1894-1914 yılları arasında faaliyette bulunduğu yirmi yıl boyunca, Bizans kültür ve medeniyetini tanımak için Osmanlı coğrafyasının her tarafında yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları yapmıştır. Rusların başlarda sistemli olmayan eski eser kaçakçılık faaliyetleri enstitünün kuruluşundan itibaren müdürlüğünü yapan Fyodor İvanoviç Uspenskiy'in özel çabalarıyla sistemli bir hale getirilmiştir. Osmanlı Devleti eski eserlerini korumak için kaçakçılığa karşı önlemler almaya çalışmış olsa da bu önlemler dönemin şartlarında yeterli olmamıştır. Bu çalışmada İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü çalışanları ve Çarlık Rusya'nın diplomatik temsilcilerinin, Osmanlı coğrafyasındaki eski eserleri araştırma, keşif, toplama ve Rusya'ya götürülmesiyle ilgili Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'da yaptıkları çalışmalar genel olarak incelenmiştir. Ayrıca Osmanlı topraklarından götürülen ve Rusya'daki müzelerde sergilenen eserler tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus işgaline uğrayan Karadeniz kıyılarında ve Doğu Anadolu'da bulunan şehirlerde yapılan eski eser yağmalamaları ve Rusya'ya kaçırılan eserler ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Çarlık Rusya, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü, Osmanlı Devleti, Bizans, Eski Eser Kaçakçılığı, F. İ. Uspenskiy.

* Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Programında Prof. Dr. Hüseyin Muşmal danışmanlığında, Nazım Yılmaz tarafından hazırlanan "Türkiye'den Rusya'ya Götürülen Eski Eserler" başlıklı Yüksek Lisans seminerinin geliştirilmesiyle hazırlanmıştır.

^a Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya/Türkiye, hmusmal@hotmail.com

^b MEB Tarih Öğretmeni, Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya/Türkiye, nazimyilmaz119@gmail.com

THE SMUGGLING OF ANTIQUITIES FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO TSARIST RUSSIA

Abstract

In the 19th century and the early 20th century, archaeology was especially actively used to legitimize current political projects with historical references. During this period, European states fiercely competed with each other, presenting themselves as heirs to classical civilizations. In this struggle, which continued both in excavation sites and museum halls, the Russians participated through Byzantium. As is well known, Tsarist Russia, seeing itself as the true heir to the Byzantine legacy and the protector of Orthodoxy, established an archaeological institute in Istanbul to study the Byzantine Empire and claim its heritage. The Russian Archaeological Institute in Istanbul, which operated from 1894 to 1914, conducted surface surveys and excavations throughout the Ottoman Empire to study Byzantine culture and civilization. Initially, the Russians antiquities smuggling activities, which were not systematic, were organized systematically through the special efforts of Fyodor Ivanovich Uspensky, who served as the director of the institute from its establishment. Although the Ottoman Empire attempted to implement measures against smuggling to protect its antiquities, these measures were insufficient given the conditions of the time. This article examines the activities of the staff of the Russian Archaeological Institute in Istanbul and the diplomatic representatives of Tsarist Russia related to the study, discovery, collection, and transportation of antiquities from Ottoman territories to Russia, conducted in Anatolia, the Balkans, and the Middle East. In addition, an attempt is made to identify the artifacts that were taken from Ottoman lands and exhibited in museums in Russia. Special attention is given to the looting of antiquities and the transportation of artifacts to Russia from cities on the Black Sea coast and Eastern Anatolia, which were occupied by Russia during the years of World War I.

Keywords: Tsarist Russia, Russian Archaeological Institute in Istanbul, Ottoman Empire, Byzantium, Smuggling of Antiquities, F. I. Uspensky.

КОНТРАБАНДА ДРЕВНОСТЕЙ ИЗ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ В ЦАРСКУЮ РОССИЮ

Аннотация

В XIX и начале XX века археология использовалась особенно активно для легитимации текущих политических проектов с помощью исторических отсылок. Европейские государства в этот период ожесточенно соперничали друг с другом и представляли себя наследниками классических цивилизаций. В этой борьбе, продолжавшейся как на раскопках, так и в музейных залах, для русских такой цивилизацией была Византия. Как известно, царская Россия с незапамятных времен видела себя истинной ее наследницей и защитницей православия. Она создала в Стамбуле археологический институт для изучения и утверждения своего преемства Византийской империи. Русский археологический институт в Стамбуле (Константинополе), действовавший с 1894 по 1914 год, проводил наземные обследования и раскопки по всей Османской империи, чтобы лучше узнать византийскую культуру и цивилизацию. Изначально неорганизованная деятельность русских по вывозу найденных древностей была систематизирована благодаря особым усилиям Фёдора Ивановича Успенского, который возглавлял институт с момента его основания. Хотя Османская империя

пыталась принять меры для защиты своих древностей, но эти меры в условиях того времени были недостаточны. В данной статье исследуются работы сотрудников Русского археологического института и дипломатических представителей царской России по изучению, обнаружению, сбору памятников древности, проведенные в Анатолии, на Балканах и на Ближнем Востоке, а также по их вывозу с османских территорий в Россию. Кроме того, предпринимается попытка установить местонахождение предметов старины, которые были вывезены и выставлялись в музеях России. Особое внимание уделено расхищению древностей и вывозу предметов искусства в Россию из городов Черноморского побережья и Восточной Анатолии, занятых Россией в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: Царская Россия, Русский археологический институт в Стамбуле (Константинополе), Османская Империя, Византия, Вывоз древностей, Ф. И. Успенский.

Giriş

Osmanlı Dönemi'nde eski eserler "Âsâr-ı Atîka" olarak adlandırılmıştır. Âsâr-ı Atîka, sahip olduğu çeşitli değerleri dolayısıyla korunmak suretiyle gelecek nesillere intikal ettirilmek istenilen arkeolojik, etnografik ve mimarî mirası tanımlamak amacıyla kullanılan en eski ve özgün bir terimdir. Günümüz Türkçesindeki karşılığı "eski eser" olan bu terim¹ kılavuzlarda, ansiklopedilerde veya yasalarda; "tarih öncesi veya tarihî devirlere ait ilim, kültür, sanat ve dinle ilgili, yer üstünde, yer veya su altında bulunan taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarıdır. Bunlardan taşınır eski eserler insan elinin dokunduğu, insan akli ve hüneri ile meydana getirilen ve estetik değeri bulunan, geçmiş devirlere ait eşya, araç ve gereçlerdir" şeklinde tanımlanmaktadır. Eski eser kaçakçılığı ise; taşınır ve taşınmaz tarihsel ve kültürel mirasa ait her türlü materyalin yasa dışı yollarla yurt içinde veya dışında pazarlanarak kazanç sağlanmasına yönelik eylemlerdir.²

Rönesans dönemiyle başlayan süreçte Batı dünyasında Antik Yunan ve Roma uygarlıklarına karşı büyük bir alaka ortaya çıkmış ve Avrupalılar, etnik kökenlerini bu uygarlıklara dayandırmak ve böylece Doğu üzerinde geliştirdikleri siyasal taleplerini de meşrulaştırmak için Helenizm'e sahip çıkmışlardır.³ Bu dönemde Avrupalılar tarafından ısrarlı bir şekilde sahiplenilen Helenizm ideolojisi ile üstün bir Batı medeniyeti idealize edilirken barbarca yönetilmeye mahkûm edilen bir Doğu ortaya çıkarılarak kurulacak olan sömürge düzenin temeli atılmıştır. Bu şekilde, Avrupalı devletler tarafından sömürülmek istenen Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar üzerindeki egemenliğinin dayanıksız olduğu düşüncesinin de oluşturulması hedeflenmiştir. Böylece Avrupalıların Doğu'da yaptıkları arkeolojik çalışmalar ve eski eser arama faaliyetleri ile Osmanlı topraklarından pay alma istekleri meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.⁴

Avrupa'da XVII. Yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan koleksiyonculuk ve

¹ Mustafa Önge, "Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atîka," *Avrasya Terim Dergisi* 6/1 (2018): 9.

² Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1998), 75; Hüseyin Muşmal & Hasret Gümüş, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı (1839-1938)* (Konya: Palet Yay., 2022), 9.

³ Hüseyin Muşmal, *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)* (Konya: Kömen Yay., 2009), 9; Hüseyin Muşmal & Hasret Gümüş, *Türkiye'de Müzecilik (1839-1938)* (İstanbul: Selenge Yay., 2021), 23.

⁴ Wendy M. K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, çev. Esin Soğancılar (İstanbul: İletişim Yay., 2004), 69.

müzecilik faaliyetleri sonucunda Osmanlı Devleti topraklarında eski eser kaçakçılığının başladığı görülmektedir. XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupalıların arkeolojik eserlere ilgi duyması ile Akdeniz dünyası ve özellikle Anadolu coğrafyası Avrupalı gezginler, diplomatlar, zenginler, antikacılar, eski eser meraklıları ve bilim adamları tarafından talan edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte Avrupa'daki krallık kütüphanelerine batılı elçiler ve antikacılar tarafından çok sayıda yazma eser taşınmıştır.⁵ Özellikle XIX. yüzyıl eski eser kaçakçılığının en fazla yaygınlaştığı dönem olmuştur. Bu dönemde Avrupalı devletler Osmanlı sınırlarında adeta "eski eser avcılığı" yapmış ve bu nedenle söz konusu yüzyıl "eski eser yağmalama devri" olarak dahi değerlendirilmiştir. Arkeolojinin temel ilkesi olan "insanlığın geçmişini eski eserler yardımıyla anlamaya çalışmak" hususu fazlasıyla göz ardı edilmiş ve amaç Avrupa müzelerini eski eserlerle donatmak haline gelmiştir.⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı topraklarındaki Bizans kalıntıları üzerinde ilk çalışmaları Avrupalı sanat tarihçiler ve arkeologların yaptığı bilinmektedir. Nitekim Osmanlı coğrafyasındaki Bizans eserlerini ilk kaydedenler İngiliz ve Fransız bilim insanları olmuştur. Bu bilim insanları arasında Charles Texier (1802-1871), Karl Krumbacher (1856-1909), Joseph Strzygowski (1862-1941), Charles Diehl (1859-1944) ve Sir William Ramsay (1851-1939) gibi isimler Bizans eserleri üzerine en kapsamlı çalışmaları yapmışlardır.⁷ Bunlardan Jean Ebersolt, Fransız Eğitim Bakanlığı ile Kitabeler ve Edebiyat Akademisi tarafından ilmî araştırmalar yapmak amacıyla 1907, 1908, 1910, 1912, 1913 ve 1920 yıllarında İstanbul'da görevlendirilmiştir.⁸

Avrupalı araştırmacılar için Antik Yunan daha fazla dikkat çekse de Bizans eserleri XIX. yüzyılın sonlarında daha ilgi çekici görünmeye başladı. Ne var ki Avrupa'nın Bizans arkeolojisine olan ilgisi siyasî ve dinî kaygılardan kaynaklanmaktaydı. Doğu sorunu bağlamında Bizans arkeolojisinin gelişimi, bilimsel merakın yanı sıra İstanbul'u Hristiyanlığın, dolayısıyla Avrupa medeniyetinin tarihsel bir parçası olarak tasvir etme düşüncesinden kaynaklanıyordu. Açıkçası Avrupa'nın Bizans eserlerine olan bu yoğun ilgisi, Osmanlı başkenti ve toprakları üzerindeki hak iddialarını meşrulaştırma amacını taşımaktaydı.⁹

Helenizm'in etkisiyle Avrupalı bilim insanlarının Antik Yunan ve Roma uygarlıklarından kalan eski eserlere gösterdikleri bu ilgi Bizans eserlerine gösterilen ilgiden çok daha fazla olmuştur. Ancak özellikle Rus bilim insanlarının daha ziyade Osmanlı topraklarındaki Bizans eserlerine odaklandığı görülmektedir. Rusların bu tercihinin nedeni aslında Avrupalılarda görülenden çok da farklı değildir. Nitekim Ruslar, Bizans ile kurmaya çalıştıkları ilgiden hareketle Avrupalılar gibi Osmanlı topraklarında hak iddia etmek ve bunu meşrulaştırmak için arkeolojiden ve eski eserlerden faydalanma

⁵ Muşmal, *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası*, 65; Mehmet Önder, "Berlin Müzesindeki Bu Selçuklu Eserleri Bizim," *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi 2* (Özel Sayı)(1999): 23.

⁶ Güven Arsebük, "Dünden Bugüne Arkeoloji," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. I (İstanbul: İletişim Yay., 1995), 70.

⁷ Semavi Eyice, "Türkiye'de Bizans Mimarisi Hakkındaki Yabancı Araştırmaların Kısa Tarihçesi (İkinci Dünya Savaşına Kadar)," *Sanat Tarihi Yıllığı 6* (1976): 453-469.

⁸ Jean Ebersolt, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, çev. İlhan Arda (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1996), 2.

⁹ Robert Ousterhout, "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi ve Bizans Arkeolojisinin Başlangıcı: Tarihyazımsal Bir İnceleme," *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojini Öyküsü* içinde, ed. Zınab Baranı & Zeynep Çelik & Edhem Eldem (İstanbul: Salt Garanti Kültür, 2011), 182.

yoluna gitmişlerdir. İlerde ifade edileceği gibi Çarlık Rusya'nın, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri eski eser kaçakçılığının merkezinde 1894 senesinde İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak enstitünün kuruluşundan önceki dönemlerde Osmanlı coğrafyasında özellikle İstanbul'da ve Kudüs'te Konstantin Mihailoviç Bazili, Nikolay Efimov ve Rahip Antonin Kapustin gibi bazı kâşif, diplomat ve din adamları tarafından eski eser araştırmalarının yapıldığı görülmektedir. Nitekim Rus Sanat Tarihçisi Nikodim Pavloviç Kondakov'un 1880 ve 1884 yıllarında İstanbul'da Bizans eserleri üzerine yaptığı incelemeler Rus arkeolojisi için büyük öneme sahiptir.¹⁰

Bu çalışmada, Çarlık Rusya'nın başta İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü kanalıyla Osmanlı coğrafyasında yer alan eski eserleri araştırma, keşif, toplama ve Rusya'ya götürme faaliyetleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nin eski eser kaçakçılığına karşı aldığı önlemler konu edilmiştir. Aşağıda öncelikle Rusların Osmanlı topraklarındaki Bizans eserlerine olan ilgisi ve Rus şarkiyatçılığı ele alınacaktır.

1) Rusların Osmanlı Topraklarındaki Bizans Eserlerine İlgisi ve Rus Şarkiyatçılığı

Ortodoks Hristiyanlığın merkezi olan Bizans İmparatorluğu, Rus kültürünün ve kimliğinin teşekkülü üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Hristiyanlığı benimseyen ilk Kiev knezi I. Vladimir'in Ortodoksluğa geçmesinden sonra, Bizans İmparatorluğu ile karşılıklı etkileşimler Rus dini, kültürü ve siyasi gelişiminde belirleyici bir rol oynadı. Nitekim Kiril alfabesi dahi IX. yüzyılda Selanikli Rahip Konstantin Kirill tarafından Slavlar arasında Hristiyanlığı yaymak için icat edilmişti.¹¹ Bizans ve güney Slav devletlerinin yıkılmasından sonra Moskova Knezliği, "Moğol-Türk" hâkimiyetinden kurtularak, Ortodoks dünyasının merkezi haline geldi. Ayrıca Rus ülkelerinin büyük birleştirici ve kurtarıcısı III. İvan'ın, Despotes Thomas Palaiologos'un kızı ve son Bizans İmparatoru XI. Konstantin'in yeğeni Bizans Prensesi Sofya ile evlenmesi, Moskova knezlerinin hükümlerinde önemli bir değişime neden oldu. Hatta III. İvan, Bizans mirasının varisi ve hamisi olduğunu göstermek için Bizans'ın devlet arması olan "çift başlı kartal" armasını dahi benimsedi. Ayrıca Moskova'ya Bizans adetlerini sokarak, daha önce Bizans'ın sahip olduğu, Hristiyan doğunun hamilik rolünü üstlendi. Nihayet XVI. yüzyılın başlarında Filofey adlı bir başrahip tarafından geliştirilen ve III. Vasili'ye yazılı olarak sunulan "Üçüncü Roma" teorisi, ilki pagan ve ikincisi Hristiyan olan iki Roma'nın çöküşünden sonra, Moskova'nın Roma İmparatorluğu'nun üçüncü ve son varisi olacağını öne sürüyordu. Bu teoriyle Ruslar kendilerini, Ortodoks dünyasında Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünün yarattığı siyasî boşluğu doldurma hakkına sahip olarak gördüler. Böylece bu teoriye göre İstanbul nasıl "Yeni Roma" olduysa, Moskova da "Üçüncü Roma" oldu. Neticede Bizans'ın manevî mirası, siyasî fikirleri, inancı ve manevî ülküleri yüzyıllar boyunca Rus devletinde yaşatılmaya devam etti. Ne var ki XVIII. yüzyıldan sonra Rus ve Osmanlı devletleri arasındaki güç dengesinin Rusya'nın lehine değişmeye başlamasıyla, Rus çarları kendilerini Osmanlı yönetimi altında yaşayan

¹⁰ Ousterhout, "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi," 197-198.

¹¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar* (Ankara: TTK, 2023), 34-36.

Ortodoks halkların koruyucusu olarak gördüler. Neticede bu durum, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik yayılcı dış politikasını meşrulaştıran bir temeli de oluşturdu.¹²

Rus şarkiyatçılığının Türk halkları üzerine yapılan araştırmalarla başladığı bilinmektedir. Tarih boyunca Ruslar ve Türk halkları, birbirine yakın coğrafyalarda ve çoğu zaman yan yana yaşamışlardır. Rus Devleti'nin sınırlarını genişletmesi, çoğunlukla Türk halklarının yaşadığı topraklar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu tarihsel ve coğrafi bağlamlar nedeniyle, Rus doğu bilimi içinde en eski ve en gelişmiş dallardan biri olan Türkoloji "тюркология-Тууркология" (Türk halkları üzerine çalışmalar) ortaya çıkmış ve bu disiplinin bir yan dalı olarak da Turkoloji "туркология-Turkologiya" (Anadolu Türkleri üzerine çalışmalar) bilimi gelişmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşlar ve coğrafi, ideolojik meseleler (Doğu Sorunu) ise, Rusya'daki Türkoloji çalışmalarına siyasal bir boyut eklemiştir.¹³

Rusların Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi XV. yüzyıldan itibaren giderek artmış ve bu ilgi çerçevesinde Osmanlı Devleti üzerine çeşitli kaynaklar, *Posolskiy Prikaz*'da (Dışişleri Bakanlığı) toplanmıştır. Rusya'da bilimsel çalışmaların temelleri, batılılaşma ve modernleşme çabalarının başladığı I. Petro (1672-1725) dönemine dayanmaktadır. Bu dönemde, Batı tarzı köklü reformlar uygulanmış, Rusya'nın ilk halk kütüphanesi ve müzesi olan *Kunstkamera* açılmıştır. I. Petro, araştırma seferlerini destekleyerek Doğu'dan yazma eserler ve eski eserlerin toplanmasına yönelik çalışmalara öncülük etmiştir. 1716 yılında, Doğu ile ilgili uzmanlar yetiştirmek amacıyla *Posolskiy Prikaz*'a bağlı olarak Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça dillerinde eğitim görmek üzere beş öğrencinin seçilmesi için talimat verilmiştir. Ayrıca, 1724 yılında Akademi'den dört öğrenci seçilerek Osmanlı Türkçesi öğrenmeleri için İstanbul'a gönderilmiştir. Sabık Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir (1673-1723), Osmanlı Devleti ile ilgili ilk sistematik bilgileri içeren "*Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Düşüşü*" adlı eserini 1716'da "*Türk İmparatorluğu'nun Din ve Devlet Sistemi*" adlı eserini ise 1720'de tamamlamıştır. Bunun yanı sıra, Kantemir, I. Petro'nun emriyle 1722 yılında gerçekleştirilen İran seferi sırasında Arap harfleri ile bir basım evi kurmuştur. Bu basım evinde, Türk nüfusa yönelik propaganda amacıyla I. Petro'nun manifestosu Osmanlı Türkçesi olarak basılmıştır.¹⁴ 1722 İran Seferi sırasında, Doğu'ya ait yazma eserlerin toplatılması ve sınıflandırılmasında, Kantemir'in önemli rolü olmuştur.¹⁵

I. Petro'dan sonra Rusya'da Doğu konularıyla ilgili bilimsel çalışmalarda yavaşlama söz konusu olmuştur. Bununla birlikte Rusya'da Osmanlı Devleti'ne yönelik ilgi, özellikle kamuoyu nezdinde sürekli artış göstermiştir. Bu ilginin bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti hakkında çok sayıda çeviri eser ve özgün çalışma yayımlanmıştır. İlk Rus gazetelerinden biri olan *Vedomosti*'de (Haberler) 1702 yılından itibaren, *Sankt-Peterburgskie Vedomosti*'de 1727'den itibaren ve *Moskovskie Vedomosti*'de ise 1756'dan itibaren

¹² Kurat, *Rusya Tarihi*, 154-156; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK, 2019), 527.

¹³ Liaisan Şahin, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları," çev. Emre Erşen, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* VIII/15 (2010): 646.

¹⁴ Şahin, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları," 651-652.

¹⁵ Özhan Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular: XIX. Yüzyılda Rusya'da Şarkî El Yazması Kütüphanelerinin Teşekkülüne Dair Bazı Notlar," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 23 (Güz 2015): 212.

Osmanlı Devleti'ni konu alan çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Bu yayınlar, Rus halkının Osmanlı Devleti hakkında bilgi edinmesine ve Osmanlı-Rus ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. İlk Osmanlı Türkçesi gramer kitabı ise Fransızca orijinalinden tercüme edilerek 1776'da Moskova'da, 1777'de ise St. Petersburg'da yayımlanmıştır.¹⁶

Modern oryantalizminin doğuşunda önemli bir yere sahip olan Mısır'ın Fransızlar tarafından işgalinin hemen arifesinde, 1797 yılında Çar Pavel, Hariciye bünyesinde Asya meseleleriyle ilgili çalışmalar yapacak bir masanın kurulması için talimat verdi. Ancak Fransız ihtilâl savaşlarının yol açtığı küresel kargaşa bu talimatın hayata geçmesine engel oluşturdu. Bu talimat Çar Pavel'in halefi I. Aleksandr döneminde hayata geçirilecekti. Nihayetinde Çarlık Rusya'da Hariciye bünyesinde Asya Dairesi'nin kurulması bir "Oryantal Rönesans" döneminin başlamasına vesile oldu. Böylece Avrupa'da romantizm döneminin yaşandığı yıllarda Rusya'da yaşanan bu oryantal rönesans dönemi, 1820'li yıllarda başlayarak kurumsallaştı ve kozmopolit bir yapıya dönüştü. Ne var ki Rusya'da şark çalışmalarını başlatanlar Alman ve Fransız oryantalistlerdi. 1819 yılında Hariciye Nezareti Asya Dairesi'nin teşekkülünde, modern oryantalizminin öncülerinden Silvestre de Sacy'nin talebeleri Fransız J. F. Demange ve F. B. Charmois rol üstlenmişti. 1817'de Asya Müzesi'nin kuruluşunda ise Alman Christian Fraehn rol aldı. Nihayet 1820'lerin sonundan itibaren Leh kökenli Osip İvanoviç Senkovskiy, 1840'larda ise Azerbaycan Türklerinden Mirza Kazembeg (Kâzım Bey)¹⁷ Rusya'daki oryantal rönesansın tamamlayıcılarıydı.¹⁸ Vasiliy Vladimiroviç Bartold'a göre tüm Rus oryantalistler iki isimden beslenmişti. Bartold onları şöyle tanımlıyordu: "Senkovskiy ve Kâzım Bey, verdikleri derslerle Rus şarkiyat araştırmalarını yarattılar. Sonraki nesillerin neredeyse tüm Rus oryantalistleri ya bu iki bilim adamından birinin öğrencisi ya da bunların öğrencilerinin öğrencisi olmuştu."¹⁹ I. Aleksandr ve I. Nikolay dönemlerinde Bilimler Akademisi ve Halk Maarif Nezaretini idare etmiş olan Sergey Semyonoviç Uvarov (1786-1855) Paris elçiliği görevini yaparken *Projet d'un Académie Asiatique (Asya Akademisi Projesi)* adlı kitabı yazdı. Nihayetinde Uvarov'un öncülüğünde Rusya, kendi "Ulusal Şarkiyatçılığı"nı kurarken Avrupa'dan ve Türk unsurlardan da beslendi.²⁰

1826-1829 yılları arasında Çarlık Rusya'nın Osmanlı ve İran ile yaptığı savaşlar sırasında, Ruslar Osmanlı ve İran şehirlerindeki yazma eserlerle yakından ilgilenmiştir. St. Petersburg'daki şarkiyat uzmanlarından biri olan Senkovskiy, bu eserlerin St. Petersburg'a getirilmesi amacıyla Genelkurmay Başkanlığı'na bir mektup yazmıştır. Mektubunda, İran şehirlerinin kütüphanelerinde Doğu'nun en değerli Arapça, Farsça ve Ermenice yazmalarının bulunduğunu ve bu yazmaların ele geçirilerek St. Petersburg'a getirilmesini talep etmiştir. Ayrıca, bu eserlerin İran'dan talep edilen savaş tazminatının

¹⁶ Şahin, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları," 653.

¹⁷ Kâzım Bey için bk. Eray Akçay, "A. K. Kâzım Bey ve St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinin Teşekkülü (V. V. Bartold ve İ. Yu. Krackovskiy'e Ait Belgeler Işığında)," *Türkiyat Mecmuası* 33/1 (2023): 359-381.

¹⁸ Özhan Kapıcı, "19. Yüzyıl Rus Oryantalizminde Şarklı bir Müsteşrik: Konstantin M. Bazili'nin İstanbul İzlenimleri," *Osmanlı İstanbulu VI* içinde, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız & Emrah Safa Gürkan (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yay., 2019), 323-324.

¹⁹ Akçay, "A. K. Kâzım Bey ve St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinin Teşekkülü (V. V. Bartold ve İ. Yu. Krackovskiy'e Ait Belgeler Işığında)," 362-363.

²⁰ Kapıcı, "19. Yüzyıl Rus Oryantalizminde Şarklı bir Müsteşrik: Konstantin M. Bazili'nin İstanbul İzlenimleri," 324.

bir kısmına karşılık sayılabileceğini de belirtmiştir. Senkovskiy, Rusya'daki Doğu bilimi çalışmaları için bu yazmaların Rusya İmparatorluğu Bilimler Akademisi'ne getirilmesini istemiştir. Ruslar, Erdebil şehrinde bulunan Şeyh Safiyüddin Türbesi'ndeki kütüphaneden değerli yazmaları da toplamıştır. Bu eserler önce Tiflis Askeri Valiliği'ne, oradan da Moskova ve St. Petersburg'a götürülmüştür. Toplanan eserler arasında Erdebil Kütüphanesi'nden seçilmiş Kuran ve bazı dini yazma eser dışında, 166 cilt²¹ yazma, yedi adet top, birkaç tüfek, Abbas Mirza'nın çadırı ve Abbas Mirza'nın Ucan'daki yazlık sarayından ele geçirilen iki tablo bulunmaktaydı. Abbas Mirza'nın Tebriz'de ele geçirilen tahtı ise Moskova'ya götürülmüştür. Ayrıca, Rusya'nın Tahran Büyükelçisi A. S. Griboyedov'un 1829 yılında bir isyan sırasında öldürülmesinin ardından, Feth Ali Şah iki ülke arasındaki gerginliği azaltmak amacıyla St. Petersburg'a bir heyet göndererek 18 adet değerli yazmayı Rusya'ya hediye etmiştir.²²

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Ruslar Doğu Anadolu'da işgal ettikleri Türk şehirlerinden, edebiyat, tarih, coğrafya ve din bilimleri alanlarına dair pek çok değerli eseri topladı. Bu eserler arasında divanlar ve sözlükler de bulunuyordu ve toplamda 45 kitap St. Petersburg'a götürüldü. Bu yazmaların sekizi Bayezid Kütüphanesi'nden, biri ise Ahıska'dan elde edilmiştir. Geriye kalan 36 adet yazma ise Dağıstan ve Erzurum'dan satın alınarak toplanmıştır. Toplanan 45 yazmanın incelenmesi, tasnifi ve kütüphane kataloglarına kaydedilmesi için şarkiyat uzmanları Christian Fraehn ve Senkovskiy görevlendirilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı, 1818'de kurulan ve Rusya'da Doğu halkları üzerine bilimsel çalışmalar yapan ilk kurum olan Rusya İmparatorluğu Bilimler Akademisi Asya Müzesi'ne konulmuştur. Müzede yazmaların dışında, etnografik eserler, madeni paralar ve farklı medeniyetlere ait değerli eşyalar da bulunmaktadır. Müzede toplanan yazmalar ve diğer eserler arasında Erzurum ve Bayezid'den getirilenler de önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserlerden bazıları şunlardır:²³

- 1- Çağatayca sözlük
- 2- Şerhü'l-Kameriyye
- 3- Eski bir İncil
- 4- Mutavvel, açıklamalar: Saadeddin
- 5- Farhang, Farsça sözlük, 2 cilt
- 6- Ali Şîr Nevâî, Târîh-i Mülûk-i Acem
- 7- Hayru'l-Mantuk (Arapça sözlük)
- 8- Abdülhalik Maaruf, Kenzü'l-Lügat (Arapça sözlük)
- 9- Hülasatü'l-Ahbar
- 10- Sâdî-i Şîrâzî, Bostan

Ruslarla yapılan savaşlar sırasında işgal edilen Edirne'deki Eski Saray'da bulunan

²¹ Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular," 214.

²² Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "1826-1829'da Erdebil, Ahıska, Bayezid ve Erzurum'da Bulunan Bazı Yazma Eserlerin St. Petersburg'a Nakli," *Tarih Dergisi* 72 (2020): 173-177.

²³ Çaycıoğlu, "1826-1829'da Erdebil, Ahıska, Bayezid ve Erzurum'da Bulunan Bazı Yazma Eserlerin St. Petersburg'a Nakli," 179-181.

yazmalar da Rusya'ya götürülmüştür. Ruslar, Edirne'ye girdikten sonra Sarayı'nde, harem dairelerinin yanında bir ordugâh kurmuşlar ve burada bazı kıymetli eşyalarla birlikte duvarlardaki çinileri ve bir kısmı Kur'an nüshalarından oluşan 66 adet yazmayı da yanlarına almışlardır. XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılan savaşlarda, Ruslar İran ve Osmanlı kütüphanelerinden ele geçirilen yazma eserleri savaş ganimeti olarak, savaş tazminatı yerine ya da diplomatik müzakerelerde hediye olarak Rusya'ya götürmüştür. Bu şekilde elde edilen yazmalar arasında birçok değerli eser bulunmakta olup, bu eserler Rusya'daki çeşitli kütüphanelere ve müzelere kazandırılmıştır.²⁴

Asya Müzesi ilk kurulduğunda, koleksiyonunda yaklaşık olarak 105 yazma eser bulunmaktaydı. 1819-1828 yılları arasında, Osmanlı Devleti, İran ve Orta Asya bölgelerinden toplatılan veya satın alınan 746 doğu yazması ve basılı kitap, Kunstkamera ve İlimler Akademisi Kütüphanesi'nden Asya Müzesi'ne getirilmiştir. Ancak bu yazmalar, Asya Müzesi'nin çalışmalarına yönelik ihtiyaçları karşılamadığı için Sergey Uvarov, yeni koleksiyonların edinilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Fransız diplomat ve oryantalist Joseph Rousseau, Osmanlı idaresindeki Arap coğrafyasında görev yaparken Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere yaklaşık 500 yazmadan oluşan değerli bir koleksiyon oluşturmuştu. Bu koleksiyon, ünlü oryantalist Silvestre de Sacy'ın arabuluculuğuyla 36 bin frank karşılığında Rusya İlimler Akademisi için satın alınmıştır. Daha sonra Joseph Rousseau, yeniden topladığı ve oluşturduğu 200 değerli yazma eserden oluşan bir koleksiyonu da 15 bin frank karşılığında İlimler Akademisi'ne satmıştır. 1830 yılında Asya Müzesi'nde bulunan Arapça, Farsça ve Türkçe yazmaların sayısı 856 iken, 1862 yılında bu sayı 1204'e yükselmiştir. XIX. yüzyılın sonunda, Asya Müzesi, dünya üzerindeki en zengin doğu yazma eser kütüphanelerinden birine sahip olmuştur.²⁵ Netice olarak denilebilir ki Rusya'da şarkiyatçılığın doğuşu ve gelişimi de otokrasinin temsilcileri tarafından desteklenmiştir.²⁶

Yukarıda ifade edilenlerden de anlaşılacağı gibi Avrupa'nın ve Çarlık Rusya'nın Osmanlı topraklarında bulunan Bizans eserlerine olan ilgisi, şarkiyatçılıkla ortaya çıkan "bilimsel işgal"²⁷ ile doğrudan ilişkiliydi. Bu durum, Osmanlı başkenti ve toprakları üzerindeki hak iddialarını meşrulaştırma arzusunun bir yansımasıydı. Avrupalı devletlerin ve Çarlık Rusya'nın eski eserler üzerinden yeniden şekillendirdikleri bu anlayışla geliştirilen dış politika sonucunda ortaya koydukları çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin de eski eserlere bakış açılarını zorunlu olarak değiştirmesine sebep oldu. Nitekim Osmanlı Müzeciliği hakkında bir eser yazan Wendy Shaw'a göre Osmanlı ülkesindeki arkeolojik faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin sadece eski eserler üzerindeki haklarını korumak için değil aynı zamanda toprakları üzerindeki egemenlik haklarının tanınmasını sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır.²⁸ Bu durum bir taraftan Osmanlı

²⁴ Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular," 215.

²⁵ Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular," 221-223.

²⁶ Tülün Malkoç, "Rus Beşleri'nin Oryantalizme Etkisi ve M. Balakirev'in "Selim'in Şarkısı'nın İncelenmesi," *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/33 (2021): 335.

²⁷ Halit Dünder Akarca, Rusların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik faaliyetlerini "bilimsel işgal" olarak değerlendirmiş ve bu terimi kullanmıştır. Bk. Halit Dünder Akarca, "Imperial Formations in Occupied Lands: The Russian Occupation of Ottoman Territories During the First World War" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2014), 151.

²⁸ Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, 60; Muşmal, *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası*, 14.

Devleti'nde yerel arkeolojinin doğmasına, bir taraftan eski eserler hakkında yasal düzenlemelerin yapılmasına ve nihayetinde modern müzeciliğin ortaya çıkmasına sebep oldu.²⁹

XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına engel oluşturan bir düzenleme bulunmadığı için Osmanlı topraklarında kazı yapan yabancı araştırmacılar çıkarılan eserleri rahatlıkla sahiplenmişler ve yurt dışına çıkarabilmişlerdir.³⁰ Osmanlı Devleti'nin eski eserlerle ilgili yasal düzenlemeleri olgunlaştırmaya çalıştığı dönemde, Rusların Osmanlı topraklarındaki keşif ve araştırma faaliyetleri, münferit seferler halinde çoktan başlamıştı. Erken dönemden itibaren Ruslar Athos Dağı'na (Aynozor), Kudüs ve kutsal topraklara yolculuk yapmışlardı. Nitekim Konstantin Mihailoviç Bazili 1835'te İstanbul'u konu alan genel bir araştırma yayımladı. Aynı yıl Ayasofya'yı gezen mimar Nikolay Efimov da çizimlerle yapıyı tasvir etti. Kırım Savaşı'nın çıkması Rus araştırmacılara sınırlama getirse de 1859 yılında Rus Büyükelçiliği'nin kilisesine atanan Antonin Kapustin, Büyükada ve Marmara Denizi civarında araştırmalar yürüttü. Birçok araştırmacı tarafından sanat tarihinin babası olarak kabul edilen Nikodim Pavloviç Kondakov 1880 ve 1884 yıllarında İstanbul'a yaptığı ziyaretlerde buradaki anıtlara büyük bir alaka gösterdi. İstanbul'u ilk ziyaretinde Kariye Camisi'ndeki mozaikleri inceleyen Kondakov, ikinci ziyaretinin ardından da İstanbul'daki Bizans anıtları ile ilgili kitabını yayımladı. Kondakov ve öğrencileri dünyanın dört bir tarafına seyahatler düzenlemesine rağmen hiçbir kazı yapmadılar. Ancak buna rağmen yaptıkları araştırmalar Rus arkeolojisinin temelini oluşturdu.³¹

Rusların Osmanlı topraklarındaki düzensiz seferlerinden bazıları diplomatlar tarafından yürütülüyordu. Bu faaliyetler Osmanlı yetkilileri tarafından padişaha bildiriliyordu. Örnek olarak, 1889'da Edirne'deki Rus konsolosunun arkeolojik araştırmalar yaptığı ve konsolosun yanında bir Osmanlı yetkilisinin bulunmadığı Sultan II. Abdülhamid'e bildirilmişti.³² Yine 1893'de Rus Büyükelçi A. İ. Nelidov'un Çanakkale'deki ören yerlerini ziyareti de II. Abdülhamid'e bildirilmişti.³³ Grandük Sergey Aleksandroviç'in girişimiyle 1882'de kurulan İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti, 1891'de Suriye, Filistin ve Sina Dağı'ndaki Hristiyan ve Bizans eserleri hakkında arkeolojik araştırmalar yapmak istemiş bunun üzerine Osmanlı hükümeti, kazı ekibinin Osmanlı kanunlarına uygun hareket etmesi ve yetkililerin onlara eşlik etmesi şartıyla izin vermişti.³⁴

Rusların Filistin bölgesindeki çalışmaları bu tarihlerden daha önceye dayanmaktadır. 1847 yılında kurulan ve bütün müdürleri potansiyel bir şarkiyatçı olan Kudüs Rus Ruhanî Misyonu ile Suriye ve Filistin, Rus şarkiyatçılığının en değerli bilimsel faaliyet alanı olmaya başlamıştı. XIX. yüzyılda Filistin'deki kutsal topraklar üzerinde çalışmalar yapılmasında Rus İlahiyat Akademileri'nin önemli etkisi olmuştur. 1847-1917

²⁹ Hüseyin Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı* (Ankara: Icom Yayınları, 2007), 19-21.

³⁰ Halit Çal, "Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeleri," *Vakıflar Dergisi* 26 (1997): 391-394.

³¹ Robert Ousterhout, "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi," 197-198.

³² BOA, Y. PRK. ASK, 56/20.

³³ BOA, Y. PRK. ASK, 91/105.

³⁴ BOA, MV, 66/65.

yılları arasında Kudüs Rus Ruhanî Misyonu'nun yedi müdüründen beşi, Ruhanî Misyonu kuran Porfiriy Uspenskiy (1847-1854) de dâhil olmak üzere Rus İlahiyat Akademileri'nden mezun olmuşlardı. Ruhanî Misyon'un müdür ve çalışanları bilimsel seyahatler, arkeolojik kazılar ve kütüphanelerde nadir yazma eserler üzerinde çalışmalar yapmışlardı. Bunlar arasında Suriye ve Filistin çalışmalarında en önemli iki isim Porfiriy Uspenskiy ve Antonin Kapustin olmuştur. Kudüs Rus Ruhanî Misyonu'nu kurduktan sonra Porfiriy Uspenskiy antik yazmalar, madenî sikkeler ile tarihî değeri olan çeşitli eserlerin Rusya'daki müze ve kütüphanelerde toplanması geleneğini başlatmış ve bu gelenek halefleri tarafından devam ettirilmiştir. Nihayet onun oluşturduğu nadir eserler toplama geleneği için ünlü sözünü kendisinden sonra gelenler de kullanmıştır: "Neden bu kadar uzun zamandır geziniyorum? Bir arı gibi kovanıma güzel bal getirmek için, Ben Tanrı'nın arısıyım ve Rusya benim kovanım."³⁵

2) İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü ve Rusya'ya Götürülen Eserler

Rus Bizantolog Fyodor İvanoviç Uspenskiy'in liderliğinde 1894 yılında İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü bünyesinde *İzvestiya Russkogo Arheologičeskogo İnstituta v Konstantinopole (İRAİK)* (İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nden Haberler) adıyla yayımlanan bilimsel dergilerde Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.³⁶ 1894 yılında kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü 20 yıllık bir faaliyetin sonunda 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kapanmıştır. Enstitünün müdürlüğünü yapan F. İ. Uspenskiy'in ve çalışma arkadaşlarının işgal döneminde Trabzon'da ve Doğu Anadolu'da yaptığı çalışmalarla ilgili yayımladıkları raporlar Rusya'ya götürülen eserler hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.³⁷ Ermitaj Müzesi'nin 1994 yılında İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kuruluşunun 100. yılı vesilesiyle yayımladığı katalogdaki bilgiler de bu açıdan önem arz etmektedir.³⁸

İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü, Makedonya krizinin ve Doğu sorununun gündemde olduğu bir dönemde kurulmuştu. Enstitü müdürü Fyodor Uspenskiy'e göre, "Rusya ve Osmanlı devletlerinde yaşayan Ortodoks halklar arasında güçlü bir bağ kurmak için Bizans çalışmaları sadece akademik bir ilginin değil, siyasi hassasiyetlerin de gereği idi. Bu bağ Rus bilim insanlarına Bizans ve Ortodoksluk tarihini öğrenme sorumluluğu yüklemekteydi. Zira geçmişi bilmeden Rusya'nın Slav ve Ortodoks kardeşleriyle bağlarını güçlendirmesi imkânsızdı." Enstitünün kuruluş fikrinin İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nde doğması, amaçlarının dış politikayla doğrudan bağlantılı olduğunun da bir göstergesiydi. Zira bu fikri ortaya ilk atan kişi, Rusya'nın İstanbul büyükelçiliğinde görev yapan Pavel Mansurov, Rusya'nın Balkanlar'da Avrupa devletleri ile rekabetten kaçamayacağını söylüyordu. Ayrıca Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan gibi bağımsızlığını yeni kazanan Balkan uluslarının kısa süre içerisinde

³⁵ Melikşah Arslan, "Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847- 1914)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019), 199-200.

³⁶ Bk. *İzvestiya Russkogo Arheologičeskogo İnstituta v Konstantinopole (İRAİK)*, erişim tarihi 02.04.2023, http://www.library.chersonesos.org/showsection.php?section_code=6

³⁷ *İzvestiya Rossiskoy Akademii Nauk*, erişim tarihi 06.05.2023, https://www.mathnet.ru/php/archive.phtml?jrnl=im&wshow=contents&option_lang=rus

³⁸ *Kollektsiya Muzeya RAİK v Ermitaje. Katalog Vstavki* (S. Peterburg, 1994), erişim tarihi 06.05.2023, <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik.htm>

Rusya'ya sırtını dönmesinden de endişeliydi. Bu nedenle Rusya'nın dış politikada sadece askerî gücüne güvenmemesi gerektiğini, kültürel iş birliğinin geliştirilmesinin elzem olduğunu, aksi durumda Avrupa ülkelerinin bu boşluğu dolduracağını söylüyordu. Ayrıca enstitü kurma projesinin en güçlü savunucusu, dönemin İstanbul Büyükelçisi Aleksandr İvanoviç Nelidov 1895 yıllarında Rusya'nın İstanbul Boğazı'nı ele geçirmesini savunan bir diplomattı.³⁹

İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü, Rusya'nın yurtdışındaki ilk Rus ilmi kuruluşu, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki ilk yabancı arkeoloji enstitüsüydü.⁴⁰ Sultan II. Abdülhamid ve Bâbiâli bürokratları, Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kuruluşuna ilk başta kuşkuyla yaklaştılar. 1894'te Rus Büyükelçisi Nelidov, İstanbul'da Rus büyükelçiliği idaresi altında olması planlanan bir arkeoloji enstitüsü kurma arzusunu iletince Bâbiâli, Rus Büyükelçiliği'ni caydırmaya çalışan resmi bir yazıyla karşılık verdi.⁴¹ Ancak Rus Arkeoloji Enstitüsü, 26 Şubat 1895 tarihinde İstanbul'da Beyoğlu Sakızağacı Mahallesi'ndeki bir evde bürolarını açtı.⁴² Osmanlı Devleti Rusya ile bu tarihlerde siyasi bir kriz yaşamak istemiyordu. Çünkü Rusya bir taraftan Boğazlar üzerinde ciddi bir tehdit unsuru oluyor, diğer taraftan Ermenileri himaye politikasıyla Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı oluşturuyordu. Osmanlı hükümeti bu duruma sıcak bakmasa da siyasi şartlardan dolayı enstitünün açılmasına razı olduğu anlaşılmaktadır.⁴³ Ne var ki Nisan 1895'te Osmanlı Arkeoloji Müzesi Müdürü Osman Hamdi Bey, destek jesti olarak Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne eski eser koleksiyonunun olduğu fotoğraf albümünü hediye olarak gönderdi. Buna karşılık Rus Arkeoloji Enstitüsü de bronz heykellerden dört parçayı Osmanlı Müzesi'ne gönderdi.⁴⁴ Nihayet Eylül 1897'de Rus Arkeoloji Enstitüsü bilimsel araştırma, yüzey araştırması ve kazı yapma yetkisini resmen aldı.⁴⁵

Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından Bizans döneminden kalan tarihi eserleri tanımak için 1895 ile 1914 yılları arasında çok sayıda keşif gezisi organize edildi. Enstitünün tüzüğü, Hristiyanlık öncesi Helenistik antik eserlerin incelenmesini kapsıyor olsa da Uspenskiy ve meslektaşları dikkatlerini öncelikle Bizans tarihi, teolojisi, sanatı ve eski Slav tarihi çalışmalarına yönelttiler. Nitekim özellikle Bizans'ın siyasi veya kültürel etkisi altındaki bölgeler olan Makedonya, Athos Dağı, Bulgaristan, Sırbistan, Anadolu, Yunanistan, Suriye ve Filistin'e keşif gezileri düzenlediler. Bu keşif gezilerinde Rus arkeologlar manastırlardan pek çok yazma eser topladılar, karşılaştıkları anıtların eskizlerini yaptılar ve fotoğraflarını çektiler. Ayrıca bu bölgelerde kazılar yaptılar ve bir kısmı Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kapatılmasından sonra Rusya'ya götürülen çok sayıda değerli eseri topladılar. Bütün bu çalışmaların sonucunda enstitü bilimsel çalışmaları için

³⁹ Pınar Üre, "İstanbul'da Rus Arkeoloji Enstitüsü," *Toplumsal Tarih* 254 (2015): 17-18.

⁴⁰ Semavi Eyice, "Arkeoloji Enstitüleri," *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2 (İstanbul 1959), 1021.

⁴¹ BOA, Y. A. HUS, 307/84.

⁴² Hâmit Zübeyr Koşay, vd., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, C. 1 (Ankara: TTK, 2013), 223.

⁴³ Fatih Ünal, *Ruslar Bizansın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2015), 29.

⁴⁴ Pınar Üre, "Byzantine Heritage, Archaeology, and Politics Between Russia and the Ottoman Empire: Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)," (Yayımlanmamış Doktora Tezi, London School of Economic and Political Science, 2014), 171.

⁴⁵ BOA, BEO, 1006/75417.

zengin bir malzeme temeli de elde etti.⁴⁶

Rus Arkeoloji Enstitüsü faaliyette olduğu dönemlerde özellikle değerli yazmaları araştırmak ve ele geçirmek için büyük çaba sarf etti. Nitekim bilimsel çalışmaların çoğundan sorumlu olan Uspenskiy, enstitü tarafından yürütülen keşif gezilerinin hemen hepsine katıldı. Böylece enstitünün çalışmalarına yer verilen *İzvestiya Russkogo Arheologičeskogo İnstituta v Konstantinopole (İRAİK)* adıyla 16 cilt olarak düzenli bir dergi de yayımladı. Sofya'da basılan dergide çok dilli makalelere yer verildi. Uspenskiy, ayrıca Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde Bizans dönemine ait kitapların olduğunu düşünerek buradaki yazmaları üç yıllık bir çalışmayla inceledi. Nitekim bu çalışmalar sırasında Komnenos Hanedanlığı Kütüphanesi'nden bir yazma eser ortaya çıkarıldı. Bu eser İmparator Aleksios Komnenos'un oğlu İsaak'ın önsözünün de bulunduğu İncil'in ilk kitaplarının yorumlarıydı. Komnenos döneminden kalma bu Grekçe yazma eser *Oktatevh (Vosmiknijiya)* XI. ve XII. yüzyıllara ait 450 adet mükemmel minyatürü de içinde barındırıyordu. Bu eserden Avrupa kütüphanelerinde sadece dört benzer nüsha bulunuyordu. Üstelik bu yazmanın İmparatorluk kütüphanesinden gelmesi ve önsözünün Komnenos'un oğlu İsaak tarafından yazılmış olması, onu diğer nüshalardan daha değerli kılıyordu. Neticede minyatürlerin tasvirleri hazırlanıp fotoğraflandı ve yazma ile ilgili Uspenskiy'in hazırladığı çalışma *İzvestiya* dergisinde yayımladı. Derginin 12. sayısının tamamı Uspenskiy'in *Konstantinopolskiy Seralskiy Kodeks Vosmiknijiya* (Sekiz Kitaplık Konstantinapol Seral Kodeksi)⁴⁷ çalışmasından oluşturuldu. Nitekim bu çalışmasından dolayı Uspenskiy, Rus Arkeoloji Cemiyeti tarafından büyük altın madalya ile ödüllendirildi.⁴⁸

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Rusya'ya götürdüğü en değerli yazmalardan biri de *Purpurniy kodeks* veya *Sarmisahliyskoe evangelie* olarak da bilinen *Codex Purpureus Petropolitanus*'di. Kodeks, 1896 yılında Anadolu'da, Kayseri yakınlarındaki Sarımsaklı köyünde bulundu.⁴⁹ Ruslar Sarımsaklı'ya varmadan önce Amerikalılar ve İngilizler, VI. yüzyıla tarihlenen bu eski İncil'i elde etmek için köylülerle pazarlık yaptılar. Rus arkeolog İ. Smirnov, Anadolu gezisinde tesadüfen bu yazmayı öğrenmiş ve Uspenskiy'e haber vermişti. Uspenskiy, Rus Büyükelçisi Nelidov'dan Sarımsaklı Yazması'nı satın almanın yolunu bulmasını istedi. Bunun üzerine Çar II. Nikolay kişisel bağış yoluyla İncil'in alınması için 10.000 ruble gönderdi. Nitekim Kayseri'nin Sarımsaklı köyüne giden Konya Rus Konsolosu Levitski tarihî İncil'i köylülerden 10.000 rubleye satın alarak İstanbul'a getirdi. Nihayetinde söz konusu İncil, Mayıs 1896'da Rusya'ya kaçırılarak Çar II. Nikolay'a takdim edildi. Daha sonra da St. Petersburg'daki İmparatorluk Halk Kütüphanesi'ne konuldu. İncil Ruslar tarafından satın alındığında yapraklarının yarısı eksikti. İncil'in bazı yapraklarının Yunanistan'ın Patmos Adası'ndaki Aziz Yuhanna Manastırı Kütüphanesi'nde, Vatikan Kütüphanesi'nde, Londra'da İngiliz Kütüphanesi'nde ve Viyana'daki Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde olduğu tespit edildi. Ruslar bu yapraklar

⁴⁶ Üre, "Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894-1914)," 174.

⁴⁷ F. İ. Uspenskiy, "Konstantinopolskiy Seralskiy Kodeks Vosmiknijiya," *İRAİK* XII, (1907).

⁴⁸ Arhimandrit Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole," *Bogoslovskie Trudi*, Vipusk 27 (1986): 270-271.

⁴⁹ "Vnov Naidenniy Purpuroviy Kodeks Evangeliya," *İRAİK* I, (1896): 138-139.

üzerinde de araştırma yaptılar.⁵⁰ Günümüzde bu İncil, Rusya Ulusal Kütüphanesi'nin yazma eserler bölümünde, 537 envanter numarası ile listelenmiş bulunmaktadır.⁵¹

Antonin Kapustin, Kudüs Rus Ruhanî Misyon'unun müdürü olduktan sonra Kudüs'te bilimsel ve arkeolojik çalışmalara yönelik birçok arazi satın aldı. Antonin'in 1871 yılında tarih ve kilise Arkeolojisi için özel bir anlamı bulunan Zeytin Dağı'ndan Yükseliş Şapeli'nin (İsa Mesih'in göğe yükseldiğine inanılan yer) yanında satın aldığı arazide arkeolojik kazılar yapmıştır.⁵² Antonin, antik kent surlarına 30 km uzaklıkta Roma İmparatoru Hadrianus'a ait olduğu düşünülen mermerden yapılmış baş heykeli keşfetti. Keşfedilen eser II. yüzyıla tarihleniyordu. Bir defne çelengi içindeki Hadrianus'un baş heykeli, 1885 yılına kadar Kudüs'teki Rus Ortodoks manastırının koleksiyonunda muhafaza edildi. Daha sonra İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne gönderildi ve 1899'da Ermitaj Müzesi'nin koleksiyonuna dâhil oldu.⁵³

Rus Arkeoloji Enstitüsü ilk kez 1898 yılının sonbaharında Osmanlı Makedonya'sında arkeolojik kazı çalışması yaptı. Ancak bu kazı çalışmalarının öncesinde bölgeye keşif seferleri düzenlediler. Bu seferler sırasında Pateli köyü yakınlarında arkeolojik materyaller buldular ve bir nekropol tespit ettiler.⁵⁴ Bunun üzerine Uspenskiy, burada çalışma yapmak için Osmanlı makamlarından kazı izni istedi. Çok geçmeden Uspenskiy'e Selanik ve Manastır şimendifer hattının 153. ve 154. kilometreleri arasında kazı yapma müsaadesi verildi. Ancak kazılar Osmanlı hükümetinin temsilcileri tarafından sıkı bir şekilde denetleniyordu.⁵⁵ B. V. Farmakovskiy, kazılar hakkında ailesine yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "*Hiçbir zorluk yaşamıyoruz. Türk yetkililer çok nazik davrandılar ve şimdi, bizim halkı ayaklandırmadığımızı ve altın aramadığımızı görünce, bizi rahat bıraktılar ve tam bir hareket özgürlüğü verdiler.*"⁵⁶

Mevsim şartlarından dolayı kazı çalışmasına ara verilerek kazıda elde edilen arkeolojik buluntular sandıklarda toplandı. Ancak Rusların, Pateli'de yaptığı kazıdan Osmanlı Müzesi henüz herhangi bir nesne almamıştı. Ne var ki 16 sandık dolusu olduğu bildirilen nesnelerin İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'ne getirildiği bildirildi. Bunun üzerine Osmanlı yetkilileri, Pateli'deki kazılarda elde edilen nesnelerin nizamname gereğince Osmanlı Müzesi ile paylaşılması hususunda Rus Büyükelçiliği aracılığıyla Rus Arkeoloji Enstitüsü'nü uyardı.⁵⁷ Enstitü, 16 sandıkla ilgili savunmasında mevsim şartlarının kötüleşmesinden dolayı geçen süre zarfında kazı çalışmasının yalnız başlangıcını yapabildiklerini ayrıca eski bir mezarlıkta kazı yaptıklarını, dolayısıyla burada çıkan insan kemiklerinin müzeler için bir faydasının olmayacağını düşünerek

⁵⁰ "Otçöt o Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole za 1897-m godu," *İRAİK* III (1898): 197; Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskij İnstitut v Konstantinopole," 269-270.

⁵¹ V. S. Şandrovskaaya, "Predislovie," *Kolleksiya Muzeya RAİK v Ermitaje. Katalog Vıstavki* (S. Peterburg, 1994), erişim tarihi 06.05.2023, <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-0.htm>

⁵² Arslan, "Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847-1914)," 201.

⁵³ Şandrovskaaya, "Predislovie," *Kolleksiya Muzeya RAİK v Ermitaje. Katalog Vıstavki* (S. Peterburg, 1994), erişim tarihi 06.05.2023, <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-0.htm>

⁵⁴ "Otçöt O Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole za 1898 g.," *İRAİK* IV, Vıpusk 3 (1899): 149-150.

⁵⁵ BOA, İ. HUS., 67/1316-R-103; BOA. DH. MKT, 2147/110.

⁵⁶ E. Yu. Basargina, "A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskij İnstitut v Konstantinopole," *Rossiyskie Uçenie v Emigratsii*, Red. V. P. Borisov, (1993): 131.

⁵⁷ BOA. DH. MKT, 2210/21; BOA. DH. MKT, 2191/63.

Osmanlı Müzesi'ne teslim etme ihtiyacı hissetmediklerini belirtti. Söz konusu kemiklerin yedi sandık olup henüz açılmadığını ve sadece üç sandığın içinde eski eser olduğunu, bunların da ikisinin çömleklerden birinin ise demir ve bronz eşyalardan, geri kalan sandıkların ise kazı için götürülen aletlerden oluştuğunu söylüyordu. Nihayet söz konusu eşyaların enstitü tarafından incelendikten sonra Osmanlı Müzesi idaresi ile yapılacak anlaşmayla taksim edilmesi gerektiğini belirttiler.⁵⁸

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün 1899 yılında yayımlanan bilimsel dergisinde bu kazıyla ilgili raporlar yer almıştır. Bu rapora göre, P. N. Milyukov ve B. V. Farmakovskiy tarafından 14 Ekim-14 Kasım 1898 tarihleri arasında 154 mezarda kazı çalışması yapıldı. Bu çalışmalarda Hallstatt⁵⁹ Kültürü'ne ait kafatasları ve insan kemikleri ile birlikte altın, bronz, demir, keramik, taş ve kilden imal edilmiş 593 tane çeşitli arkeolojik obje bulundu. Raporda bu objeler şöyle listelenmiştir:⁶⁰

Bronzdan yapılmış eşyalar:

- 1) Spiral fibulalar (parçalarıyla birlikte toplam – 74 adet)
- 2) Boncuklar ve kolyeler (toplam 72 adet)
- 3) Yüzükler (24 adet)
- 4) Bilezikler (11 adet)
- 5) Düğmeler ve diğer küçük süs eşyaları (30 adet)
- 6) İğneler (5 adet)
- 7) Kaplar (5 adet)
- 8) Delikli disk (1 adet)

Demirden yapılmış eşyalar:

- 1) Bilezikler (5 adet)
- 2) İğneler ve çubuklar (17 adet)
- 3) Cımbız vb. (20 adet)
- 4) Kılıçlar (3 adet)
- 5) Bıçaklar (33 adet)
- 6) Ok uçları (4 adet)
- 7) Mızrak uçları (13 adet)

Diğer çeşitli malzemelerden yapılmış eşyalar:

- 1) Altın küpeler (2 adet)
- 2) Bronz ve kurşun alaşımından boncuk (1 adet)
- 3) Kilden boncuklar (7 adet)
- 4) Kehribar ve taştan boncuklar (11 adet)

⁵⁸ BOA. DH. MKT., 2264/88.

⁵⁹ Hallstatt Kültürü: M.Ö. 8. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında Orta Avrupa'da (Avrupa'nın erken Demir Çağı) etkili olmuş olan döneme verilen ad.

⁶⁰ "Отçот о Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole za 1898 g.," İRAİKIV, Vıpusk 3 (1899): 150-152.

- 5) Bileği taşı (1 adet)
- 6) Bronz düğmelere tutturulmak için taş halkalar (2 adet)
- 7) Kilden kaplar (252 adet)

Bu objelerin içinde en büyük değeri, tarih öncesi kafatasları taşıyordu. Bunlar kutulara yerleştirildi ve Moskova'ya, araştırma yapılmak üzere D. N. Anuçin'e gönderildi. Ancak bu kutular yol sırasında kayboldu ve kafatasları hakkında tek kanıt, ağır şekilde hasar görmüş kafataslarının fotoğrafları olarak kaldı. Kazılara ait tüm materyaller, bilimsel raporu hazırlamak üzere P. N. Milyukov'a teslim edildi. P. N. Milyukov, enstitünün Makedonya'daki çalışma sonuçlarını Kiev'deki Arkeolojik Kongre'de rapor etti. Kazıların bir sonraki yıl devam etmesine de karar verildi.⁶¹

Enstitü, ertesi yıl aynı yerde kazı yapmak için tekrar izin aldı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Manastır'daki yerel yetkilileri, Rus arkeologların Osmanlı yasaları çerçevesinde hareket etmelerini sağlama konusunda uyardı.⁶² Ayrıca kazıyı denetlemek üzere Hariciye Nezareti yetkilisi ve eski eserler uzmanı Tevhid Bey'i Manastır'a gönderdiği gibi Rus Büyükelçiliği'ne Osmanlı Müzesi'nin alacağı payı belirten bir not göndermişti.⁶³ Farmakovskiy, kazılar hakkında ailesine yazdığı bir mektupta şunları belirtmiştir: "İşler çok yoğun. Güneşin doğuşuyla birlikte araziye gelip ve kazı yapıyoruz. Güneşin batışıyla eve dönüyoruz ve envanteri Fransızca olarak yazıyoruz." Farmakovskiy ayrıca Rus bilim insanlarının, Türk yetkilisinin gözetimi altında çalıştığını da belirtmiştir.⁶⁴ B. V. Farmakovskiy ve A. A. Vasilev başkanlığında yapılan bu kazıda 222 mezar kazısı yapıldı ve 1206 objeye ulaşıldı. Enstitünün raporunda bu objeler şöyle listelenmiştir:⁶⁵

Bronzdan yapılmış eşyalar:

- 1) Çeşitli formlarda fibulalar, parçalarıyla birlikte (106 adet)
- 2) Boncuklar, kolyeler ve spiraller (183 adet)
- 3) Yüzükler (51 adet)
- 4) Bilezikler (35 adet)
- 5) Çeşitli boyutlarda düğmeler (155 adet)
- 6) İğneler (22 adet)
- 7) Küpeler (8 adet)
- 8) Kaplar (15 adet)
- 9) Diğer çeşitli eşyalar ve parçalar (68 adet)

Demirden yapılmış eşyalar:

- 1) Mızrak uçları, hançerler vb. (39 adet)

⁶¹ Basargina, "A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole," 131.

⁶² BOA, DH. MKT, 2288/87.

⁶³ BOA, DH. MKT, 2273/76.

⁶⁴ Basargina, "A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole," 131.

⁶⁵ "Otçöt o Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago Instituta v Konstantinopole za 1899 g.," *İRAİK VI*, Vıpusk 2-3 (1901): 476-477.

- 2) Çubuklar ve dökme iğneler (12 adet)
  - 3) Bıçaklar (8 adet)
  - 4) Bilezikler (4 adet)
  - 5) Cımbızlar (5 adet)
  - 6) Kılıçlar (6 adet)
  - 7) Diğer çeşitli eşyalar ve parçalar (38 adet)
- Diğer çeşitli malzemelerden yapılmış eşyalar:
- 1) altın süs eşyaları (4 adet)
  - 2) Taş ve kemikten yapılmış eşyalar (15 adet)
  - 3) Ahşap eşyalar (8 adet)
  - 4) Kil ve taştan yapılmış küçük eşyalar (59 adet)
  - 5) Kil kaplar (362 adet)

Osmanlı hükümeti ile yapılan anlaşmaya göre, buluntuların yarısı Osmanlı Müzesi'ne teslim edildi. Kazılara ilişkin tüm materyaller, fotoğraflar ve günlükler P. N. Milyukov'a devredildi. Ancak, P. N. Milyukov kazı raporunu zamanında hazırlayamadı ve 1917'den sonra arşivi Bolşevikler tarafından ele geçirildi. Günlük, plan ve kazı fotoğraflarını geri elde etme çabaları sonuçsuz kaldı. Sonuç olarak, Makedonya halkının kökeni hakkında çalışmalara başlangıç yapan kazılarla ilgili materyaller bilimsel kullanıma sunulamadı. Bununla ilgili sadece Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün bildirimlerinde kısa bir rapor ve buluntuların envanter listesi mevcuttur.⁶⁶

1898-1899 Makedonya seferi, Osmanlı hükümetinin kendi sınırları içindeki Rus arkeologlara karşı yetkisini kullanma konusundaki hassasiyetini göstermiş oldu. Zira Osmanlı hükümeti, zaman zaman kurumları aracılığıyla yabancı arkeologlara egemenlik haklarını hatırlatıyordu. Yine de Pateli kazısındaki Hallstatt Kültürü'nden kalma kalıntıların önemsizliği göz önüne alındığında, Osmanlı hükümetinin gösterdiği hassasiyet dikkate değerdi. Bu olay, Osmanlı hükümetinin eski eserler üzerindeki mülkiyet haklarıyla yalnızca onlara yüklenen sembolik anlam nedeniyle ilgilenmediğini, yabancı arkeologları izleme ve onları Osmanlı yasalarına uymaya zorlama eyleminin başına siyasi bir mesaj olduğunu gösterdi.⁶⁷

Rusların Osmanlı topraklarında yaptığı önemli keşif seferlerinden birinde, Palmira Gümrük Tarifeleri⁶⁸ keşfedildi. 1882'de Rus arkeolog Prens Abamelek Lazarev tarafından keşfedilen MS. 137'den kalma Palmira Gümrük Tarifeleri, eski bir vergi kanununun ana hatlarını çiziyordu. Tarifelerin üzerindeki yazılar Aramice ve Grekçe olarak yazılmıştı. 1884'te Abamelek Lazarev bu anıtın önemi hakkında "*Palmira*"⁶⁹ başlıklı bir makale

⁶⁶ Basargina, "A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole," 132.

⁶⁷ Üre, "Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894-1914)," 184-185.

⁶⁸ Ermitaj Müzesi'nin Doğu Sanatı bölümünde 4187 envanter numarası ile sergilenen Palmira Gümrük Tarifeleri, Roma İmparatoru Hadrian M.S. 137 dönemine ait bir belgedir. Akdeniz ülkelerini Hindistan, Arabistan ve İran'a bağlayan ticaret yollarının kavşağında yer alan Palmira, uluslararası ticaret sayesinde gelişmişti. Tarife metni bir stelin üzerine Yunanca ve Aramice olarak oyulmuştu. Palmira yazısı Arami alfabesinin bir çeşidiydi. Bk: "Palmirskiy Poşlinniy Tarif," erişim tarihi, 03.04.2023, <https://www.hermitagemuseum.org/digital-collection/87980>

⁶⁹ Abamelek Lazarev, "Palmira," *Arheologičeskoe İzledovanie* (S. Peterburg, 1884).

yayımladı. Bu yayımdan sonra, Rus uzmanlar arasında anıtın bir Rus müzesi için satın alınması fikri doğdu. Kısa bir süre sonra İmparatorluk Akademisi Başkanı Büyük Prens Konstantin Konstantinoviç, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi İvan Zinovjev'e bir mektup yazarak Palmira Tarifeleri'nin Rusya'ya getirilmesi işini halletmesini istedi. Zinovjev bu konuyla yakından ilgilendi ve tarifeleri almak için Sultan II. Abdülhamid ile bizzat görüştü. Nihayet 13 Ekim 1900 tarihinde Sultan II. Abdülhamid, Palmira Gümrük Tarifleri'ni Rusya'ya hediye etti.⁷⁰

Rus Arkeoloji Enstitüsü bu eserlerin Rusya'ya götürülmesi ile ilgili sorumluluğu üstlendi. 1901'de Uspenskiy ve Kudüs'teki Rus konsolosluk tercümanı Ya. İ. Huri anıtın Rusya'ya gönderilme işlemleri için Suriye'ye gitti. Huri, Palmira Gümrük Tarifeleri'nin çıkarılması, paketlenmesi ve yükleme işlemlerinin raporunu ayrıntılı olarak tuttu. Taş levhalar sandıklara konulduktan sonra katırlarla Şam'a, ardından demiryolu ile Beyrut'a getirildi. Beyrut'tan Odessa'ya ve son olarak da St. Petersburg'daki İmparatorluk Ermitaj Müzesi'ne gönderildi.⁷¹ Bununla birlikte Huri, tarifelerin taşınması esnasında Palmira yakınlarında bulunan Üç Kardeşler Mağarası'nda incelemeler yaptı. Nitekim raporunda, beyaz taştan yapılmış oldukça iyi korunmuş 6 rölyefin satın alındığından bahseden Huri, cenaze kabartmalarından oluşan bu rölyefleri kimlerden satın aldığına dair bilgi vermemiştir. Ne var ki bu eserler ilk olarak İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün koleksiyonuna girdi ve oradan 1914 yılında Ermitaj Müzesi'ne gönderildi.⁷² Günümüzde Ermitaj Müzesi'nde söz konusu eserler sergilenmeye devam edilmektedir.⁷³

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Karadeniz kıyılarındaki çalışmaları da önemliydi. Uspenskiy'e Mayıs 1895'te Osmanlı Dâhiliye Nezareti tarafından Karadeniz kıyılarında, Trabzon, Sinop ve Samsun şehirleri çevresinde araştırma gezisi için izin verildi.⁷⁴ Bölgedeki yetkililerden Uspenskiy ve meslektaşlarına gerekli yardımı yapmaları istenirken, bir yandan da davranışlarının izlenmesi istendi.⁷⁵ 1895'teki ilk Karadeniz seferi sırasında enstitü üyelerinden oluşan heyet, Hristiyan sanatına ait materyaller topladılar. Ayrıca Trabzon'daki Sümela, Vaselon ve Peristera manastırlarında araştırmalar yaptılar. Manastır ve kiliselerdeki yazma eserleri tespit ettiler. Bununla birlikte şehirlerin eski yerleşim yerleri ve arkeolojik zenginlikleri hakkında bilgiler

⁷⁰ Uspenskiy, "O Perevozke iz Palmiri v S. Peterburg Pliti s Nadpisyu," *İRAİK XIII* (1908): 363-371; Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy İstitut v Konstantinopole," 282-283.

⁷¹ Uspenskiy, "O Perevozke iz Palmiri v S. Peterburg Pliti s Nadpisyu," *İRAİK XIII* (Sofya 1908): 369-370; BOA, BEO,1731/129825.

⁷² E. V. Zeymal, "K 90-letiyu Palmirskogo Tarifa v Ermitaje (1904-1994)," *Kollektsiya Muzeya RAİK v Ermitaje. Katalog Vıstavki* (S. Peterburg, 1994), 237-238, erişim tarihi 06.05.2023, <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-add.htm>

⁷³ "Palmirskiy Pogrebalny Rölyef Boşa i Şalmı" (Boş ve Şalma'nın Palmira Rölyefi) Envanter No: 8839, "Palmirskiy Pogrebalny Rölyef Hayrana" (Hayran'ın Palmira Rölyefi) Envanter No: 8840, "Palmirskiy Pogrebalny Rölyef s İzobrajeniem Mujçini" (Bir Adamı Tasvir Eden Palmira Rölyefi) Envanter No: 8841, "Palmirskiy Pogrebalny Rölyef Zabdibola Sına Zabdelaha" (Zabdelah'ın Oğlu Zabdibol'un Palmira Rölyefi) Envanter No: 8842, "Palmirskiy Pogrebalny Rölyef Vahballata Sına Bofera" (Bofe'nin Oğlu Vahballat'ın Palmira Rölyefi) Envanter No: 8843, "Palmirskiy Pogrebalny Rölyef Akmat Doçeri Yarhaya" (Yarhay'ın kızı Akmat Palmira Rölyefi) Envanter No: 8844'te sergilenmektedir. Bk. "Palmirskiy Pogrebalny Rölyef," erişim tarihi 06.05.2023, <https://www.hermitagemuseum.org/search-results?search=%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9+%D0%9F%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%A0%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B5%D1%84>

⁷⁴ BOA, BEO. 628/47089.

⁷⁵ BOA, DH. MKT, 379/80.

topladılar.⁷⁶

Samsun'daki Rus diplomatik temsilciler ile Uspenskiy arasındaki görüşmeler, yasadışı eski eser ticaretine karışma ihtimalini gösteriyordu. Kasım 1902'de Samsun'daki Rus konsolos yardımcısı Viktor Fedoroviç Kal, günümüz Samsun yakınlarındaki Amisos antik kentinden Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne kitabeler gönderdi ve bu antik nesnelere için Uspenskiy'den bir fiyat belirlemesini istedi. Bir ay sonra Kal'dan Uspenskiy'e yazılan benzer bir mektup bu ağı biraz daha aydınlattı. Aralık 1902'de Kal, yerel bir sakinden bizzat satın aldığı eserleri Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne hediye olarak gönderdi. Bu eserler arasında gümüş ve bronz nesnelere, kolyeler, küpeler, yüzükler ve bir Apollo heykelinden parçalar vardı. Bu mektupta Kal, Samsun'da arkeoloji ile ilgilenen tek kişi olarak tanımladığı Uzun Mihail adlı kişinin, Amisos çevresinde, özellikle Roma döneminden kalma antik nekropolde gizli kazılar yaptığını ve yakındaki tiyatro ve tapınaktan umut verici sonuçlar çıkabileceğinden bahsetmekteydi. Kal, 1903 yılı boyunca Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne antik objeler göndermeye devam etti. Şubat 1903'te Karadeniz kıyısında, Ordu yakınlarında bulunan üç bronz Bizans haçını gönderdi. Kal, bu nesnelere çok ucuza aldığını yazıyordu. Ayrıca, Samsun çevresinde gizli kazılar yapılırsa Uspenskiy'e haber vereceğine dair söz verdi. Haziran 1903'te iki paket dolusu ürün daha gönderdi. 1904'te Uspenskiy, Rus Arkeoloji Enstitüsü üyesi Leper'i ön araştırma için Samsun'a gönderdi. Leper, bu gezisinde Osmanlı makamlarından herhangi bir engelle karşılaşmadı. Haziran 1904'te Uspenskiy, Büyükelçi Zinovyev'den 1904 sonbaharında Samsun'da kazı yapmak için izin almasına yardım etmesini istedi. Enstitünün, Pateli'den sonra ikinci kez Osmanlı Müzesi'nin yetki alanında kazı yapma isteğine Osmanlı hükümeti izin vermedi.⁷⁷

3) İşgal Yıllarında Anadolu'dan Rusya'ya Götürülen Eserler

Birinci Dünya Savaşı yıllarında işgal edilen Karadeniz kıyılarında eski eserlerin tespiti için Rus İmparatorluk Arkeoloji Derneği'nin 6 Nisan 1916 tarihinde bir toplantı yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu toplantı sonucunda Rus Bilimler Akademisi ile birlikte bölgede çalışma yapmak için bir komisyon kuruldu. Bunun için Kafkasya Naibi Büyük Knez Nikolay Nikolayeviç'ten izin alındı. Giderler İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından karşılanacaktı. Trabzon'a gönderilecek heyetin başkanlığına İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü Müdürü F. İ. Uspenskiy getirildi. F. İ. Uspenskiy, F. İ. Şmit ve Ressam N. K. Kluge'den oluşan heyet, 13 Mayıs 1916'da Trabzon'a ulaştı.⁷⁸ Heyetin amacı, Trabzon ve çevresindeki antik eserleri, özellikle kilise ve camilerle içindeki eşyaları tespit etmek ve koruma altına almaktı.⁷⁹

Uspenskiy, Trabzon'a geldiğinde Türklerin yaşadığı yerleri terk edilmiş ve yağmalanmış olarak buldu. Zira işgalden sonra şehri terk etmek zorunda kalan Türklerin mülkleri yağmalanmıştı. Aynı zamanda şehirdeki camiler de yağmalanmış ve süslemeleri yerinden sökülüştü. Bu hadiseyi yapanlar şehirde kalan Rumlar ve şehri işgal eden Rus

⁷⁶ "Otcöt o Deyatelnosti Russkago Arheoloşeskago İnstitututa v Konstantinopole za 1985 g.," *İRAİKİ* (1896): 25-29.

⁷⁷ Üre, "Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894-1914)," 197-199.

⁷⁸ Halit Dündar Akarca, "The Russian Administration of the Occupied Ottoman Territories During the First World War 1915-1917," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent University, 2002), 105-106.

⁷⁹ F. İ. Uspenskiy, "Soobşeniya i Otcöt Akademika F. İ. Uspenskogo o Komandirovke v Trapezunte," *İzvestiya Imperatorskoy Akademii Nauk*, Seriya 6, Tom 10, Vipusk 16 (1916): 1467.

askerleriydi. Bunun üzerine Uspenskiy, yağmayı durdurmak ve camilerde kalan eserleri kurtarmak için Trabzon'daki askeri yetkililerden, camilerin korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasını istedi. Daha sonra heyet Ayasofya, Yeni Cuma ve Ortahisar camilerinde çalışma yaptı.⁸⁰ Ayrıca Trabzon'da Bizans imparatorlarının defnedildiği Altınbaşlı Meryem Ana Kilisesi, fetihten sonra Ortahisar Camisi'nin bahçesinde fetih sırasında şehit olduğuna inanılan Hoşoğlan'a atfedilen türbede Uspenskiy tarafından bir kazı çalışması yapıldı. Uspenskiy'in iddiasına göre bir Bizans imparatoruna ait olan bu mezardan iki cesede ait kemikler çıkarıldı. Cesetlerden birinin başı kesilmiş durumdaki bir Müslüman'a ait olduğu, diğerinin ise bir lahit içerisinde olduğunu tespit ettiler. Nitekim Uspenskiy tarafından 1923 yılında yayımlanan "Çar IV. Aleksios'un Trabzon'daki Mezarı"⁸¹ adlı makalede lahdin Trabzon İmparatoru olan IV. Aleksios'a ait olduğu iddia edildi. Nihayetinde Trabzon İmparatoru'na ait olduğunu düşündükleri kemikleri Trabzon Rum Başpiskoposu'na teslim ettiler.⁸²

Ortahisar Camisi Trabzon'dan toplanan tarihî eserlerin, kitapların, belgelerin ve çeşitli eserlerin depolanması için düzenlendi. Böylece kıymetli yazmalar ve belgeler Ortahisar Camisi'nde toplanarak bir araya getirildi. Heyet üyeleri arasında Prof. Şmit ve Ressam Kluge de bulunuyordu. Uspenskiy, değerli yazmaları ve evrakları dört büyük sandığa yerleştirdi. İçlerinden en değerli olarak görülen 17 yazma eseri birinci sandığa yerleştirerek Rus Bilimler Akademisi'ne teslim edilmek amacıyla Petrograd'a⁸³ gönderdi. İkinci sandıkta 20 yazma ile 66 dosya içinde defter, üçüncü sandıkta 187 yazma, dördüncü sandıkta 91'i ciltlenmiş olan 200 yazma eser, 65 defter, 23 sayfa ve 12 çanta içinde yazma eser bulunuyordu. Bu üç sandıkta toplanmış eserlerin de Petrograd'a gönderilmesini isteyen Uspenskiy Trabzon'daki çalışmalarını tamamlamasının ardından birçok tarihi eserin depoladığı Ortahisar Camisi'nin anahtarını işgal kuvvetlerinin komutanına vererek bir sonraki yıl tekrar dönmek üzere Petrograd'a gitti.⁸⁴

1917 yılının yazında Trabzon'da daha kapsamlı çalışmalar yapmak için arkeolojik araştırma heyeti kurulması kararlaştırıldı. Bu heyetin başkanlığına Uspenskiy getirildi. Ortahisar Camisi'nde toplanan belge, kitap ve yazma eserleri araştırmak için de Lazarev Enstitüsü'nden Doğu Dilleri Bölümü profesörü A. Ye. Krımskiy görevlendirildi. Heyet, 8 Haziran 1917 yılında Ortahisar, Yeni Cuma ve Ayasofya camilerinde incelemelerde bulundu. Çalışmaları "1917 Yazında Trabzon'daki Çalışmalar Hakkında Rapor" olarak yayımlayan Uspenskiy, depolanan belge, kitap ve çeşitli eserlerin bir kısmının Rumlar ve Rus askerleri tarafından yağma edildiğini de raporunda belirtti. Eserleri ayrı başlıklar altında raporlayan Uspenskiy, camilerin pencerelerinin, kapı ve kilitlerinin tahrip edildiğini, bunların onarılması gerektiğini de yazdı.⁸⁵ Diğer taraftan Krımskiy, Ortahisar Camisi'nde toplanan eserlerle ilgili yaptığı çalışmanın raporunda, bu eserlerin Uspenskiy

⁸⁰ F. İ. Uspenskiy, "Doklad Uspenskogo," *İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk*, Seriya 6, Tom 10, Vipusk 16 (1916): 1490.

⁸¹ F. İ. Uspenskiy, "Usipal'nitsa Tsarya Alekseya IV v Trapezunte," *Vizantiyskiy Vremennik*, T. 23 (1923): 1-14.

⁸² Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole," 274-275.

⁸³ Saint Petersburg şehrinin ismi 1914'te Petrograd olarak değiştirilmiştir.

⁸⁴ Uspenskiy, "Doklad Uspenskogo," 1490-1492.

⁸⁵ F. İ. Uspenskiy, "Otçöt o Zanyatyah v Trapezunte Letom 1917 g.," *İzvestiya Rossiskoy Akademii Nauk*, Seriya 6, Tom 12, Vipusk 5 (1918): 207-238.

tarafından Türklerin terk edip gittiği yerlerden toplanıp Ortahisar Camisi'nde biriktirildiğini yazdı. Kımskiy'in belirttiğine göre bu eserler önceki yıl 200 sandığa yerleştirilmiş ve her biri 10 pud⁸⁶ (yaklaşık 160 kg.) ağırlığında hepsi yaklaşık 2000 pudluk (32 ton) materyalden oluşuyordu. Ortahisar Camisi'nin bir kenarında da 1000 puddan (16 ton) fazla belgelerle dolu çuvallar bulunuyordu. Raporda ayrıca basılmış kitaplar, yazmalar ve belgelerle ilgili ayrıntılara da yer verildi.⁸⁷

Söz konusu bu rapora göre toplanan eserlerin içinde 500'den fazla yazma eser bulunuyordu. Bunlardan 200 tanesi yazma Kur'an, 300 tanesi ilahiyat, felsefe ve mantık konulu değerli yazma eserlerdi. Basılan kitaplarla ilgili olarak ise karşılığın çok zengin bir Türk kütüphanesinin çıktığını, bunların dinî ve dünyevî, bilimsel ve popüler baskılara kadar çeşitli eserlerle birlikte bir dizi dergi ve gazeteler olduğu belirtilmiştir. Özel sandıklara ayrılanlardan bazıları şunlardır:⁸⁸

Tarih ve coğrafya alanında; Saadetin (Vakayinameler Tacı), Naima, Solakzade, Cevdet, Vasıf, Lütfi, Sami, Şani, Şakir, Subhi, İzzî, İtalya Tarihi, Hadikatü'l-Cevami gibi eserler ve yazarlar.

Klasik şairlerden; Galib, İsmet, Muhibbi (Kanuni Sultan Süleyman), Nabi, Nefi, Ragıp, Bağdatlı Ruhi, Sami, Sururi, Fazıl Bey, Şeref Hanım.

İlahiyatçı ve hukukçulardan Beydava vd.

Eserler arasında yer alan belgeler Rusların Trabzon'a girişi sırasında şehri terk eden Müslümanlardan kalan bürolardan, bankalardan, ticarethanelerden, özel mülkiyetlerden toplanmışlardı. Bunların 1000 puddan (16 ton) fazlasını ticarî ve büro evrakları oluşturuyordu. Buradaki evraklar, vakıf defterleri, arazi evrakları, gelir-gider hesapları, kiracı-mülk sahibi senet ve makbuzlarından oluşmaktaydı. Bu evraklar arasında, eski sultanlar tarafından cami vakfına verilen sahiplik hakkını gösteren onanmış belgelerle birlikte Trabzon'un ekonomik yaşamını gösteren diğer işkollarına ait alım-satımlar, ipotekler, taahhütler ve senetler de bulunmaktaydı.⁸⁹

Trabzon'da Uspenskiy'in çalışma arkadaşlarından biri de F. M. Morozov'du. Hayatının önemli bir bölümünü Ermitaj Müzesi koleksiyon sorumlusu olarak geçiren arkeolog ve sanat tarihçisi Morozov Trabzon'da yapılan arkeolojik kazıların neredeyse tamamını fotoğraflamıştı. Morozov'un Ortahisar Camisi'nde toplanan eserlerle ilgili verdiği bilgilere göre, Osmanlı Türkçesi yazmalar, doküman ve kitapların toplamı 30 ton ve 200 büyük sandıktan oluşuyordu. Diğer eserleri de şöyle listelemişti:⁹⁰

1) İki tarafı lotus çiçekleriyle işlenmiş, içi oyulmuş ve dibi suyun akması için delinmiş sütun başlığı.

2) İmparator Aleksios Komnenos'un mezarında yapılan kazılarda çıkarılan yaprak

⁸⁶ Pud (Rusça: пуд) eşit bir kütle birimidir. 1899'dan beri yaklaşık olarak 16.38 kilograma denk gelmektedir. SSCB 1924'te resmi olarak pudu kaldırdı.

⁸⁷ Uspenskiy, "Otçet o Zanyatiyah v Trapezunte Letom 1917 g.," 212.

⁸⁸ Uspenskiy, "Otçöt o Zanyatiyah v Trapezunte Letom 1917 g.," 213-214.

⁸⁹ Uspenskiy, "Otçöt o Zanyatiyah v Trapezunte Letom 1917 g.," 214-215.

⁹⁰ Halit Dünder Akarca, "İlmi İşgal: Birinci Cihan Harbi'nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler," *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 17 (2014): 26-27.

motifleriyle süslenmiş mermer sütun başlığı.

- 3) Aynı mezarın etrafında bulunan çeşitli motiflerle süslü mermer blok.
- 4) İmparator Aleksios Komnenos'un mezarından çıkarılan kemikler.
- 5) Aynı mezar kazısında bulunan mermer sütun.
- 6) Aziz Yevgenios Kilisesi'ne ait yer mozaikleri.
- 7) Aziz Yevgenios Kilisesi'nden çıkarılan iki cesede ait kemikler
- 8) Selçuklulardan kalma ahşap oymalı iki kanatlı minber kapısı.
- 9) Ortahisar Camisi'nde bulunan Arapça yazılı su kapları.
- 10) Gümüş ve kemik süslemeli bir minber.
- 11) Mekke ve Medine tasvirleri.
- 12) Bronz bir saat.

1917 yılında Rusya'da yaşanan Bolşevik Devrimi ile birlikte bilim heyeti Rusya'ya dönmek zorunda kaldı. Buna rağmen eski eserlerden büyük kısmı Rusya'ya götürülmüştür. Yapılan tespitlere göre Trabzon'dan Rusya'ya götürülen eserler genel olarak şu şekildedir:⁹¹

- 1) Ortahisar ve Fetvahane kütüphanelerinin mührüne sahip yaklaşık 500 adet yazma eser.
- 2) Yeni Cuma Ayasofya ve Ortahisar camileri kazılarında çıkarılan mozaikler ve freskler.
- 3) Ortahisar Camisi'nin önünde bulunan çeşmenin ejderha ağzı şeklindeki oluğu.
- 4) Ortahisar Camisi'nde yer alan Arapça yazılı su kapları, gümüş ve kemik süslemeli minber ve Mekke ve Medine tasvirleri.
- 5) Çarşı ve Ahi Evran camilerine ait sancaklar ve değerli eşyalar.
- 6) Hatuniye Vakfı'na ait padişah fermanları
- 7) Trabzon'daki Müslümanlara ait kıymetli belgeler
- 8) Trabzon matbuatına ait gazete ve kitap koleksiyonu.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nden Asya Müzesi'ne çok sayıda yazma eser gönderildi. İslamî yazmaların envanterini hazırlamaktan sorumlu olan İ. Y. Kraçkovskiy, 17 Mayıs 1917'de Asya Müzesi'ne sunduğu raporda eserlerin bir listesini vermiştir. Bu eserlerin önemli bir kısmı S. V. Ter-Avetisyan tarafından toplanarak, önce Tiflis'e, oradan da Petersburg'a gönderilmiştir. İ. Y. Kraçkovskiy cepheden 178 Türkçe, 51 Farsça, 1050 Arapça toplamda ise 1289 yazma eserin Asya Müzesi'ne gönderildiğini belirtmiştir. Bu eserler "Van Koleksiyonu" olarak adlandırılmıştır.⁹² Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu coğrafyasından toplanan Türkçe eserlerin envanterini hazırlayan

⁹¹ Veysel Usta, "Rus Bilimler Akademisi Heyeti'nin İşgal Yıllarında Trabzon'da Yaptığı Çalışmalar ve Rusya'ya Götürülen Eserler," *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik* içinde, ed. Veysel Usta (Trabzon: Serander Yay., 2021), 135.

⁹² İgnatyi Kraçkovskiy, "Arabskiye Rukopisi, Postupivşiya v Aziatskiy Muzey Rossiyskoy Akademii Nauk s Kavkazskogo Fronta," *Izvestiya Akademii Nauk* 11/13 (1917): 913-914.

Falev, 178 Türkçe yazma eserin üçünün taş baskısı, bir tanesinin ise Kürtçe olduğunu belirtmiştir. Türkçe eserlerin büyük çoğunluğu kelam ve fıkıh ile ilgili eserlerdir. Ayrıca eserler arasında az sayıda fetva kitabı ile Osmanlı şairlerine ait divanlar ve Kaside-i Bürde için yazılan yorum kitapları da bulunmaktadır.⁹³

F. İ. Uspenskiy savaşın başlamasıyla kapanan ve Osmanlı Devleti tarafından el konulan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesinin savaştan sonra iade edilmesi hususunun tartışmaya açılmasını ve Trabzon'da ele geçirilen yazmalara karşılık pazarlık kozu olarak kullanılabileceğini kendi raporunda dile getirmiştir. Uspenskiy'e göre enstitünün koleksiyonu Trabzon'dan toplanan yazmalardan çok daha değerliydi.⁹⁴ Savaştan sonra İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün eserleri ile Anadolu'dan Rusya'ya kaçırılan eserlerin takas edilmesi gündeme geldi. Eserlerin iadesi ile ilgili Osmanlı Devleti tarafından 13 Aralık 1919 ve 3 Ağustos 1920 tarihlerinde girişimler yapıldı. Ancak bütün girişimler neticesiz kaldı. Daha sonra Türk Hariciye Vekâleti tarafından, Moskova Sefareti aracılığıyla Sovyet hükümetine 11 Şubat 1924 tarihli yazıyla savaş sırasında Rusya'ya götürülen eski eserleri iade etmeleri gerektiği belirtildi.⁹⁵ Nihayet Rusların Doğu Anadolu'yu işgal ettiği dönemde Erzurum, Trabzon, Kars, Van gibi şehirlerden götürülen 40 sandık esere karşılık Rus Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan antika eserler ve yazma eserlerin takası dahi teklif edildi. Fakat Ruslar bu teklife de yanaşmadı.⁹⁶

1929 yılında Puşkin Edebiyat Enstitüsü'nün kıdemli uzmanlarından M. D. Belyaev, enstitünün materyallerini almak üzere İstanbul'a gönderildi.⁹⁷ 16 Temmuz 1929'da hazırlanan listelerle Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün 26.703 ciltten oluşan kütüphanesi ve diğer eski eserleri yaşanan münakaşalar neticesinde Ruslara makbuz karşılığında teslim edildi.⁹⁸ 1930'da enstitünün materyalleri Leningrad'a geldi. Bir komisyon oluşturuldu ve yazma eserlerin çoğu Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ne yerleştirildi. Bir kısmı da Leningrad'daki Tarih Enstitüsü'ne devredildi. Enstitü'nün Müze eserleri ise Ermitaj Müzesi'ne gönderildi. Bu eserler içinde beş binden fazla kurşun mühür, küçük heykeller ve XIV-XVIII. yüzyıllara ait 25 ikon da bulunuyordu.⁹⁹ Bununla birlikte 1930 yılında 167 Türk yazma eseri Türkiye'ye verilmek üzere Moskova'ya gönderildi. Fakat Türkiye'ye iade edilmesi için Moskova'ya gönderilen yazmaların iade işlemi gerçekleşmedi. Bu yöndeki bütün çabalara rağmen Rusya hükümeti Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu coğrafyasından topladıkları yazma eserleri Türkiye'ye teslim etmedi. Bu eserlerin bir kısmı Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde kalmıştır.¹⁰⁰ Günümüzde bu eserleri St. Petersburg kütüphanelerinin yazma eserler kataloglarında görmek mümkündür. Anadolu'dan götürülen kıymetli eserlerin büyük bir kısmı St. Petersburg Doğu Yazmaları Enstitüsü'nde, Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde ve Ermitaj Müzesi'nde

⁹³ Pavel Falev, "Osmanskiye Rukopisi Postupivşiya v Aziatskiy Muzei Rossiyskoy Akademii Nauk s Kavkazskogo Fronta," *Izvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk*, Seriya 4, Tom 12, Vipusk 15 (1918): 1619-1630.

⁹⁴ Uspenskiy, "Otçöt o Zanyatiyah v Trapezunte Letom 1917 g.," 226-227.

⁹⁵ Usta, "Rusya'ya Götürülen Eserler," 136-137.

⁹⁶ Koşay vd., *Türk Kazı Tarihi*, 223-224.

⁹⁷ Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole," 288.

⁹⁸ Eyice, "Arkeoloji Enstitüleri," 1022.

⁹⁹ Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole," 288.

¹⁰⁰ Oleg Akimuşkin, "K İstorii Formirovaniya Fonda Musulmanskih Rukopisey Sankt Peterburgskogo Filiala Instituta Vostokovedeniya RAN," *Pismennye Pamyatniki Vostoka* 1/6 (2007): 211.

bulunmaktadır.¹⁰¹

Fatih Ünal kitabında 1914 yılında kapatılan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul'da kalan koleksiyonunun 1929 yılında Trabzon'dan götürülen yazma eserlerle takas edildiğini belirtmiş, fakat bununla ilgili bir kaynak paylaşmamıştır.¹⁰² Ayrıca Rus bilim insanlarından da bu eserlerin Türkiye'ye iade edildiğine yönelik iddiaları olmuştur. Örnek olarak, 2020 yılında Moskova Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Anna Georgievna Tspkina'nın "*F. İ. Uspenskiy Önderliğinde Trabzon'a Yapılan Bilimsel Geziler 1916-1917*" başlıklı tezinde, Batum'daki yanlış anlaşılmalardan dolayı kaybolan eserlerin dışında, Trabzon'dan toplanan yazma eserlerin İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün koleksiyonuyla takas edildiği belirtilmiştir.¹⁰³ Fakat Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşivlerinden günümüze kadar bu eserlerin Türkiye'ye iade edildiğini kanıtlayan bir belge çıkmamıştır. Tarafımızca yapılan arşiv taramasında da böyle bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu iddianın aksine Anadolu'dan götürülen yazma eserlerin bir kısmına Rus bilim insanlarının hazırladığı güncel kütüphane kataloglarında rastlanılmaktadır.¹⁰⁴

L. V. Dmitriyeva'nın 2002 yılında yayımlanan Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Türk El Yazmaları Kataloğu, yaklaşık 2.500 yazma eser koleksiyonu içermektedir. Bu koleksiyonun büyük kısmı Türkçe, Çağatayca ve Özbekçedir.¹⁰⁵ Bu katalogun içinde Van koleksiyonundaki eserlerden bir kısmı da yer almıştır. Katalogda Van koleksiyonuna ait olduğu belirtilen eserlerden bazıları şunlardır:

1) Silsele-i Peygamberan ve Padişahan. "Peygamberlerin ve Padişahların Soyağacı". Osmanlı Sultanı II. Selim ile biten peygamberlerin ve hükümdarların soyağacı. (Koleksiyon Dizin No: 238 / Yazma Eser No: C 895)

2) Fazıl Mahmûd Vardari'nin Kitab-ı Tertîb-i Zîbâ adlı eseri. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 379 / Yazma Eser No: B 1432)

3) Fazıl Abdurrahman Feyzî. Fıkıh konulu 24 bölümden oluşan bir eser. XVIII. yüzyılın sonu. (Koleksiyon Dizin No: 409 / Yazma Eser No: C 1067)

4) Cevâhir el- Ferâiz. Eser İslam'ın emirleri hakkında. XVIII. yüzyılın başı. (Koleksiyon Dizin No: 418 / Yazma Eser No: B 1466)

5) Abdülgafûr Azerbeycanî. Vâkıa suresinin orijinaline alt yazılı çevirisi. (Koleksiyon Dizin No: 563 / Yazma Eser No: B 1688)

6) Kissa-i Buğra Han adlı Farsça eserin tercümesi. Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın çocukları ve torunlarının manzum ve düzyazı biyografisini içermekte. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 780 / Yazma Eser No: B 1342)

7) Fahrüddîn Hindûşâh ibn Sencer Sâhibî Kîrânî Nahcivânî. Sihâh-i Acemiyye.

¹⁰¹ Vüsale Musalı, "Rus Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'dan St. Petersburg'a Götürülmüş Olan Elyazması Eserler," *Kültürk* 3 (2021): 101-102.

¹⁰² Ünal, *Ruslar Bizansın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü*, 213.

¹⁰³ Anna Georgievna Tspkina, "Nauçne Ekspeditsii v Trapezund (1916, 1917 gg.) Pod Rukovodstvom Akademika F. İ. Uspenskogo," (Magisterskaya Dissertatsiya. Moskovskiy Gosudarstvenniy Unversitet 2020), 101-102.

¹⁰⁴ Lyudmila Vasilevna Dmitriyeva, *Katalog Tyurkskih Rukopisey İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk*, Moskva 2002; A. V. Savçenko, *Akademiya Nauk Ukrainskoy SSR. Tsentralnaya Nauçnaya Biblioteka im. V. İ. Vernadskogo Katalog Arabskih Rukopisey*, Kiev 1988.

¹⁰⁵ Dmitriyeva, *Katalog Tyurkskih Rukopisey*, 614.

Farsça-Türkçe sözlük. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 860 / Yazma Eser No: A 533)

8) Mahmûd ibn Osmân ibn Alî Lâmi'î. Şem'u Pervâne. XVI. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1188 / Yazma Eser No: A 620)

9) Zehnî'nin şiirleri. XIX. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1431 / Yazma Eser No: A 626)

10) Fars ve Türk şairlerinin şiir koleksiyonu. Feyzî, Ulvî Celebi, Necatî. Bakî gibi şairlerin Türkçe şiirleri de bulunmakta. (Koleksiyon Dizin No: 1748 / Yazma Eser No: B 1277)

11) Marifetname yazarı İbrahim Hakki hakkında şiir kitabı. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1737 / Yazma Eser No: B 1408)

12) Şerh-i Bostan. Sadî-i Şîrâzî'nin Bostan adlı eserinin şerhi. XVII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1879 / Yazma Eser No: B 1794)

13) Özel mektup örnekleri ve kopyaları, tebrikler, taziyeler, fıkıh üzerine Arapça bir eserin tercümesinden bir alıntı, ahlaki bir hikâye, Cengiz Han'a kadar çeşitli hükümdarların ve I. Osman'dan II. Selim'e kadar Türk padişahlarının soyağacı. (Koleksiyon Dizin No: 2419 / Yazma Eser No: C 895)

14) Şairlerin şiirleri: Aşık Çelebi, Rasûhî. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1768 / Yazma Eser No: C 895)

A. G. Tsıpkina, Krımskiy'in özel koleksiyonunda keşfedilen ve Trabzon'dan toplandığı anlaşılan değerli yazmaların Krımskiy'in eline nasıl geçtiği hususunun belirsiz olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁶ Fakat Krımskiy 1917 yılında Trabzon'daki çalışmalardan sonra bazı değerli eserleri de yanına alarak Rusya'ya döndüğü ve bu eserleri kişisel koleksiyonuna dahil ettiği anlaşılmaktadır. Krımskiy 1919'da Ukrayna Bilimler Akademisi'nin ilk başkanı olan V. İ. Vernardskiy'in daveti üzerine Kiev'e yerleşmiştir. Krımskiy Kiev'e taşınırken Trabzon'dan elde ettiği yazmaları da içinde bulunduran özel koleksiyonu yanında getirmiştir. Krımskiy'in kişisel koleksiyonu daha sonra Arap ve İran Filolojisi bölümüne devredilmiştir. Bu yazma eserler şu anda Ukrayna'da V. İ. Vernardskiy Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁰⁷ Katalogda Krımskiy'in Trabzon'dan getirdiği eserler ve bu eserler hakkında verilen bilgiler ise şunlardır:

1) البیضوي عمر بن الله تأعيد التأویل واسرار التنزیل انوار (Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl" adlı eseri. Zemahşeri'nin "Keşşaf" adlı eserine dayanarak Kuran'a yapılmış yorumlar, diğer kaynaklardan geniş bir materyalin de dahil edilmesiyle oluşturulmuştur. Eser "Tefsir el-Kâdi", yazarın unvanı olarak adlandırılmıştır. Yazar, en otoriter Sünni Kuran yorumcularından biridir ve yaklaşık 716/1316 yılında Tebriz'de vefat etmiştir. Yazma, 1 Şevval 986/1 Aralık 1578 tarihinde İskenderiye'de Hıdır b. İmran adlı bir yazıcı tarafından tamamlanmıştır. 396 yapraktır. 20,5 x 25,5 cm boyutundadır. Sayfada 25 satır bulunmaktadır. En az iki kütüphane mührü bulunmaktadır. Bunlardan biri (daha okunaklı olanı) "Trabzon. el-Hatuniyye Kütüphane

¹⁰⁶ Tsıpkina, "Nauçnie Ekspeditsii v Trapezund (1916, 1917 gg.)," 102.

¹⁰⁷ Savçenko, *Katalog Arabskih Rukopisey*, III-IV.

Vakfina” olarak okunmaktadır.¹⁰⁸

2) Beyzâvî'nin iki cilt halinde aynı tefsiri. 1. Cilt: Kuran'ın başlangıçtan 17. sureye “İsrâ” kadar tefsiri. Yazma, 1 Rebiyülevvel 1173 / 23 Kasım 1759'da tamamlanmıştır. Yazıcısı, Muhammed b. Muhammed Hayr'dır. 460 yapraktır. 16 x 22,3 cm boyutundadır. Metin, 9,5 x 16,5 cm boyutunda kırmızı mürekkeple çift çerçeve içine alınmıştır. Sayfada 23 satır vardır. Başlık sayfasında “Prof. A. Krımskiy'in kütüphanesinden” şeklinde bir yazıyla birlikte Krımskiy'in kendi el yazısıyla yazılmış bir de not bulunmaktadır. 2. Cilt: 17. sureden “Kehf” sona kadardır. 478 yapraktır. Diğer tüm bilgiler, paleografik olanlar da dahil olmak üzere diğeriyle aynıdır. Her iki cilt de aynı yıl tamamlanmıştır.¹⁰⁹

3) مجهول مؤلف تا المصباح كتاب تفسير (Kitab el-Misbâh Tefsiri, müellifi bilinmeyen bir eser) Ana eserin yazarı Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Ferra el-Begavi, 516/1122 yılında vefat etmiştir. Bu yazma “Tefsir Kitab el-Misbâh” olarak adlandırılmıştır. 17 Muharrem 850 / 14 Nisan 1446 tarihinde tamamlanmış olup, yazıcının adı Ali b. Bani'dir. 146 yapraktan oluşmaktadır. Yazma 18 x 26,5 cm boyutunda olup her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Yazı nesih hattıyla yazılmıştır. Bölüm ve başlıklar kırmızı mürekkeple vurgulanmıştır. Yazmada Trabzon Vakfı Kütüphanesi'nin 1323/1905-06 tarihli mührü bulunmaktadır. Metin, dört mukaddime ile başlar ve bu mukaddimelerin başlıkları şunlardır:¹¹⁰

1. Bir yöntemin açıklaması
2. Bu ilim dalının diğer ilimlere üstünlüğü hakkında.
3. Kitap ve sünnetin uygunluğu hakkında.
4. Hadis türleri hakkında.

4) دمشقي خايطيب القزويني الرحمن عيد بن محمد الدين جمال تا الفتح تلخيص (el-Kazvî'nin Telhîsü'l-Miftâh adlı eseri). Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'unun belâgata dair üçüncü bölümünün el-Kazvî'nin (ö. 739/1338) tarafından yapılan muhtasarıdır. Yazma, 742/1341 yılında yazılmaya başlanmış, 748/1347 yılında tamamlanmıştır. Yazıcısı, Yusuf Yakub b. İbrahim'dir. 237 yapraktan oluşmaktadır. Yazma 17 x 24,5 cm boyutunda olup metinler 10,5 x 17 cm'dir. Her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Semerkant kâğıdı kullanılmıştır. Yazı, kısmi harekeli belirgin nesih yazısıdır. Eserde, Trabzon Vakf Kütüphanesi'nin mührü bulunmaktadır. Mühürdeki yazılar şu şekildedir: “Trabzon 1314” (1896-97). Ayrıca A. Ye. Krımskiy kitaplığından olduğunu belirten yazı mevcuttur.¹¹¹

Rusya'daki çeşitli özel koleksiyonlardan Trabzon'dan götürülen yazmalar çıkmaktadır. 2000'li yılların başında, St. Petersburg'daki Rus Milli Kütüphanesi, M. İ. Çuvanov'un koleksiyonundan Arapça bir belge temin etmiştir. Bu belge, Kadiri tekkesi şeyhi Muhammed b. el-Hac Hasan Tokadî tarafından hazırlanan Kadiri şeyhi Seyyid Hüseyin Muhammed Zayn ed-din el-Kadiri'nin soyağacını göstermektedir. Belgenin üzerine kurşun kalemle 1916 yılında yazılmış yazıdan bu belgenin Trabzon koleksiyonlarından çıktığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında Trabzon kökenli yazmalardan

¹⁰⁸ Savçenko, *Katalog Arabskih Rukopisey*, 4.

¹⁰⁹ Savçenko, *Katalog Arabskih Rukopisey*, 4-5.

¹¹⁰ Savçenko, *Katalog Arabskih Rukopisey*, 7.

¹¹¹ Savçenko, *Katalog Arabskih Rukopisey*, 29-30.

biri de Moskova'daki Rusya Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu eser, Trabzon Hatuniyye Camisi'nin 12 varaktan oluşan vakıf defteridir. İçinde cami vakıflarının listesi ve bağlı medreseler, vakıfların mevcut mallarının bir listesi ve Trabzon Vakıfları Müdürü Mehmed Tevfik'in mührü bulunmaktadır.¹¹²

Yazma eserlerin dışında Anadolu'dan kaçırılan değerli eserlerden biri de Truva hazineleridir. Çanakkale'de antik Troya kentinden çıkarılıp yurt dışına kaçırılan eserlerin büyük kısmı günümüzde Moskova'da bulunmaktadır. Genellikle "Truva Altınları" ve "Priamos'un Hazinesi" olarak adlandırılan 259 parçalık koleksiyon, 1945'ten beri Puşkin Müzesi'nde bulunmaktadır. Koleksiyon Alman Arkeolog Heinrich Schliemann tarafından 1872-1890 yıllarında Truva kazıları sırasında keşfedilmiştir. Çoğunluğu değerli madenlerden yapılmış olan bu hazine; çeşitli altın süs takılar, kaplar, antropomorfik figürler, baltalar, çekiçler, kaya kristalinden yapılmış eserler vb. oluşmaktadır.1881'den beri Berlin'de saklanan 17 hazine arasından 13'ü Moskova'ya 1945 yılında getirilmiştir. Çoğunlukla bronz ve kilden yapılmış aynı hazineden diğer eserler, Ermitaj Müzesi'nde bulunmaktadır.¹¹³ Ayrıca bu hazinelerin bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmaktaydı. Troya antik kentinde yapılan kaçak kazılarla elde edilerek ABD'ye götürülen Troya eserleri, Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi tarafından 1966 yılında satın alınmıştı. Erken Tunç Çağına tarihlendirilen 24 parça altın takıdan oluşan bu eserler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün girişimleri sonucu 01 Eylül 2012 tarihinde Türkiye'ye iade edilmiştir.¹¹⁴

Yakın zamanlarda yurt dışına kaçırılan kültür varlıklarımızın iadelerinin sağlanması amacıyla TBMM'de bir araştırma komisyonu kurulmuştur. Komisyon Türkiye'den yurt dışına kaçırılan eserleri belirlemek için yurt içi ve yurt dışında çeşitli çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarını 25 Şubat 2018 tarihinde tamamlayan komisyon tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Raporla yasa dışı yollarla yurt dışına çıkarılan kültür varlıklarının takibi Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapıldığı belirtilmiş ve iade süreci devam eden kültür varlıklarımız listesinde, Trabzon'dan Rusya'ya götürülmüş yazma eserler başlığı da yer almıştır.¹¹⁵

Sonuç

Avrupalı devletler Doğu dünyası üzerinde hayata geçirmek istedikleri siyasi projelerini tarihsel referanslarla meşrulaştırmak için XIX. yüzyıldan itibaren özellikle arkeolojiden yararlandılar. Avrupalılar kendilerini klasik uygarlıkların manevi mirasçıları olarak projelendiriyor ve bu rol için birbirleriyle kıyasıya yarışıyorlardı. Müze salonlarında ve kazı alanlarında devam eden bu rekabete Bizans üzerinden Ruslar da

¹¹² İlya Vladimiroviç Zaitsev, "Cephedeki Osmanlı Yazmaları (St. Petersburg, Kiev ve Moskova Kütüphanelerindeki Trabzon El Yazmaları," çev. Selim Karagöz, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 51 (Mart 2022): 187.

¹¹³ "Troya i Raskopki G. Şilimana," erişim tarihi 08.03.2024 https://pushkinmuseum.art/museum/buildings/main/floor1/3_troy/index.php

¹¹⁴ Mesut Özbek, "Washington DC'deki Müze ve Koleksiyonlarda Bulunan Osmanlı Dönemi Eserleri" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017), 25.

¹¹⁵ Mustafa İsen vd., "Türkiye Büyük Millet Meclisi Yurt Dışına Kaçırılan Kültür Varlıklarımızın Belirlenerek İadelerinin Sağlanması ve Mevcut Kültür Varlıklarımızın Korunması İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Maksadıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu" (2018), 131, erişim tarihi 06.02.2024, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/bb27339f-d213-417e-92e4-245b01100d03>.

dâhil oldular. Kendilerini Ortodoksluğun koruyucusu ve Bizans mirasının gerçek varisi olarak gören Ruslar, Bizans'ı yeniden canlandırmak için kendilerini sorumlu gördüler. Bu nedenle Bizans'ın merkezi olan İstanbul'da bir arkeoloji enstitüsü kurdular.

İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün faaliyette bulunduğu 20 yıl boyunca Ruslar, Bizans kültür ve medeniyetini tanımak için Osmanlı coğrafyasını doğal bir laboratuvar olarak gördüler. Bu nedenle Osmanlı ülkesinin her tarafında yüzey araştırmaları, keşifler ve kazılar yaptılar. Bununla birlikte Osmanlı makamları tarafından enstitünün çalışmalarının sürekli izlendiği görülmektedir. Bu çalışmalar karşısında Osmanlı Devleti çeşitli önlemler alsa da alınan önlemler yeterli gelmemiştir. Nihayetinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü çalışanlarının ve Rusya'nın diplomatik temsilcilerinin Osmanlı coğrafyasında yer alan eski eserleri araştırma, keşif, toplama faaliyetleri sonucunda Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'dan çok sayıda eski eser Rusya'ya götürülmüştür. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus işgaline uğrayan Trabzon ve Doğu Anadolu'dan toplanan eski eserler Rusya'ya götürülmüştür.

Günümüzde başta Ermitaj Müzesi olmak üzere Rusya'nın çeşitli müzelerindeki ve kütüphanelerindeki koleksiyonlar, Osmanlı coğrafyasından götürülen eserlerle zenginleştirilmiştir. Bu müzelerin ve kütüphanelerin dünyanın en zengin koleksiyonuna sahip olmasında Osmanlı topraklarında yürütülen faaliyetler sonucunda Rusya'ya götürülen eski eserlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu faaliyetlerin en önemli aktörü olan Rus Arkeoloji Enstitü, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl kapanmıştır. Enstitünün İstanbul'daki materyallerine Osmanlı Müzesi el koymuştur. Savaştan sonraki süreçte enstitünün koleksiyonuna karşılık Rusların Trabzon ve Doğu Anadolu'dan Rusya'ya götürdükleri eserlerin takas edilmesi gündeme gelmiştir. Enstitünün İstanbul'daki koleksiyonu Türkiye tarafından 1929 yılında Rusya'ya teslim edilmiştir. Buna rağmen, Rusya'nın Trabzon ve Doğu Anadolu'dan götürdüğü eski eserleri iade etmediği yönünde güçlü deliller vardır.

Bazı Rus bilim insanları işgal döneminde Anadolu'dan Rusya'ya götürülen eserlerin Türkiye'ye iade edildiğini savunmaktadır. Fakat bu yönde kayda değer bir delil ortaya koyamamışlardır. Bu çalışmamızda incelediğimiz güncel kataloglarda bu eserlerin bazılarının Rusya'daki ve Ukrayna'daki çeşitli kütüphanelerde olduğu görülmüştür. Ayrıca günümüze kadar yapılan çalışmalarda ve tarafımızca yapılan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşiv araştırmalarında bu eserlerin iade edildiğine yönelik bir belge çıkmamıştır. Bu durum Rusların söz konusu eserleri Türkiye'ye iade etmediği yönünde güçlü bir kanıt oluşturmaktadır. Yakın dönemde kişisel koleksiyonlarda çıkan Trabzon kökenli eserlerden yola çıkarak bu eserlerin bir kısmının hâlâ özel koleksiyonlarda gün yüzüne çıkmayı beklediği ihtimalini göz önünde bulunduruyoruz. Ayrıca savaş döneminde söz konusu eserlerin Rusya'ya götürülürken yanlış anlaşılmalara nedeniyle kaybolduğu yönündeki iddialardan hareketle bu eserlerden bazılarının hâlâ kişisel koleksiyonlarda olma ihtimali de bulunmaktadır.

Söz konusu eserler iki ülke arasında diplomatik kanallarla çözülmesi gereken güncel bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Anadolu topraklarına ait olan ve yurt dışı müzelerinde bulunan eski eserlerin iadesi için Türkiye'nin ilgili kurum ve

---

kuruluşları ile çalışmalarını sürdürmesi konunun çözümü için katkı sağlayacaktır. Bu ve benzeri araştırmalar da Türkiye'ye ait olan yurt dışındaki eserler için deliller ortaya koymaya katkı sunmuş olacaktır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The authors declare they have contributed equally to the article.
- 3. Competing interests:** The authors declare no competing interests.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA, Bab-ı Âli Evrak Odası(BEO), 1006/75417.
BOA, Bab-ı Âli Evrak Odası(BEO), 628/47089.
BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT), 2147/110.
BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT), 2191/63.
BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT), 2210/21.
BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT), 2264/88.
BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT), 2273/76.
BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT), 2288/87.
BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT), 379/80.
BOA, İrade Hususi, (İ. HUS), 67/1316-R-103.
BOA, Meclis-i Vükelâ, (MV), 66/65.
BOA, Yıldız Hususi Maruzat, (Y. A. HUS), 307/84.
BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat, (Y. PRK. ASK), 56/20.
BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat, (Y. PRK. ASK), 91/105.

İnceleme ve Araştırma Eserler

Akarca, Halit Dünder. "Imperial Formations in Occupied Lands: The Russian Occupation of Ottoman Territories During the First World War." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2014.

_____. "İlmi İşgal: Birinci Cihan Harbi'nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler." *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 17 (2014): 21-30.

_____. "The Russian Administration of the Occupied Ottoman Territories During the First World War 1915-1917." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent University, 2002.

- Akçay, Eray. "A. K. Kâzım Bey ve St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinin Teşekkülü (V. V. Bartold ve İ. Yu. Kraçkovskiy'e Ait Belgeler Işığında)." *Türkiyat Mecmuası* 33/1 (2023): 359-381.
- Akimuşkin, Oleg. "K İstorii Formirovaniya Fonda Musulmanskih Rukopisey Sankt Peterburgskogo Filiala İnstituta Vostokovedeniya RAN," *Pismennie Pamyatniki Vostoka* 1/6 (2007): 208-229.
- Arsebük, Güven. "Dünden Bugüne Arkeoloji." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. I: 58-72. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Arslan, Melikşah. "Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847- 914)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.
- Avgustin (Nikitin), Arhimandrit. "Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole." *Bogoslovskie Trudi*. Vipusk 27 (1986): 266-293.
- Basargina, E. Yu. "A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole." *Rossiyskie Uçenie v Emigratsii*. Red. V. P. Borisov. 1993.
- Çal, Halit. "Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeleri." *Vakıflar Dergisi* 26 (1997): 391-400.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan. "1826-1829'da Erdebil, Ahıska, Bayezid ve Erzurum'da Bulunan Bazı Yazma Eserlerin St. Petersburg'a Nakli." *Tarih Dergisi* 72 (2020): 167-185.
- Dmitriyeva, Lyudmila Vasilevna. *Katalog Tyurkskih Rukopisey İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk*. Moskva 2002.
- Ebersolt, Jean. *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*. Çev. İlhan Arda. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1996.
- Eyice, Semavi. "Arkeoloji Enstitüleri." *İstanbul Ansiklopedisi*. C. 2: 1021-1025, İstanbul: 1959.
- _____. "Türkiye'de Bizans Mimarisi Hakkındaki Yabancı Araştırmaların Kısa Tarihçesi (İkinci Dünya Savaşına Kadar)." *Sanat Tarihi Yıllığı* 6 (1976): 453-469.
- Falev, Pavel. "Osmanskiye Rukopisi Postupivşiya v Aziatskiy Muzei Rossiyskoy Akademii Nauk s Kavkazskogo Fronta." *İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk*. Seriya 4, Tom 12, Vipusk 15 (1918): 1619-1630.
- İsen, Mustafa. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Yurt Dışına Kaçırılan Kültür Varlıklarımızın Belirlenerek İadelerinin Sağlanması ve Mevcut Kültür Varlıklarımızın Korunması İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Maksadıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu" (2018). Erişim tarihi 06.02.2024. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/bb27339f-d213-417e-92e4-245b01100d03>
- İzvestiya Russkogo Arheologičeskogo İnstituta v Konstantinopole (İRAİK). Erişim tarihi 02.04.2023. http://www.library.chersonesos.org/showsection.php?section_code=6
- Kapıcı, Özhan. "19. Yüzyıl Rus Oryantalizminde Şarklı bir Müsteşrik: Konstantin M. Bazili'nin İstanbul İzlenimleri." *Osmanlı İstanbulu VI* içinde, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız & Emrah Safa Gürkan, 323-373. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2019.
- _____. "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular: XIX. Yüzyılda Rusya'da Şarkî El Yazması Kütüphanelerinin Teşekkülüne Dair Bazı Notlar." *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 23 (Güz 2015): 209-237.

- Karaduman, Hüseyin. *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*. Ankara: Icom Yayınları, 2007.
- Kolleksiya Muzeya RAİK v Ermitaje. *Katalog Vstavki*. S. Peterburg, 1994. Erişim tarihi 06.05.2023. <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik.htm>
- Koşay, Hâmit Zübeyr, M. E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan. *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*. C. 1. Ankara: TTK, 2013.
- Kraçkovskiy, İgnatij. "Arabskiye Rukopisi, Postupivşiya v Aziatskiy Muzey Rossiyskoy Akademii Nauk s Kavkazskogo Fronta." *İzvestiya Akademiy Nauk* 11/13 (1917): 913-949.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: TTK, 2023.
- Lazarev, Abamelek. "Palmira," *Arheologičeskoe İzsledovanie*. S. Peterburg: 1884.
- Malkoç, Tülün. "Rus Beşleri'nin Oryantalizme Etkisi ve M. Balakirev'in "Selim'in Şarkısı"nın İncelenmesi." *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/33 (2021): 333-347.
- Musalı, Vüsale, "Rus Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'dan St. Petersburg'a Götürülmüş Olan Elyazması Eserler." *Kültürk* 3 (2021): 85-114.
- Muşmal, Hüseyin & Hasret Gümüş, *Türkiye'de Müzecilik (1839-1938)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Muşmal, Hüseyin & Hasret Gümüş. *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı (1839-1938)*. Konya: Palet Yayınları, 2022.
- Muşmal, Hüseyin. *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)*. Konya: Kömen Yayınları, 2009.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK, 2019.
- "Otçöt o Deyatelnosti Russkago Arheoloçeskago İnstitutu v Konstantinopole za 1985 g." *İRAİK I* (1896): 23-53.
- "Otçöt o Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago İnstitutu v Konstantinopole za 1897-m godu." *İRAİK III* (1898): 195-230.
- "Otçöt O Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago İnstitutu v Konstantinopole za 1898 g." *İRAİK IV*, Vipusk 3 (1899): 109-155.
- "Otçöt O Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago İnstitutu v Konstantinopole za 1899 g." *İRAİK VI*, Vipusk 2-3 (1901): 397-481.
- Ousterhout, Robert. "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi ve Bizans Arkeolojisinin Başlangıcı: Tarihyazımsal Bir İnceleme." *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojini Öyküsü* içinde, ed. Zanab Barani & Zeynep Çelik & Edhem Eldem, 181-211. İstanbul: Salt Garanti Kültür, 2011.
- Önder, Mehmet. *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- _____. "Berlin Müzesindeki Bu Selçuklu Eserleri Bizim." *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi* 2 (Özel Sayı)(1999): 23-26.
- Önge, Mustafa. "Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atıka." *Avrasya Terim Dergisi* 6/1 (2018): 8-14.
- Özbek, Mesut. "Washington DC'deki Müze ve Koleksiyonlarda Bulunan Osmanlı Dönemi Eserleri." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017.

- “Palmirskiy Poşlinniy Tarif.” Erişim tarihi 03.04.2023.
<https://www.hermitagemuseum.org/digital-collection/87980>
- “Palmirskiy Pogrebalniy Rölyef.” Erişim tarihi 06.05.2023.
<https://www.hermitagemuseum.org/search-results?search=%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9+%D0%9F%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D0%A0%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B5%D1%84>
- Savçenko, A. V. *Akademiya Nauk Ukrainskoy SSR. Tsentralnaya Nauçnaya Biblioteka im. V. İ. Vernadskogo Katalog Arabskih Rukopisey*. Kiev 1988.
- Shaw, Wendy M. K. *Osmanlı Müzeciliği*. Çev. Esin Soğancılar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Şahin, Liaisan. “Geçmişten Bugüne Rusya’da Türkiye Araştırmaları.” çev. Emre Erşen. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* VIII/15 (2010): 645-696.
- Şandrovskaya, V. S. “Predislavie.” *Kolleksiya Muzeya RAİK v Ermitaje. Katalog Vstavki*. S. Peterburg, 1994. Erişim tarihi 06.05.2023. <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-0.htm>
- “Troya i Raskopki G. Şilimana.” Erişim tarihi 08.03.2024.
https://pushkinmuseum.art/museum/buildings/main/floor1/3_troy/index.php
- Tsipkina, Anna Georgievna. “Nauçnie Ekspeditsii v Trapezund (1916, 1917 gg.) Pod Rukovodstvom Akademika F. İ. Uspenskogo.” *Magisterskaya Dissertatsiya*. Moskovskiy Gosudarstvenniy Unversitet, 2020.
- Uspenskiy, F. İ. “Doklad Uspenskogo.” *İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk*. Seriya 6, Tom 10, Vipusk 16 (1916): 1490-1492.
- _____. “Otçöt o Zanyatiyah v Trapezunte Letom 1917 g.” *İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk*. Seriya 6, Tom 12, Vipusk 5 (1918): 207-238.
- _____. “Soobşeniya i Otçöt Akademika F. İ. Uspenskogo o Komandirovke v Trapezunte.” *İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk*. Seriya 6, Tom 10, Vipusk 16 (1916): 1464-1480.
- _____. “Usıpalnitsa Tsarya Alekseya IV v Trapezunte.” *Vizantiyskiy Vremennik*. Tom 23. 1-14. Petrograd: 1923.
- _____. “Konstantinopolskiy Seralskiy Kodeks Vosmiknijiya.” *İRAİK XII* (1907).
- _____. “O Perevozke iz Palmiri v S. Peterburg Pliti s Nadpisyu.” *İRAİK XIII* (1908): 363-371.
- Usta, Veysel. “Rus Bilimler Akademisi Heyeti’nin İşgal Yıllarında Trabzon’da Yaptığı Çalışmalar ve Rusya’ya Götürülen Eserler.” *Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik* içinde, ed. Veysel Usta, 121-139. Trabzon: Serander Yayınları, 2021.
- Ünal, Fatih. *Ruslar Bizans’ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Üre, Pınar. “Byzantine Heritage, Archaeology, and Politics Between Russia and the Ottoman Empire: Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914).” *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, London School of Economic and Political Science, 2014.
- _____. “İstanbul’da Rus Arkeoloji Enstitüsü.” *Toplumsal Tarih* 254 (2015): 16-21.

“Vnov Naidenniy Purpuroviy Kodeks Evangeliya.” *İRĀİK I* (1896): 138-172.

Zaitsev, İlya Vladimiroviç. “Cephedeki Osmanlı Yazmaları (St. Petersburg, Kiev ve Moskova Kütüphanelerindeki Trabzon El Yazmaları.” ev. Selim Karagöz. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 51 (2022): 177-191.

Zeymal, E. V. “K 90-letiyu Palmirskogo Tarifa v Ermitaje (1904-1994).” *Kollektsiya Muzeya RAİK v Ermitaje. Katalog Vıstavki*. S. Peterburg, 1994. Erişim tarihi 06.05.2023. <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-add.htm>.

XIX. YÜZYILIN SONU İLE XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA RUSYA'NIN TÜRK DÜNYASI ÜZERİNDEKİ DİL ASİMİLASYONU SÜRECİ VE SONUÇLARI

 İlker TÜRKMEN^a

Öz

Yüzyıllar boyunca Türklerle meskûn olan Türkistan'ın XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya tarafından işgal edilmesi, çeşitli sebeplere bağlıdır. Bu işgal sürecinden sonra Türkistan'ın asimilasyon politikaları ile Ruslaştırılması ve Ortodoksların Ruslaştırılması gündeme gelmiştir. Buna karşılık Türkistanlıların askeri anlamda Ruslara karşı mukavemet gösterebilecek bir gücü bulunmuyordu. Çünkü Türkistan'da yüzyıllardır eğitim konusunda geri kalmışlık hâkim durumdaydı. Rusya Türkistanlıları yerli Rus okullarına gitmeye zorlamıştır. Bu okullarda verilen Rusça eğitim gelecek nesillerin Türkçe ile olan bağlantısının kopmasına sebep olmuştur. Ruslar yerel yayınlar ile kendi propagandasını yapmış, Rusya'nın medeniyet taşıyıcısı olduğu yönündeki söylemlerle istilasını meşrulaştırmak istemiştir. Rusya'nın bu çabası o dönemde çıkarılan yerel Rus basınında açıkça görülmektedir. Rusya karşısında direnmenin fayda etmeyeceğini düşünen bazı Türk aydınları da bu yayınlarda halka seslenmiş ve Rusçanın öğrenilmesi gerektiğini yazmıştır. Bu yazılar halk nezdinde itibar görmemiştir. Türk dili etrafında birleşmek isteyen halk Rus okullarına gitmeme konusunda bir hayli direnmiştir. Cedit okullarına giden öğrencilerin modern bilimler ile tanışması ve aydınlanmasıyla başlayan özgürlükçü düşünce Rusya için tehdit olarak görülmüştür. Yurt dışına öğrenci göndermek isteyenler engellenmiş, Türkistan izole bir bölge haline getirilmiştir. Rusçanın resmi dil olması halkı zor durumda bıraktığından, Türkistanlılar tarafından zorunlu bir şekilde öğrenilmesi gerekmiştir. XX. yüzyıl boyunca yetişen nesiller Rusça öğrenmiş kendi dillerinin yerine Rusçayı tercih edebilecek kadar bu dile aşina olmuşlardır. Günümüzde Türkistanlı gençlerin kendi aralarında öz dilini değil de Rusçayı konuşuyor olmalarının sebepleri incelenmesi gereken bir konudur. Yüz elli yıllık politikanın sonucunda Rusya dil asimilasyonunda başarılı olmuş mudur? Yoksa Türkistanlılar Batı dili diye mi Rusçayı tercih etmektedir? Bu çalışmada raporlar, hatıratlar, dergiler, gazeteler ve telif tetkik eserlerin ışığında Rusya'nın Türk dünyası üzerinde uyguladığı dil asimilasyonu süreci incelenmiş ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Rusya tarihi, Türkistan, Rusya, Türkçe, Rusça, İlminskiy, asimilasyon, dil.

^a Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir/Türkiye, turkmen.ilker@ahievran.edu.tr

RUSSIA'S LANGUAGE ASSIMILATION PROCESS AND ITS CONSEQUENCES ON THE TURKIC WORLD IN THE END OF THE 19TH CENTURY AND EARLY OF THE 20TH CENTURY

Abstract

The occupation of Turkestan, which had been inhabited by Turks for centuries, by Russia since the second half of the 19th century was due to various reasons. After this occupation process, the Russification and Orthodoxization of Turkestan through assimilation policies came to the agenda. On the other hand, Turkestanis did not have any military power to resist the Russians. Because Turkestan had been backward in terms of education for centuries. Russia forced Turkestanis to attend local Russian schools. The Russian education given in these schools caused future generations to lose their connection with Turkish. Russians made their own propaganda with local publications and wanted to legitimize their invasion with the discourse that Russia was the carrier of civilization. This effort of Russia is clearly seen in the local Russian press published at that time. Some Turkish intellectuals, who thought that resistance against Russia would be useless, addressed the public in these publications and wrote that Russian should be learned. These writings were not respected by the public. The people who wanted to unite around the Turkish language resisted a lot against going to Russian schools. The libertarian thought that started with the enlightenment of the students attending Jadid schools and their acquaintance with modern sciences was seen as a threat to Russia. Those who wanted to send students abroad were prevented and Turkestan was turned into an isolated region. Since the fact that Russian was the official language put the people in a difficult situation, it had to be learned compulsorily by Turkestanis. The generations that grew up throughout the 20th century learned Russian and became familiar enough with this language to prefer Russian over their own language. Today, the reasons why young Turkestanis speak Russian among themselves instead of their native language is an issue that needs to be examined. As a result of a hundred and fifty years of policy, has Russia succeeded in language assimilation? Or do Turkestanis prefer Russian because it is a Western language? In this study, in the light of reports, memoirs, journals, newspapers and copyrighted works, the process of language assimilation implemented by Russia on the Turkic world is examined and its results are evaluated.

Keywords: Russian history, Turkestan, Russia, Turkish, Russian, İlminskiy, assimilation, language.

ПРОЦЕСС РУССКОЯЗЫЧНОЙ АССИМИЛЯЦИИ И ЕГО РЕЗУЛЬТАТЫ В ТЮРКСКОМ МИРЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

В Центральной Азии (Туркестане) после периода нахождения в составе России (Российской империи, СССР) на повестку дня встали вопросы русификации и христианизации (“ортодоксализации”) посредством политики ассимиляции. Регион, который веками был заселен тюрками, в конце XIX века был занят Россией. Это произошло по разным причинам. В частности, народы Туркестана не имели военной силы, способной противостоять России. На протяжении веков имела место отсталость в образовании, и люди вынуждены были посещать открывшиеся местные русские

şokolya. Ruskoεe obrazovanye, poluchayemoεe v etih şokolyah, privodilo k tomu, çto buduşchie pokoleniya terjali svyaz s tureçkim yazykom. Rossiya stremilasya uzakonit svoe prisutstvie, opravdyvaya zavoevanye Turkestana tsivilizatsorskoε mitssey. Eto otçetливо vidno v publikatsiyah mestnoε russoœy pressy togo vremeni. Nekotorye tyurkskie intellektualy, sııtavşhie, çto soprotivlyeniye Rossii ne prinyeset polzoy, takzhe pisali v russkikh izdaniyah o neobhodimosti izučeniya russkogo yazyka. Odnako eti izdaniya ne polzovalisya uvazheniem obşçestvennosti. Lyudi, kotorye hoteli obyedinit'sya vokrug tureçkoεo yazyka, otkazывalisya hodiť v russkie şokolya.

Borsy za svoboduy zanimalisya prosveshçeniemy, znakoмили učениkov džadidskikh şokol s sovremennoymi naukami. Oni rassmatrivalisya kак угроza dlya Rossii. Otpравке studentsov za granyцу prepyatsvovali, i Turkestan prevratilsya v izolirovannyy reģion. Lyudi byli postavleny v sloznoε polozheniye, poskolyku russkiy yazyk byl ofitsialnoym yazykom i ego pryhodilosya izučat obyazatелно. Pokoleniya, kotorye vyrasli na protyazhenii vsego 20 veका, vyučili russkiy yazyk i predpochli ego svoemyu rodnomy. Priçhiny, po kotorym turkestanıskaя moloдеzь segođnya govorit među soboy na russkom, a ne na rodnomy yazyke, являюtsya voпросom, treбующим izučeniya. Dobilasya li Rossiya uspehov za 150 лет v yazykovoy assimilyatsii? Ili turkestanıçы predpochıtayut russkiy yazyk, potomu çto eto zapadnoy yazyk? V dannoy issledovaniy byl rassmotren proçess yazykovoy assimilyatsii, osuşçestvlyayemyy Rossiyey v tyurkskom mire. V issledovaniy na osnove otçetov, memuarov, zhurnalov, gazet i zaşçitennyy avtorskim pravom proizvedeniy proanalizirovany rezul'taty etogo proçessa.

Ключевые слова: Rossiyıskaя istoriya, Turkestan, Rossiya, Tureçkiy, Russkiy, Ilymınskiy, assimilyatsiya, yazyk.

Giriş

Türkistan¹ coğrafyasının uçsuz bucaksız steplerinde kendine has bir kültür (göçebe bozkır kültürü) oluşturan Türkler, doğa ile uyumlu bir yaşamı benimsemiştir. Hayvancılığın başlıca geçim kaynağı olması yaylak ve kışlak yerleşiminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yaşam şekli Türklere durağanlıktan ziyade dinamik bir yapı kazandırmıştır. Tembel bir yaşamı kendisine zül gören ve böyle yaşayanlara “yatuk” diyen Türkler, geniş sahalarda söz sahibi olmayı başarmıştır.²

Kültürel özellikleri aktaran ve kaynaştıran en önemli unsur dil faktörüdür.³ Çünkü her toplum, varlık gayesi olan kültürel mirasını dil sayesinde gelecek nesillere aktarmaktadır.⁴ Dil özelliğini kaybeden bireyin ya da toplumun varlık gayesi de anlamsız

¹ Türklerle meskün bütün Türk ülkelerinin birleşik topluluğunu teşkil eden “Turan” anlamında da kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. A. Oktay, “Türkistan’da Cedit Matbuatı,” *Türkistan Dergisi* 1/6 (1953): 16; Naimcan Aşurbay, “Türkistan Ülkesi,” *Türkistan Dergisi* 1/6 (1953): 7.

² Faruk Sümer, “Kayı Boyu ve Karakeçililer,” *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 34 (1989): 4-5; Şeyda Büyükcın Sayılır, “Türkiye’de Konar Göçerlerin Sosyo-Tarihsel Yapıları,” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19 (2013): 28.

³ Tawfik Abdo Taher Anaam Al-sharabi, “Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısıyla Dil Öğretiminde Kültür Aktarımı (Türkçe-Arapça Örneğinde),” *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi* 1/1 (2018): 8-9.

⁴ Ali Göçer, “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Kültür İlişkisi Üzerine Görüşleri: Fenomenolojik Bir Araştırma,” *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013): 26.

olacaktır.⁵ Türk toplumunun köklü geçmişine ve şanlı tarihine bağlı kalarak üretmiş olduğu “Türk Dili”, öz benliğinin en kıymetli hazinesidir.⁶ Tarihi bir gerçektir ki eğer bir toplumun tarihi hafızası kaybettirilmek isteniyorsa öncelikle konuştuğu dil değiştirilir.⁷ Dilini unutanın tarihini de unuttuğu gibi, tarihin doğru bir şekilde öğretilmediği bir toplumda; milli benlik oluşmaz, geçmişinden bihaber olan bilgisiz nesiller yetişir.⁸ Şüphesiz ki emperyalist düşüncedeki devletlerin istediği de tam olarak budur. Bilinçli bir toplumu sömürgeleştirmek kolay değildir. Türkistan’ın içine düştüğü durum bir anlamda bundan ibarettir. Bilgisiz, gelişmemiş, kapalı kalmış, teknolojiye uyum sağlayamamış bir toplumun kendi dilini muhafaza edecek kadar bilinçli olmayışı Rus siyasetinin belirlenmesinde etkili olmuştur.

Yüzyıllar boyunca bağımsız yaşamış bir toplumun tarihini canlı tutması ve nesilden nesille aktarması, Rusya için potansiyel isyan manasına gelecekti. Ayrıca çeşitli Türk boylarının aynı dili konuşması birleşmenin ve güçlü bir mukavemetin sebebi olacaktı. Bütün bunlar göz önüne alındığında Rusya’nın “her Türk boyuna farklı bir dil kazandırma” politikası oldukça manidardır.⁹ Rusya’ya göre işgal edilen Türk topraklarında vakit kaybetmeden Rusça yaygın dil haline getirilmeliydi.¹⁰ Bu doğrultuda bir taraftan Rusçanın ortak konuşma dili olması planlanırken diğer taraftan ise lehçe farklılıkları ayırmaya sebebiyet verecekti.¹¹ Rusya’nın XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde I. Petro zamanında yüzünü Avrupa’ya dönmesi büyük bir atılımın habercisiydi.¹² Petro’nun yeniliklerin önünde en büyük engel olarak kiliseyi görmesi ve etkisini kırmak istemesi Rusya’nın menfaatleriyle örtüşmemiştir.¹³ Çünkü yeni işgal edilen bölgelerde (Sibirya, İdil-Ural, Türkistan gibi) yabancı unsurların Ruslaştırılması ve Ortodoksların kilisenin vazifelerinin başında gelmekteydi. Buralarda başarı sağlanacaksa bu kilisenin etkin olmasından geçiyordu.¹⁴ Misyoner cemiyeti, Kazan Tercüme bürosu gibi oluşumlar kiliseler ile ortak hareket etmekteydi.¹⁵ Çünkü Kazan’da kurulan piskoposluk makamı oldukça köklü bir yapıydı.¹⁶ I. Petro’nun zamanında İlimler akademisinin açılması, dil

⁵ Tuğba Torun, “Varlık ve Dil,” *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2019): 100-101.

⁶ Mehmet Tayanç & Adem İnce, “Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Güneş Dil Teorisinin Rolü ve Önemi,” *İMGELEM Dergisi* 4/9 (2020): 21.

⁷ Enver Kapağan, “Kültür, Tarih ve Kimlik Açısından Dilin Önemi,” *Karabük Türkoloji Dergisi* 4 (2021): 53-54.

⁸ Hayit Baymirza, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslâm’ın Bazı Meseleleri* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000), 114.

⁹ Emin Özdemir, “Rusya’nın Kazakistan’da Uyguladığı Kültür Siyasetine Örnek Olarak Dala Vilayeti Gazetesi,” *Turkish Studies* 4/3 (2009): 1701.

¹⁰ Mirzahan Egamberdiyev, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917),” *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (2005): 105-106.

¹¹ A. Bennigsen & C. Lemerier-Quellejay, *Step’te Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altındaki İslam’ın 400 Yılı*, çev. Nezih Uzel (İstanbul: Ket Basımevi, 1981), 20.

¹² Hatice Kerimov & İlyas Topsakal, “İmparatorluk Dönemi Ruslaştırma Siyasetinin Bir Aracı Olarak Genel Valilik Kurumunun Tarihi,” *Türk Dünyası Araştırmaları* 121/239 (2019): 367-369.

¹³ Şir Muhammed Dualı, “XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesi’nin Rolü,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 26-28.

¹⁴ Zulfıya Şahin, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları,” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2014): 172; Mustafa Ergün, “Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar,” *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi* 2/1 (2009): 34.

¹⁵ İlyas Topsakal, “Rus Misyoner Kaynaklarına Göre; İdil-Ural Bölgesinde Ortodoks Misyoner Faaliyetleri ve Türkler (1552-1917),” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 26.

¹⁶ R. M. Muhametşin, “Tatarlarda İslamiyet,” *Avrasya Fatih Tatarlar*, haz. İlyas Kamalov (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 255-256; Durmuş Arık, “Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hiristiyan Tatarların Dinî İnanışları,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/1 (2006): 72.

çalışmalarına yoğunluk verilmesi gibi gelişmeler¹⁷ dil açısından üstünlük iddiasının temelindeki argümanlardır.

Rusya'nın Türkistan'a yönelik işgal faaliyetleri I. Petro'dan itibaren başlamış olsa da 1850'li yıllara kadar büyük çaplı askeri seferler olmamıştır. Türkistan coğrafyasının içinde bulunduğu parçalanmış yapı Rusların gün geçtikçe güneye inmesine imkân vermiştir.¹⁸ İngiltere'nin Türkistan coğrafyasında izlediği Rus karşıtı faaliyetler Rusya'nın Türkistan üzerine ciddi seferler düzenlemesini gerekli kılmıştır. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hive, Hokand, Fergana, Taşkent gibi şehirler birbiri ardına Rus topraklarına katılmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde İlminskiy politikaları gereği yerini kültür istilasına bırakmıştır. Moskova'dan birbiri ardına Türkistan'a gönderilen Rus komutanlar bölgenin sosyo-kültürel yapısını değiştirmek için oldukça hızlı hareket etmişlerdir.¹⁹ Her türlü yetkiyle donatılmış olan ve vali konumunda bulunan bu komutanlar düzenli olarak Moskova'ya raporlar yazmıştır.²⁰ Bu raporlar incelendiği zaman görülmektedir ki dil konusunda oldukça hassas davranılmıştır. Yerel dillerin unutturulması ya da en asgari düzeyde kullanılması için birtakım çalışmalar ve öneriler bu raporlara yansımıştır.²¹

1) Rusya'nın Türkistan'daki Eğitim Çalışmaları ve Dil Asimilasyonu

Rusya'nın Türkistan politikası konusunda oldukça etkili bir isim olan General K. P. Kaufman²² Rus kültürünün aşılması ve bu toprakların Rusya'nın tam anlamıyla bir parçası olması için yoğun çaba harcamıştır.²³ Kaufman'a göre Rus çocukları ile yerli çocuklar aynı okullarda eğitim görmeliydi. Aynı okullarda eğitim verilmesi süreci içerisinde siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan Rusya'ya zarar verecekti.²⁴ Kaufman, Rusya'nın Türkistan politikasındaki eksik ya da hatalı gördüğü konuları söylemekten çekinmiyordu. Kaufman'a göre Türkistan coğrafyasının oldukça geniş olması, şehirlerarası mesafeyi artırıyor bu da iletişim sorununu ortaya çıkarıyordu.²⁵ Posta teşkilatının sistemli olmaması Rus yetkilileri arasında iletişim eksikliğine sebep oluyordu. Rusya'nın Türkistan coğrafyasında telgraf hattı çekilmesiyle ilgili aldığı kararlar

¹⁷ Mahir Aslan, "Rus Kaynakların Işığında Slavseverlik ve Politik İz Düşümü Panslavizm," *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2018): 53-54.

¹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023), 366; T. Y., "Türkistan'ın İstilasını Nasıl Hazırladı," *Türkistan Dergisi* 3/4 (1953): 12-13.

¹⁹ Hatice Kerimov, "Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 11-13; Baymirza Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi; Türkistan Türklüğü'nün Millî Mücadelesi* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006), 409.

²⁰ K. P. Kaufman, *Proyekt Vsepoddanneşego Otçeta Gen. Adyutanta K. P. fon-Kaufmana i po Grajdanskomu Upravleniyu i Ustroystvu v Oblastyah Turkestanskogo General-Gubernatorstva, 7 Noyabrya 1867- 25 Mart 1881 g.* (St. Peterburg: Voennoya Tipofrafiya: 1885).

²¹ Rıdvan Çitil, "Dala Vilayati'nin Gazeti," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 55 (2016): 378-379.

²² Rusların Türkistan Genel Valiliğini kurmasından sonra, Türkistan'ın ilk Genel Valisi olarak 14 Temmuz 1867'de tayin edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kishimjan Eshenkulova, "Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007), 26.

²³ Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24 (2011): 70-71; Eshenkulova, "Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917)," 27-28.

²⁴ Egamberdiyev, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)," 104.

²⁵ Edward Allworth, *Centralasia; 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview* (Durham and London: Duke University Press, 1994), 141-142.

Türkistan'daki Rus basınına da yansımıştı.²⁶ Ama Türkistan kültürü ile Rus kültürü arasındaki uçurum fazlaydı ve bunu ortadan kaldıracak yeterli çaba yoktu. Yerel halkın Rus kültürü ve Rusçaya soğuk yaklaşması aşılması gereken en büyük sorundu. Rus yetkililerin ve Rus göçmenlerin yerli dili öğrenmemesi, süreci sıkıntıya sokuyor halk-idareci çatışmasını tetikliyordu. Yerel halktan seçilen bazı idarecilerin organizasyon eksikliği de Türkistan'daki sorunların artmasına sebep oluyordu.²⁷ Kaufman'ın bu tespitleri olaylara ne kadar ciddi baktığını ve çözüm arayışı içerisinde olduğunu göstermektedir. Özellikle dil konusunda adımlar atılmalı, yerliler ve Rus idareciler arasındaki iletişim sorunu ortadan kaldırılmalıydı.²⁸

Kaufman'ın dil konusundaki düşünceleri diğer Rus komutanları tarafından da benimsenmekteydi. Örneğin; General N. O. Rozenbah (1881-1889) vakit kaybetmeden Rus-yerli okullarının açılması gerektiğini düşünüyordu. Rozenbah, bu konuda bir tasarı hazırlamaktan da geri durmamıştı. Buna müteakiben ilk Rus yerli okulu Türkistan'ın incisi konumunda bulunan Taşkent'te (1884) açılmıştır.²⁹ Bu tarz okulların sayısı her geçen gün artmış 1900'lü yılların sonuna gelindiğinde 100'ü aşmıştır. Türkistan'ın kalbi olarak nitelendirilen Fergana Vilayeti'nin askeri valisi General N.İ. Korolkov da yerel halkın asimile edilerek Rus hizmetkarı yapılması konusunda oldukça özverili davranmıştır. O, 1898'de Çar II. Nikolay'a gönderdiği raporda Türkistan'ın asimile edilmesinin Rus yerli okullarına yerli çocukların gelmesiyle mümkün olacağını dile getirmiştir.³⁰ Korolkov'a göre Türkistan'da resmi işler mecburi olarak Rusça yapılırsa Rus okullarına talep artacaktır.³¹ Bu kararın uygulamaya konulması Türkistan'da Türk dili için güneşin batması anlamına geliyordu. Yüzyıllardır konuşulan ve ortak bir kültürün oluşmasına imkân veren Türkçe'nin unutturulması yeni nesillerin milli şuuru kaybetmesine yol açacaktı.³² Askeri olarak Ruslara karşı direnme gücü kalmayan Türk halkının dil silahının da elinden alınması ve içinin boşaltılması bağımsızlık umutlarının körelmesi anlamına gelecekti.

Rusya'nın yayılmacı siyaseti karşısında birlikte hareket etmekten yoksun olan ve bunun bedelini esaretle ödemek mecburiyetinde kalan Türkistan halkı, dilini ve kültürünü muhafaza etme konusunda oldukça özverili davranmıştır. Türk boyları arasında yüzyıllardır süregelen bir rekabet yerini dayanışmaya bırakmıştır. XX. yüzyılın başlarında Türkistan coğrafyasında kurulan siyasi partiler de bunun en büyük göstergesidir. İdil-Ural coğrafyasından bütün Türk coğrafyalarına yayılan Usul-u cedit güneşi, Türk dilinin Rusça karşısında en önemli mukavemet gücü olmuştur.³³ Bazı Türk boylarının İslam öncesi gelenekleri yaşadığı konusundaki argüman Rus bakış açısının bir

²⁶ *Turkestanskiye Vedomosti* 8 (15 Avgusta 1870): 46.

²⁷ Kerimov, "Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)," 103.

²⁸ P. V. Znamenskiy, *Uçastiyeye N. İ. İlimskogo v Dele İnarodçeskogo Obrazovaniya v Turkestanskom Kraye* (Kazan: 1900), 4.

²⁹ Eshenkulova, "Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917)," 160.

³⁰ S. M. Gramenitskiy, *Polojeniye İnarodçeskogo Obrazovaniya v Sır-Darinskoy Oblasti* (Taşkent: 1916), 14.

³¹ Kiriak Efimoviç Bendrikov, *Oçerki po İstorii Narodnogo Obrazovaniya v Turkestane (1865-1924 godı)* (Moskova: iz: APN RSFSR, 1960), 73-74.

³² Egamberdiyev, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)," 105.

³³ İlker Türkmen, "Rusya Türklerinin (Kırım, Azerbaycan) Türkiye'de Kamuoyu Oluşturma Çabaları Çerçevesinde Yayın Faaliyetleri," *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6/11 (Ocak 2024): 197.

ürünüdür. Bu topraklar büyük bir medeniyetin temsilcisi olduğundan Rusya bu argümanı ortaya atmıştır.³⁴ Rus okullarının dil açısından vereceği zarar Türkistan'daki Türkçe yayınlarla en aza indirilmiştir. Her ne kadar Rusya, Türkistan'ı asimile etmek konusunda dil siyasetini parola olarak görse de sonuçlar beklediği seviyelerde olmamıştır.³⁵ Türk lehçelerinin küçük farklılıklarından faydalanılması ve bu yolla Türkistan'ın parçalanması tezini savunan N. İ. İlminskiy başta olmak üzere N. P. Ostroumov ve A. E. Alektorov, Rusya'nın bu siyasetinde kilit rol oynayan isimler olmuştur.³⁶ Türkistan'da şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır; bir tarafta düzensizlik ve istikrarsızlık istinadıyla sömürgeleştirilmek istenen Türkler, bir tarafta kararlı ve sistemli bir şekilde asimile etmeyi amaç edinen emperyalist Rusya. Oysa silah zoruyla elde edilen topraklarda kolay kabulleniş söz konusu bile olamazdı. Elbette ki Rusya bunun farkındaydı ve buna göre adımlar atmak istemişti.³⁷

Türkistan'ın Ruslaştırılması konusunu meşrulaştırmak isteyen Rusya bu konuda somut adımlar atmıştır. Elindeki devlet gücünü ve siyasi otoritesini kullanarak Türk halkını istediği gibi eğitmek ve menfaatine uygun hale getirmek öncelikli amacı olmuştur.³⁸ Toplumun değer yargılarını, geleneklerini, göreneklerini tarihi hafızasını değiştirmenin birinci yolu eğitim sisteminde ve kullanılan dilde yapılacak değişikliklerdir.³⁹ Türkistan'da ceditçilerin yaptıkları yayınlar sansürlenmekte ya da tamamen yayın hayatına son verilmekteydi.⁴⁰ Buna mukabil halkın anlayabileceği dilde (yerel) yapılan yayınlar ile Rusya kendi propagandasını yapmaktan geri durmamıştır.⁴¹ Dönemin koşullarına göre oldukça başarılı bir yayın süreci takip eden "Türkistan Vilayetiniñ Gazeti" ve "Dala Vilayetiniñ Gazeti", Ruslaştırma siyasetinin meşrulaştırıldığı önemli mecralar olmuştur. Bu gazeteler mahalli dilde çıkarıldığı için halk tarafından oldukça fazla ilgi görmüştür.⁴² Rusya kanunlarının, Çar emir ve genelgelerinin, Rusya'dan haberlerin ve bölgedeki olayların anlatıldığı bu gazeteler sayesinde Türkistan halkı gün geçtikçe Rus kültürü ve Rus yaşamına alıştırılmıştır.⁴³ Haberler dolayısıyla verilen mesaj; Rusya'nın Türkistan bölgesindeki varlığının bir zaruretten ibaret olduğu idi.⁴⁴ Aslında bu ifade; Rus Dışişleri Bakanı Gorchakov'un, dünya kamuoyu ile paylaştığı bildirinin⁴⁵ Türkistan

³⁴ Bennigsen & Quelquejay, *Step'te Ezan*, 20.

³⁵ Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, "İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği İdeali," *History Studies* 1/1 (2009): 304-305.

³⁶ Mustafa Özgür Tuna, *Gaspıralı İlminskiy'e Karşı: Rusya İmparatorluğu'nun Müslümanları İçin İki Kimlik Projesi* (Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkez Yayınları, 2004), 162.

³⁷ S. N. Brejneva, "Otrajeniye İdei Akkultüratsii v Pereselençeskoj Politike Rossiyskoj İmperii v Turkestane na Rubeje XIX-XX vv." *Journal Of Russian History* 7/3 (2018): 613.

³⁸ P. İ. Kvtsit, "Priçtam Tsekvey Turkestanskoy Yeparhii," *Turkestanskiye Yeparhialniye Vedomosti* 8 (1 Dekabrya 1906): 38-39.

³⁹ Halis Çetin, "Devlet, İdeoloji ve Eğitim," *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/2 (2001): 206.

⁴⁰ A. Oktay, "Türkistan'da Cedit Matbuatı," *Türkistan Dergisi* 1/6 (1953): 17.

⁴¹ N. Maev, "Naşe polojenije v Sredney Azii," *Turkestanskiye Vedomosti* 20 (14 İyunya 1871): 80-82

⁴² İlker Türkmen, *Muhacir Rusya Türkleri Basınında Sovyet Emperyalizmi* (İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2024), 50.

⁴³ Andreyev Berzovskiy, *Turkestanskiye Yeparhialniye Vedomosti* 1 (15 Avgusta 1906): 9-10.

⁴⁴ Raşit Tacibayev, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi," *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya* içinde, düz. Savaş Kafkasyalı (Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012), 183; Çitil, "Dala Vilayatinin Gazeti," 394.

⁴⁵ "Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı-vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni olan devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medeni olan devletler, kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Verilen ceza çabuk unutulmuş ve geri çekilmememiz bir nevi zayıflık addedilmiştir. Çünkü Asyalılar, görünür ve hissedilir kaba kuvvetin haricinde

halkına kanıksatılmaya çalışılmasından başka bir şey değildi.

Rusya Eğitim Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu "Rusya'da yaşayan Müslüman Halkın Eğitimi" konusundaki kanun tasarısı, İlminskiy'in Türkistan'ı Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma siyasetinin resmiyete bürünmüş şeklidir. Hatta O, Kazan Türkleri üzerinde değil özellikle Kazak Türkleri üzerinde dil ve ayrıştırma politikası uygulanması gerektiğini düşünmekteydi.⁴⁶ Bu konuda kendisine müttefik olarak Kostanay Rus-Kazak okulunun ilk mezunlarından olan İbray Altınсарin adında bir Kazak'ı seçmişti.⁴⁷ Orenburg'ta iki yıl beraber yaşayan Altınсарin ve İlminskiy farklı özelliklere sahip olsalar da milliyetçi duygularla hareket etmekteydiler. Fakat Kazak kimliğiyle gurur duyan ve milleti için çaba harcayan Altınсарin'in Rus milliyetçisi İlminskiy ile aynı çizgide olması çok mümkün değildi. Nitekim bir süre sonra Rusya'nın gerçek hedefi ortaya çıkmıştır. Kazak çocuklarına Rusça eğitim verme gayreti içerisinde olan İlminskiy'in milli duygularla hareket eden Altınсарin'e okullar açması konusunda destek olduğu ve bu okulların kazakların hayrına olmadığı anlaşılmıştır.⁴⁸ Kazaklar çocuklarını Rus okullarına göndermek istemiyor, Rusya'nın Hristiyanlaştırma politikasına karşı kendilerini muhafaza etmeye çalışıyordu.⁴⁹ Rus okullarında Lanin, Bukin, Nalivkin, ve Terentyev gibi Rus yazarların kitapları okutuluyordu.⁵⁰ Rusya'nın asıl hedefi Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen boylarını dil açısından parçalamaktı.⁵¹ Okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu Türkistan'da Kiril alfabesine geçilecek, yeni okumayı öğrenen öğrenciler diğer soydaşları için hazırlanan Kiril alfabesini anlamayacaktı.⁵² Dolayısıyla, yüzyıllardır birbirini anlamakta zorlanmayan ve aynı soydan geldiğinin bilincinde olan Türkistan halkı çok kısa sürede bu yetisini kaybetmiştir. Alfabeyle birlikte derinleşen dil farkı, milli bilinci köreltmüş kültürel ayrışmanın temellerini atmıştır. İslam dininin bağlayıcı özelliklerini pasifize etmek isteyen Rusya⁵³, Hristiyanlıkla ilgili çok sayıda kitap basmıştır.⁵⁴ Bu kitaplar yeni nesillerin kendi dinini sorgulamasına ve esaret zincirinin farkında olmamasına sebep olacaktır. Öyle ki çarlık Rusya'nın son elli yılında bastığı kitapların neredeyse tamamı Hristiyanlık ile ilgilidir.⁵⁵ Buradaki amaç çok açıktır. Dil ve

hiçbir şeye hürmet göstermemişlerdir. Onun içindir ki biz, şu iki şıktan birini seçmek durumunda kaldık: Ya verdiğimiz bütün emekler, elde ettiğimiz ticari menfaatleri ve sınır boylarında kurduğumuz emniyet tertibatını unutup her şeyden vazgeçecektik veya bu vahşi Orta Asya memleketlerinin derinliklerinde yürüyecektik. Rusya bu ikinci şıkkı tercih mecburiyetinde kaldı, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Amerika'da, İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Cezayir'de ve Hollanda'nın kolonilerinde yaptıkları gibi..." Ayrıntılı bilgi için bk. Steven Sabol, "Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti," *Türkler Ansiklopedisi*, C. 18 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 591; Mehmet Saray, *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu* (Ankara: TİKA Yayınları, 2004), 62.

⁴⁶ Alau Adilbayev, "Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri," *Bilig* 23 (2002): 70.

⁴⁷ Serik Maqpirov, *İbray Altınсарin, Öner Bilim Bar Jurttar* (Almatı: Jalın, 1991), 223.

⁴⁸ Ekrem Ayan, "İbray Altınсарin ve Nikolay İvanoviç İlminski'nin Kazak Eğitim Sistemine Etkileri," *Turkish Studies* 3/7 (2008): 130-131.

⁴⁹ V. Y. Basın, *Rossiya i Kazahskiy Xanstva v XVI-XVIII vv.* (Almatı: Nauka, 1971), 94-95; Maqpirov, *İbray Altınсарin*, 69.

⁵⁰ S. M. Gramenitski, "İnorodçeskiye obrazovaniye v Turkestanskom kraye," *Turkestanskiye Vedomosti* 6/18 (Yanvarya 1900): 9.

⁵¹ Mehmet Aça, "Misyoner Şarkiyatçı İlminskiy'in Çarlık Rusyası'nın Hristiyanlaşma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri," *Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı* 9/55 (2013): 1468-1469; Enver Kapağan, "İlminskiy'in Projeleri ile Parçalanmış Türkistan'da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüş ve Öneriler," *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014): 4-5.

⁵² Egamberdiyev, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)," 104-105.

⁵³ Ş. İbragimov, "O mullah' v Kirgizskoy stepi," *Turkestanskiye Vedomosti* 14 (3 Maya 1871): 55-57.

⁵⁴ Alaadin Yalçınkaya, *Sömürgecilik ve Panislavizm Işığında Türkistan* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1997), 246.

⁵⁵ Y. Gofman, "Ustav Pravoslavnogo Obşestva," *Turkestanskiye Vedomosti* 5 (28 Yanvarya 1917): 28.

din bağının zayıfladığı bir toplumda mücadelecilik özellik kaybolacak, yıllardır süregelen isyanlar son bulacaktır.

Kültür asimilasyonu sürecinde etkili olan en önemli faktör şüphesiz ki Rus göçmenleridir. Rusya'nın göçmenler yoluyla kalıcılığını muhafaza etme çalışmaları; Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkaslarda, Sibirya'da ve dahi pek çok yerde gözlemlenmiştir.⁵⁶ Şimdi sıra Türkistan topraklarında idi. Toplumsal uyum yeteneği olmayan problemler nüfus başta olmak üzere binlerce Rus göçmen Türk coğrafyalarına dağıtılmıştır.⁵⁷ Her ne kadar kalıcılık amacıyla yapılsa da belirli bir organizasyon ve sosyolojik alt yapı olmaksızın yürütülen bu faaliyetler göçmen krizine sebep olmuştur.⁵⁸ Rus göçmenler için bilinmeyen topraklara seyahat etmek ve yeniden düzen kurmak bir anlamda kolay değildi. Bunun için yönergeler hazırlanmış Türkistan topraklarında sağlanacak kolaylıkların listesi yapılmıştır.⁵⁹ Sonuçta, göçmenlere Rus idareciler oldukça bonkör davranmış yerli halkın elindeki değerli arsalar dağıtılmıştır. Maddi, manevi, siyasi ve kültürel anlamda desteklenen göçmenler yerel halk ile büyük problemler yaşamıştır. Çünkü Yerel halkın gözünde Rusya nasıl ki istilacı ise Rus vatandaşlar da onun temsilcisiydi ve dostane duygular besleyemezlerdi.⁶⁰

Türkistan'ın verimli topraklarının Rus göçmenlerine dağıtılması ve yerli halkın âtil durumda bırakılması toplumsal eşitsizliğe sebebiyet vermiştir. Barınma ve hayatını idame ettirebilme şansı kalmayan Türkler öz yurdunu terk etmek dışında bir çıkar yol bulamamıştır. Türklerin kadim yurdu olarak ifade edilen ve yüzyıllar boyunca çeşitli Türk boylarına ev sahipliği yapmış olan Türkistan'ın demografik yapısı bu şekilde Ruslar lehine değiştirilmek istenmiştir.⁶¹ Demografik açıdan göçmen ve yerli halk arasındaki uyumsuzluk okullara, sosyal yaşama, günlük aktivitelere de yansımıştır. Rus göçmenler yerli halk ile dil konusunda hiçbir ortak bağ kuramadıkları için çocuklarını kendi açtıkları okullara göndermişler ve kendi mahallelerinde yaşamışlardır.⁶²

Çok tabiidir ki Rus yetkililerin bu haksız uygulaması isyanların birbiri ardına patlak vermesine sebep olmuştur. İsyenların farklı gerekçelerle ortaya çıktığı düşünülse ve tarih sayfalarında öyle yazıyor olsa da hepsinin tek gerekçesi Rus karşıtlığıdır. Bu karşıtlık öylesine bir infiale sebep olmuştur ki küçücük bir kıvılcımdan kocaman bir yangın çıkması misali toplumda karşılık bulmuştur. Bağımsızlık hissiyatının belki de dünyada en ağır bastığı milletlerden olan Türklerin sömürge zincirine vurulması elbette ki bir karşılık

⁵⁶ Telli Korkmaz & İlker Türkmen, "Türkiye'deki Muhacir Azeri Basını Işığında Sovyetlerin Azerbaycan Topraklarında İskân Siyaseti," *Cappadocia Journal of History and Social Sciences CAHJ* 6 (2016): 181.

⁵⁷ Mesnosti, "Semireçenskogo Kraya, Prednaznaçenniya Dlya vodvorenii na nih Poselentsev," *Turkestanskiye Vedomosti* 14 (3 Mayıs 1871): 58.

⁵⁸ Brejneva, "Otrajeniye İdei Akkulturationsii v Pereselençeskoy Politike Rossiyskoy İmperii," 613-614.

⁵⁹ G. Hidoyatov, *Moya Rodnaya İstoriya* (Taşkent: İzdatel Ukituvçi, 1990), 287.

⁶⁰ Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*, 409.

⁶¹ Brejneva, "Otrajeniye İdei Akkulturationsii v Pereselençeskoy Politike Rossiyskoy İmperii," 613-615.

⁶² Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*, 409.

gerektirecekti. 1898'de Andican'da Saçlı İşan (Dükçü)⁶³ Ayaklanması⁶⁴ Türkistan Türklerinin gösterdiği büyük bir reaksiyondur. 1916'da Kırgızistan'da başlayan Ürkün ayaklanması⁶⁵ Korbaşı Ayaklanmasıyla devam etmiş 1930'lu yıllara kadar Rusları uğraştırmıştır.⁶⁶ Rusların Türkistan coğrafyasındaki isyanları bastırmak için Taşnak Ermenileri kullandığı Yerli Sovyet idarecilerinden olan Turar Riskulov'un⁶⁷ raporlarına da yansımıştır. Onların soygun yaptığı, kadınları kaçırdığı ve bu sayede isyanın bastırılması için Rusya'ya yardımcı olduğu ifade edilmektedir.⁶⁸ Bu ayaklanmalar somut bir başarı getirmemiş olsa da Rusya açısından bir ders çıkarılması gerektiğini göstermiştir. Ruslar bundan sonra atılacak adımlarda halkın öfkesini çekmemek için daha dikkatli davranmak durumunda kalmışlardır. Türkistan halkının Rus nüfuzunu kolay kolay kabul etmeyeceği ve kendi kültürel özelliklerinin muhafazası için canını ortaya koyacakları defaten görülmüş oldu.

Rusya konuya çözüm bulabilmek için çeşitli yollar aramış Rus göçmenler ile yerli halkın kaynaşması gerektiği konusunda karar kılmıştır.⁶⁹ Bu karara binaen açmış olduğu okullarda hem Rus göçmen çocukları hem de yerli ailelerin çocukları aynı dersleri görecektir demografik açıdan iki farklı etnik unsur kaynaşacaktı.⁷⁰ Türkçe'nin fonetik açıdan Rusça ile benzer yönler taşıması en büyük problemi teşkil etmiştir. Kiril alfabesinin karmaşık ve zor yapısından dolayı halkın öğrenmesi kolay olmamıştır. Bu dönemde kullanılan Arap alfabesinin yapısı düşünüldüğünde bu alfabeyle olan yabancılaşma konuyu izah için yeterli olacaktır. Ayrıca hiç sesli harf bulunmayan bir alfabeden sesli harflerin her türünün bulunduğu bir alfabeyle geçmek dil bilimi açısından açıklanması kolay olmayan bir durum olsa gerekir. Rusya için bir diğer sorun da Rus göçmenlerin ve Rus idarecilerinin Türkistan'da uygulanan dil politikasına taraftar olmamasıydı. Çünkü bu guruplar

⁶³ Fergana Vadisi'nde yaşayan ve genç yaşta imam olan Muhammed Ali Sabiroğlu, babasının "dük" (iplik-kirmen) işi ile meşgul olmasından dolayı bu ismi "lakabı" aldığı bilinmektedir. Ayrıca babası Molla İsmail, İşanlar hizmetinde çalışan önemli bir din adamıydı. Babasıyla aynı yaşam felsefesine sahip olmasından sebeple "Dükçü İşan" ismi ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yunus Emre Tansü & Ali Özdemir, "Dükçü İşan İsyanı (1889)," *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/3 (2017): 235.

⁶⁴ Uzun cübbe giyen, başlarında börk (şapka) olan, omuzlarına torba asan, saçları ve sakalları da uzun olan İşanlar'ın çıkardıkları isyan Rusları bile şaşırtmıştır. Omuza torba asma ritüeli bu yüzyıllarda neredeyse bütün tarikat liderlerinin ve mensuplarının yaptığı bir uygulamadır. İşanlar tarikatının özünün Yesevilik (Piri Türkistan Hoca Ahmet Yesevi Hazretleri'nin tarikatı) ile bağlantılı olduğu ve O'na ayrı bir saygı ve muhabbet besledikleri de bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Satıbalı Mambetalıyev, *Kırgızistandaki Musulman Sektaları* (Frunze-Bişkek: Kırgızistan Basması, 1996), 23.

⁶⁵ Füsün Kara, "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün," *Turkish Studies* 6/2 (2011): 541.

⁶⁶ İlker Türkmen, *Kadim Türk Yurdu Fergana Vadisi ve Büyük Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 6; Hayit Baymirza, *Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi 1917-1934* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 33-34; Dinçer Koç, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı; XIX. Yüzyılın İlk Yarısı* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015), 63.

⁶⁷ 1894'te Kazakistan'ın Yedisu bölgesinde dünyaya gelmiştir. İyi denilebilecek düzeyde bir eğitim görmüş, Kazak halkının bağımsızlığı için mücadele etmiştir. 1918 yılında Türkistan Otonom Sovyet Cumhuriyeti üyesi olmuş 1919 yılında Komünist Parti Türkistan Otonom Sovyet Cumhuriyeti İcra Komitesi Başyardımcısı seçilmiştir. 1926'da Kazakistan Komünist Partisi'nin Basın Bölümü Sekreteri olmuş Alaş orda partisi geçmişi olan Ahmet Baytursunov, Halil Sostmuhammedov, Muhammetcan Tınışpayev gibi isimlere görevler vermiştir. 1926-1937 yılları arasında önemli görevler üstlenmiştir. 1937 yılında halk düşmanlığı ve dış güçlerle iş birliği yapılarak suçlanarak tutuklanmıştır. 10 Şubat 1938'de kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Bk. İkbâl Vurucu & Mikail Cengiz, "Çarlık'tan Sovyetlere Geçiş Sürecinde Türkistanlı Bir Aydın ve Hareket Adamı: Turar Riskulov ve Milliyetçiliği," *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası* içinde, ed. Yunus Koç & Mikail Cengiz (Ankara: Bizim Büro Matbaa, 2018), 258-260.

⁶⁸ Turar Riskulov, *Revolutsiya i Korennoye Naseleniye Turkestana* (Taşkent: 1925), 107.

⁶⁹ M. G. Bogdanov, "İz' Samarkanda," *Turkestanskiye Vedomosti* 3 (7 Fevralya 1871): 16.

⁷⁰ S. Frederick Starr, *Fergana Valley: The Heart of Central Asia* (New York: 2011), 78.

Ruşçanın yerliler tarafından aktif bir şekilde kullanılmasını istemiyordu. Yerliler cahil bırakılmalı ve Rus siyasetinin inceliklerini (özellikle İlminskiy'nin) kavramamalıydı.⁷¹ Okuma yazmadan ileri bir eğitimin verilmesi Türkistan'ın aydınlanması anlamına geleceğinden yerli Rus okullarında Türk çocuklarının eğitim alması çok da istenilen bir durum değildi. Bu çocuklara ansiklopedik bilgilerinden daha fazlası gerekmiyordu.⁷² Burada diyebiliriz ki Rusya'nın asıl politikası kanunlarını ve emirlerini okuyup anlayabilecek fazla aydınlanmamış üreticiler kazanmaktan ibaretti.

XX. yüzyılın başlarından itibaren Türkistan'da birbiri ardına açılan fabrikalar yoğun bir iş gücünü gerekli kılmaktaydı. Bu iş gücü makinaları kullanabilecek kabiliyette olmalıydı. Bu sebeple yeni okullar açılmakta Türkistan coğrafyasında okuryazarlık oranı nispeten artmaktaydı. Ortodoks Rusların işveren konumunda bulunduğu bu fabrikalar köylerin ve şehirlerin kalkındığı izlenimi veriyordu. Mevsimlik işçilerin, Rus göçmenlerin, fabrika uzmanlarının, demiryolu mühendislerinin akınına uğrayan Türkistan topraklarında Türk nüfus geri plana itilmiş işçi konumuna düşmüştür.⁷³ Yüzyıllardır gündeme gelmeyen kadınların eğitimi, hak ve özgürlükleri gündeme gelmiş halk uzun süreli uykusundan uyanmaya başlamıştır.⁷⁴ Okul çağına gelen kızların okuryazarlık öğrenmesi (Ruşça olmak kaydıyla) teşvik edilmiş birçok kadın okulu açılmıştır. Yoksul ailelerin çocuklarına eğitim verilmesi için dernekler kurulmuş halkın desteğiyle eğitim faaliyetleri hızlanmıştır. Toplum içerisinde görece olarak daha aydın olanların çocukları zor şartlar altında yurt dışına eğitime gönderilmiştir.⁷⁵ Bu öğrenciler, ilerleyen süreçte Türk Dünyası aydınları olarak Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. Rusya, şartlar gereği önceki dönemlerdeki gibi dini propaganda yapmayı uygun görmediği için halkın inancına çok fazla müdahale etmiyor, Rus dilini yaymayı ve halkı Rus kültürüne alıştırmayı daha uygun buluyordu.⁷⁶

Türkistan coğrafyasında XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bir biri ardına çıkan isyanlar göstermişti ki Çarlık Rusya'nın ve akabinde gelen Sovyet idaresinin uygulamaları doğru değildir. Halkı baskı altında tutmanın ve zorla asimile etmeye çalışmanın kazanç olmayacağını anlayan Rusya, menfaati doğrultusunda nispeten ılımlı bir politika sergilemiş Türkistan halkının nezdinde varlığını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Yurt dışına öğrenci gönderebilecek serbestliği vermesinin altında yatan asıl etmen de bu olsa gerekir. Yüzyıllardır han tahakkümü ve mutlak hâkimiyetinde bulunan halkın eğitim ve kültürel gelişmişliğe aç olması, Rusya açısından bir fırsata dönüşmüştür.⁷⁷ Siyasi özgürlüğünü kaybeden Türkistan halkının geçmişin köhne denebilecek yönetimi ile modern işleyiş arasında tercihe mecbur bırakıldığı aşıkardır. Bir anlamda Türkistan, "ölümü gösterip sıtmaya razı etmek" gibi bir uygulamanın ortasında kalmıştır. Eğitim alanında atılan

⁷¹ A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. 2 (İstanbul: Enderun Yayınları, 1981), 486.

⁷² M. Mihaylov, "K Voprosu o Rasprostraneniі Obrazovaniya Sredi Tuzemtsev Russkogo Turkestana," *Turkestanskiye Vedomosti* 41 (16 Oktyabrya 1884): 48.

⁷³ Telli Korkmaz & Songül Ünal, "Azerbaycan'da "Kızıl İstila" Odlu Yurt Mecmuasına Yansyanlar," *Nevshehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 7/1 (2017): 117.

⁷⁴ Kapağan, "İlminskiy'in Projeleri ile Parçalanmış Türkistan'da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüş ve Öneriler," 8-9.

⁷⁵ A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi* (İstanbul: Emre Yayınları, 2003), 27-28.

⁷⁶ Januzak Kasimbayev, *İstoriya Gorada Akmola 1832-1917 gg.* (Almatı: Atamura, 1995), 53-54.

⁷⁷ Kapağan, "İlminskiy'in Projeleri," 6-7.

adımlar yerel Rus yöneticiler tarafından tasvip edilmiyor sürekli raporlarla Moskova'ya bildiriliyordu. Türk çocuklarının yükseköğrenime kaydolması ve kendisini geliştirmesinin Moğol istilasından daha korkunç bir sonuca yol açacağını ifade etmişlerdir.⁷⁸

Rusya'nın, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Türkistan'da uyguladığı politikanın altında, medeniyetin taşıyıcısı olmak değil bağımsızlığını kaybetmiş ve zamana ayak uyduramamış bir toplumun kendi yararına olacak şekilde mimarı olmak vardır. Dilini, kültürünü, geçmişini ve amacını unutmuş bir toplum yaratılabilirse Rusya milyonlarca işçi kazanmış olacaktı. Nerdeyse karın tokluğuna çalışan bir toplumun ekonomik getirisi de Rusya'nın daha uzak sınırlara ve daha yüksek bir medeniyete ulaşmasına hizmet edecekti.⁷⁹ Önce toprağı elinden alınan Türkistan halkı sonra; dilinden, kültüründen, geleceğinden hatta geçmişin derin köklerinden soyutlanmıştır. Yıllar boyunca dil asimilasyonuna maruz bırakılan bir toplumun çocukları ve torunları kendi tarihinden uzaklaşmış atalarının mücadelesine yabancılaşmıştır.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca bağımsız yaşayan ve sayısız devlet kuran Türklerin bilim ve teknolojiden geri kalmasının farklı sebepleri olsa da en bariz sebebi geçmişin karanlığında kalmalarıdır. XVI. yüzyıla kadar eğitim güneşi Türkistan semalarında parlarken bu tarihten sonra parçalanmışlığın sessiz gölgesi bilimi karartmıştır. Tek bir siyasi otoritenin etrafında toplanmayı başaramayan Türkistan halkı birçok hanlığa ayrılmış, birbirine düşman toplumlar yaratılmıştır. Adeta kardeşinin galip gelmesinden düşmanın galip gelmesini başarı sayan bir topluma dönüşmüştür. Bunu fırsat bilen Rusya gün geçtikçe Türk topraklarında ilerlemiş Hindistan'a ulaşma politikasını tatbik etmiştir. Rusya'nın bu politikasına karşı önlem almak şöyle dursun, davet eden Türk grupları bile görülmüştür. Kendi tahtını koruma telaşına düşen liderlerin milli hassasiyetleri olmadığı gibi dil hassasiyetleri de olmamıştır.

Topraklarını, hanlıklarını, birliğini ve kardeşliğini kaybeden Türkistan halkının; örf, adet, gelenek, görenek ve dil mirasını kaybetme tehlikesi ortaya çıktığı anda ceditçi düşünce yayılmaya başlamıştır. Bu düşünce yenilenmeyi, aydınlanmayı, kalemi hür genç nesillerle birlikte bağımsızlığı vadediyordu. Milli şuurun yüksek olduğu bu anlayışta dil en önemli faktördü. Rusya, olası bir Türk birliği karşısında "her Türk boyuna farklı kimlik kazandırma" politikası takip etti. Geleneksel eğitimi savunan ve kendi pozisyonunu korumak isteyen kadimciler Rusya'ya dolaylı olarak destek verdi. Yenilikçi okulların kapatılması konusunda yaptıkları şikayetler eğitim faaliyetlerine büyük darbe vurdu. Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikasının tatbiki için öncelikle dil asimilasyonu gerekiyordu. Rusya bu konuda oldukça ivedi hareket ederek yüzlerce yerli Rus okulu açtı. Bu okullarda eğitim gören öğrenciler Rusçayı öğrenmeye mecbur bırakıldı. Rus karşıtı okulların tercih edilmesi durumunda ise bu okullar kovuşturma geçirdi. Türk olanın Türkçe konuşması kadar doğal bir süreç olmadığı halde, Rusça konuşmak herkesin borcu

⁷⁸ Egamberdiyev, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)," 106.

⁷⁹ Knyaz Urusov, "Kakoye Finansovoye Uçrejdeniye Neobhodimo Dlya Turkestanskago Kraya," *Turkestanskiye Vedomosti* 8 (15 Marta 1871): 31-33.

olarak görüldü. Rusların Türkistan'da uyguladığı eğitim sistemine ek olarak Rus yerli basını oldukça proaktif bir rol oynamıştır. Rus yanlısı Türkistanlıların da buna destek olmasıyla Türkler kendi dilini konuşamayacak duruma gelmiştir.

1917 Bolşevik Devrimiyle Çarlık Rusya'nın mirasını devralan Sovyet Rusya da Türkistan'daki dil politikası konusunda farklı bir yol izlememiştir. Hatta yarım kalan işi tamamlamak için uygulamaları daha katılaştırmış Türk lehçeleri arasındaki ayrımı derinleştirmiştir. Sovyet dönemiyle birlikte dış dünyayla iletişimi izole olan Türklerin bilim, teknoloji ve her türlü gelişmeden geri kalması kaçınılmaz olmuştur. Birbiri ardına açılan Rus okullarındaki eğitim Rusça ağırlıklı olduğundan bilim dili Türkçeden uzaklaşmıştır. Sovyet döneminde keskin sınırlarla birbirinden ayrılan Türk devletleri Rusya'nın ayrıştırıcı politikalarıyla düşman olmuşlardır. Sovyetler birliği dağıldığı zaman görülmüştür ki dili, kültürü, yaşayış şekli birbirinden uzak Türk devletleri meydana gelmiştir. Bugün Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen her biri aynı etnik unsur içerisinde yer alsada Rusya'nın lehçe ayrımı politikası yüzünden birbirini anlamakta oldukça zorlanmaktadır. Aynı zamanda neredeyse bütün Türkistan halkı Rusça bilmekte Rusçayı entelektüel dili olarak görmektedir. Atalarının bağımsızlık nidaları henüz semada yankılanırken torunları kendi öz dilini değil Rusça konuşmayı tercih etmeleri dikkatle incelenmesi gereken bir konudur. Denilebilir ki Rusya, dil siyasetinde başarılı olmuş Türkistan'ın Rusçayla entegrasyonunu gerçekleştirmiştir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Adilbayev, Alau. "Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri." *Bilig* 23 (2002): 67-90.
- Aça, Mehmet. "Misyoner Şarkiyatçı İl'minskiy'in Çarlık Rusyası'nın Hristiyanlaşma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri." *Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı* 9/55 (2013): 1464-1477.
- Allworth, Edward. *Centralasia; 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview*. Durham and London: Duke University Press, 1994.
- Al-sharabi, Tawfik Abdo Taher Anaam. "Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısıyla Dil Öğretiminde Kültür Aktarımı (Türkçe-Arapça Örneğinde)." *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi* 1/1 (2018): 6-16.

- Andican, A. Ahat. *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları, 2003.
- Arık, Durmuş. "Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hıristiyan Tatarların Dinî İnanışları." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/1 (2006): 67-86.
- Aslan, Mahir. "Rus Kaynakların Işığında Slavseverlik ve Politik İz Düşümü Panslavizm." *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2018): 51-83.
- Aşurbay, Naimcan. "Türkistan Ülkesi." *Türkistan Dergisi* 1/6 (1953): 7-9.
- Ayan, Ekrem. "İbıray Altınсарın ve Nikolay İvanoviç İlminski'nin Kazak Eğitim Sistemine Etkileri." *Turkish Studies* 3/7 (2008): 125-135.
- Basin, V. Y. *Rossiya i Kazahskiye Xanstva v XVI-XVIII vv.* Almata: Nauka, 1971.
- Bendrikov, Kiriak Efimoviç. *Oçerki po İstorii Narodnogo Obrazovaniya v Turkeстане (1865-1924 godı)*. Moskova: iz: APN RSFSR, 1960.
- Bennigsen, A. & C. Lemercier-Quelquejay. *Step'te Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altındaki İslam'ın 400 Yılı Çev. Nezih Uzel*, İstanbul: Ket Basımevi, 1981.
- Berzovski, Andreyev. *Turkestanskiye Yeparhialniye Vedomosti* 1 (15 Avgusta 1906): 9-10. İstanbul: Ket Basımevi, 1981.
- Bogdanov, M. G. "İz' Samarkanda." *Turkestanskiye Vedomosti* 3 (7 Yanvarya 1871): 16.
- Brejneva, S. N. "Otrajenie İdei Akkultüratsii v Pereselençeskoy Politike Rossiyskoy İmperii v Turkeстане na Rubeje XIX-XX vv." *Journal Of Russian* 7/3 (2018): 608-638.
- Buğra, M. E. "Türkistan Ahalisi Arasında Etnoğrafi Farklar Olmadığına Dair İlmî Araştırma." *Türkistan Dergisi* 2 (1953): 3-7.
- Çapraz, Hayri. "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24 (2011): 51-78.
- Çetin, Halis. "Devlet, İdeoloji ve Eğitim." *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/2 (2001): 201-211.
- Çitil, Rıdvan. "Dala Vilayatinin Gazeti." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 55 (2016): 377-402.
- Dualı, Şir Muhammed. "XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesi'nin Rolü." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Egamberdiyev, Mirzahan. "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)." *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (2005): 103-108.
- Ergün, Mustafa. "Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar." *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi* 2/1 (2009): 31-56.
- Eshenkulova, Kishimjan. "Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Göçer, Ali. "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Kültür İlişkisi Üzerine Görüşleri: Fenomenolojik Bir Araştırma." *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013): 25-38.
- Gramenitskiy, S. M. *Polojeniye İnorodçeskago Obrazovaniya v Sır-Darinskoy Oblasti*. Taşkent, 1916.
- _____. "İnorodçeskoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye." *Turkestanskiye Vedomosti* 6/18 (Yanvarya 1900): 8-10.

- Gofman, Y. "Ustav Pravoslavnogo Obşestva," *Turkistanskije Vedomosti* 5 (28 Yanvarya 1917): 28.
- Hayit, Baymirza. *Basmacılar Türkistan Millî Mücadele Tarihi 1917-1934*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 1997.
- _____. *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi; Türkistan Türklüğü'nün Millî Mücadelesi*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006.
- _____. *Sovyetlerde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat. "İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği İdeali." *History Studies* 1/1 (2009): 297-317.
- Hidoyatov, G., *Moya rodnaya istoriya*. Taşkent: İzdatel Ukituvçi, 1990.
- İbragimov, Ş. "O mullah' v Kirgizskoy Stepi." *Turkestanskiye Vedomosti* 14 (3 Maya 1871): 55-57.
- Januzak, Kasimbayev. *İstoriya Gorada Akmola 1832-1917 gg*. Almatı: Atamura, 1995.
- Kapağan, Enver. "İlminskiy'in Projeleri ile Parçalanmış Türkistan'da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüş ve Öneriler." *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014): 1-13
- _____. "Kültür, Tarih ve Kimlik Açısından Dilin Önemi." *Karabük Türkoloji Dergisi* 4 (2021): 49-58.
- Kara, Füsün. "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün." *Turkish Studies* 6/2 (2011): 537- 546.
- Kaufman, K. P. *Proyekt Vsepoddanneşego Otçeta Gen.Adyutanta K. P. fon-Kaufmana i po Grajdanskomu Upravleniyu i Ustroystvu v Oblastyah Turkestanskogo General-Gubernatorstva, 7 Noyabrya 1867- 25 Mart 1881 g.*, St. Peterburg: Voennaya Tipofrafiya, 1885.
- Kerimov, Hatice & İlyas Topsakal. "İmparatorluk Dönemi Ruslaştırma Siyasetinin Bir Aracı Olarak Genel Valilik Kurumunun Tarihi." *Türk Dünyası Araştırmaları* 121/239 (2019): 365-382.
- Kerimov, Hatice. "Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Koç, Dinçer. *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı; XIX. Yüzyılın İlk Yarısı*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015.
- Korkmaz, Telli & İlker Türkmen. "Türkiye'deki Muhacir Azeri Basını Işığında Sovyetlerin Azerbaycan Topraklarında İskân Siyaseti." *Cappadocia Journal of History and Social Sciences CAHİJ* 6 (2016): 179-189.
- Korkmaz, Telli & Songül Ünal. "Azerbaycan'da "Kızıl İstila" Odlu Yurt Mecmuasına Yansyanlar." *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 7/1 (2017): 109-121.
- Köprülüzade, M. Fuat. "İsmail Bey Gasprisinki." *Azerbaycan Yurt Bilgisi* 2/16 (1933): 154-155.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.
- Kvtsit, P. İ. "Priçtam Tsekvey Turkestanskoy Yeparhii." *Turkestanskiye Yeparhialniye Vedomosti* 8 (1 Dekabrya 1906): 38-39.

- Mambetalıyev, Satıbalı. *Kırgızistandaki Musulman Sektaları*. Frunze-Bişkek: Kırgızistan Basması, 1996.
- Maev, N. "Naşe polojenıye v Sredney Azii." *Turkestanskiye Vedomosti* 20 (14 İyunya 1871): 80-82.
- Maqpirov, Serik. *Ibiray Altınсарın, Öner Bilim Bar Jurttar*. Almatı: Jalın, 1991.
- Mesnosti, "Semireçenskogo Kraya, Prednaznaçennıya Dlya Vodvorenıya na nih Poselentsev." *Turkestanskiye Vedomosti* 14 (3 Maya 1871): 58.
- Mihaylov, M. "K Voprosu o Rasprostranenii Obrazovaniya Sredi Tuzemtsev Russkogo Turkestana." *Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi* 41 (16 Oktyabrya 1884). 47-54.
- Muhametşin, R. M. "Tatarlarda İslamiyet." *Avrasya Fatihisi Tatarlar*. Haz. İlyas Kamalov, 247-269. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Oktaı, A. "Türkistan'da Cedid Matbuatı." *Türkistan Dergisi* 1/6 (1953): 15-18.
- Özdemir, Emin. "Rusya'nın Kazakistan'da Uyguladığı Kültür Siyasetine Örnek Olarak Dala Vilayeti Gazetesi." *Turkish Studies* 4/3 (2009): 1697-1715.
- Rıskulov, Turar. *Revolutsiya i Korennoye Naseleniye Turkestana*, Taşkent, 1925.
- Sabol, Steven. "Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti." *Türkler Ansiklopedisi*. C. 18: 1018-1034. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Saray, Mehmet. *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*. Ankara: TİKA Yayınları, 2004.
- Sayılr, Şeyda Büyükcan. "Türkiye'de Konar Göçerlerin Sosyo-Tarihsel Yapıları." *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19 (2013): 23-38.
- Starr, S. Frederick. *Fergana Valley: The Heart of Central Asia*. New York: 2011.
- Sümer, Faruk. "Kayı Boyu ve Karakeçililer." *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 34 (1989): 4-8.
- Şahin, Zulfiya. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları." *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2014): 171-191.
- T. Y. "Türkistan'ın İstilasını Nasıl Hazırladı." *Türkistan Dergisi* 3/4 (1953): 11-14.
- Tacıbayev, Raşit. "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi." İçinde *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, düz. Savaş Kafkasyalı, 169-210. Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012.
- Tansü, Yunus Emre & Ali Özdemir. "Dükçü İşan İsyanı (1889)." *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/3 (2017): 233-241.
- Tayanç, Mehmet & Adem İnce. "Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Güneş Dil Teorisinin Rolü ve Önem." *İMGELEM Dergisi* 4/9 (2020): 19-39.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. C. 2. İstanbul: Enderun Yayınları, 1981.
- Toker, Mustafa. "İsmail Gaspıralı ve "Dilde Birlik" Fikri Üzerine." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (2004): 31-45.
- Topsakal, İlyas. "Rus Misyoner Kaynaklarına Göre; İdil-Ural Bölgesinde Ortodoks Misyoner Faaliyetleri ve Türkler (1552-1917)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Torun, Tuğba. "Varlık ve Dil." *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2019): 95-104.

- Tuna, Mustafa Özgür. "Gaspıralı İlminskiy'e Karşı: Rusya İmparatorluğu'nun Müslümanları İçin İki Kimlik Projesi." İçinde *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, düz. Hakan Kırımlı, 141-171. Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkez Yayınları, 2004.
- Türkmen, İlker. *Kadim Türk Yurdu Fergana Vadisi ve Büyük Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- _____. *Muhacir Rusya Türkleri Basınında Sovyet Emperyalizmi*. İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2024.
- _____. "Rusya Türklerinin (Kırım, Azerbaycan) Türkiye'de Kamuoyu Oluşturma Çabaları Çerçevesinde Yayın Faaliyetleri." *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6/11 (Ocak 2024): 191-206.
- Urusov, Knyaz. "Kakoye Finansovoye Uçrejdeniye Neobhodimo Dlya Turkestanskogo Kraya." *Turkestanskiye Vedomosti* 8 (15 Marta 1871): 31-33.
- Vurucu, İkbâl & Mikail Cengiz. "Çarlık'tan Sovyetlere Geçiş Sürecinde Türkistanlı Bir Aydın ve Hareket Adamı: Turar Riskulov ve Milliyetçiliği." *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası* içinde, ed. Yunus Koç & Mikail Cengiz, 257-266. Ankara: Bizim Büro Matbaa, 2018.
- Yalçınkaya, Alaadin. *Sömürgecilik ve Panislavizm Işığında Türkistan*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- Zenkovsky, Serge A. *Rusya'da Türkçülük ve İslâm*. Çev. Ali Nejat Ongun. Ankara: Günce Yayıncılık, 2000.
- Znamenskiy, P. V. *Uçastiye N. İ. İlminskogo v Dele İnarodçeskogo Obrazovaniya v Turkestanskom Kraye*, Kazan: 1900.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN İDEOLOJİK VE TARİHSEL BAĞLAMDA BASKI POLİTİKASININ OLUŞUMU VE GELİŞİMİ (1917-1953)

 Nurullah ÇETİN^a

Öz

Rusya'da 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Bolşevikler, sosyalist düşünceyi toplumun sınıfsız bir yapıya ulaşması ve üretim araçlarının işçi sınıfı kontrolünde olacağı bir komünist düzenin inşası olarak benimsemişlerdir. Bolşevik yönetimi, bu sosyalist idealler doğrultusunda, proletaryanın diktatörlüğüne dayalı güçlü ve merkezi bir devlet organını kurmayı öncelik olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda, Bolşevikler eski devlet aygıtını yıkmayı ve yerine proletaryanın kontrolünde merkezi bir yönetim sistemi kurmayı amaçlamışlardır. Devletin baskı organlarının kullanılması ve devrimi korumaya yönelik geçici yapılar oluşturulması, sosyalist öğretiyile uyumlu bir strateji olarak benimsenmiştir. Ancak, bu baskı yapıları kısa sürede Sovyet devletinin otoritesini pekiştiren kalıcı unsurlar haline gelmiştir. İlk başta geçici olarak görülen bu yapılar, devrimi koruma gerekçesiyle süreklilik kazanarak Sovyet rejiminin temel dayanakları arasında yer almıştır. Bu yapılar aynı zamanda Bolşevik yönetiminin ideolojik kontrolünü sağlamada kritik bir araç olmuştur. Sovyetler Birliği'nin erken döneminde uygulanan bu politikalar, sadece toplumsal muhalefeti bastırmakla kalmamış, aynı zamanda sosyalist düşüncenin yayılmasını ve benimsenmesini hızlandırarak Bolşevik ideallerin toplumsal yapıya nüfuz etmesine de olanak sağlamıştır. Bu geniş ideolojik dönüşüm, Bolşevik liderlerin devletin geleceğini şekillendirme sürecindeki stratejik tercihlerini derinden etkilemiştir. Bu süreç, Sovyet rejiminin baskıcı yapısının nasıl kurumsallaştığını ve devletin gücünü sürdürmek için ideolojik araçların ne derece etkili olduğunu anlamak açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, Sovyetler Birliği'nin ideolojik çerçevede şekillenen cezalandırıcı politikalarının tarihsel arka planını ve gelişim sürecini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Sovyet devrimi sonrasında kullanılan baskı organlarının kurumsallaşma süreci ve bu yapıların, devletin ideolojik kontrolü sağlamadaki ve muhalefeti bastırmadaki rolü analiz edilecektir. Ayrıca, cezalandırıcı politikaların Sovyet rejimi için neden kalıcı ve merkezi bir unsur haline geldiği incelenecektir. Bolşevik yönetiminin, devrimi sürdürme çabalarının devlet baskısını kalıcı hale getirmesindeki rolü ve bu baskıcı yapıların ideolojik kontrolün sağlanmasındaki etkisi kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir. Çalışmada ayrıca, bu süreçteki dönüşümlerin sosyalist ideoloji ve Bolşevik liderliğin stratejik tercihleri üzerindeki etkileri de ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Rusya Tarihi, Sovyetler Birliği, baskı organları, ceza sistemi, Marksizm-Leninizm, Stalinizm.

^a Dr., İstanbul/Türkiye, nurullahcetin09@gmail.com

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SOVIET UNION'S REPRESSIVE POLICY IN IDEOLOGICAL AND HISTORICAL CONTEXT (1917-1953)

Abstract

After the October Revolution in Russia in 1917, the Bolsheviks adopted the socialist idea as the achievement of a classless society and the construction of a communist order in which the means of production would be under the control of the working class. In line with these socialist ideals, the Bolshevik government prioritised the establishment of a strong and centralised state organ based on the dictatorship of the proletariat. Accordingly, the Bolsheviks aimed to destroy the old state apparatus and replace it with a centralised system of government under the control of the proletariat. The use of state organs of repression and the creation of temporary structures to protect the revolution was adopted as a strategy consistent with socialist doctrine. However, these repressive structures soon became permanent elements that consolidated the authority of the Soviet state. These structures, which were initially seen as temporary, gained permanence on the grounds of protecting the revolution and became one of the main pillars of the Soviet regime. These structures also became a critical tool in ensuring the ideological control of the Bolshevik regime. These policies implemented in the early period of the Soviet Union not only suppressed social opposition, but also enabled Bolshevik ideals to penetrate the social structure by accelerating the spread and adoption of socialist thought. This broad ideological transformation profoundly influenced the Bolshevik leaders' strategic choices in shaping the future of the state. This process is important for understanding how the repressive structure of the Soviet regime was institutionalised and how effective ideological tools were in maintaining the power of the state. This study aims to examine the historical background, and the development process of the Soviet Union's punitive policies shaped within an ideological framework. The study will analyse the institutionalisation process of the repressive organs used after the Soviet revolution and the role of these structures in ensuring the ideological control of the state and suppressing the opposition. It will also examine why punitive policies became a permanent and central element for the Soviet regime. The role of the Bolshevik administration's efforts to maintain the revolution in making state repression permanent and the impact of these repressive structures in ensuring ideological control will be comprehensively evaluated. The study will also examine the impact of the transformations in this process on socialist ideology and the strategic choices of the Bolshevik leadership.

Keywords: Russian History, Soviet Union, repressive organs, penal system, Marxism-Leninism, Stalinism.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЛИТИКИ РЕПРЕССИЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА В ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ И ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ (1917-1953)

Аннотация

После Октябрьской революции 1917 года в России большевики взяли на вооружение социалистическую идею. Это предполагало построение бесклассового общества и коммунизма, при котором средства производства будут находиться под контролем рабочего класса. В соответствии с этими социалистическими идеалами Советское

правительство поставило во главу угла установление сильной централизованной власти. Большевики стремились разрушить старый государственный аппарат и заменить его новым, основанным на диктатуре пролетариата. Использование государственных органов подавления и создание временных структур для защиты революции рассматривались как стратегия, соответствующая социалистической доктрине. Однако вскоре эти репрессивные структуры превратились в постоянные элементы, укреплявшие власть Советского правительства. Изначально временные учреждения стали одной из главных его опор. Эти структуры также были важнейшим инструментом обеспечения идеологического контроля над административными органами. Проводимая в ранний период существования Советского Союза политика не только подавляла оппозицию, но и позволяла коммунистическим идеалам проникать в общество, ускоряя распространение и внедрение социалистической мысли. Широкая идеологическая трансформация оказала глубокое влияние на стратегический выбор большевистских лидеров при формировании будущего государства. Этот процесс важен для понимания того, как институционализировалась репрессивная структура советского режима и насколько эффективными были идеологические инструменты для поддержания власти государства. Цель данного исследования — изучить исторические предпосылки и процесс развития карательной политики Советского Союза, формировавшейся в идеологических рамках. Будет проанализирован процесс институционализации репрессивных органов, использовавшихся после большевистской революции, и роль этих структур в подавлении инакомыслия и обеспечении идеологического контроля над государственным управлением. Будет всесторонне рассмотрена роль советского руководства в придании государственным репрессиям постоянного характера и влияние этих репрессивных структур на обеспечение идеологического контроля и саму социалистическую идеологию.

Ключевые слова: История России, Советский Союз, репрессивные органы, Пенитенциарная система, Марксизм-Ленинизм, Сталинизм.

Giriş

Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra, Ekim Devrimi'nin etkileri sadece siyasi yapıda değil, Sovyet devletinin ceza ve baskı mekanizmalarında da köklü değişikliklere neden olmuştur. Bolşevik yönetim, iktidarını sağlamlaştırmak ve ideolojik karşıtlarını ortadan kaldırmak amacıyla Marksist-Leninist doktrinlere dayalı baskı ve cezalandırma politikaları geliştirmiştir. Devrimin yarattığı dönüşümler, toplumsal ve ekonomik yapılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ceza ve idari sistemlerde de ciddi değişiklikler getirmiştir. Sınıf mücadelesi doğrultusunda şekillenen bu politikalar, devrimi tehdit eden unsurların ortadan kaldırılmasını zorunlu gören bir yaklaşımla hayata geçirilmiş ve geniş halk kitleleri üzerinde kalıcı bir baskı mekanizması oluşturmuştur. Bolşevik yönetim, bu sert önlemlerle hem devrimi koruma hem de iktidarını pekiştirme amacı gütmüştür.

Bolşeviklerin Marksist-Leninist ilkeler doğrultusunda devlet yapısını ve toplumsal düzeni yeniden şekillendirmesi, karşı-devrimci unsurlara yönelik baskıcı politikaları beraberinde getirmiştir. Devrimi koruma gerekliliği, sınıf mücadelesi ile birleşerek yeni rejimin geniş kapsamlı bir ceza sistemi oluşturmasına zemin hazırlamıştır. Vladimir Lenin

(1870-1924) liderliğinde kurulan Çeka (Vserossiyskaya Chrezvychaynaya Komissiya),¹ devrim düşmanlarına karşı devrimci terörü uygulamaya başlamış; Lenin'in, devrimi her türlü tehditten koruma görevini bu kuruma vermesi, Çeka'nın sert önlemler almasını hızlandırmıştır. Bu bağlamda "Kızıl Terör"² politikası, Sovyet ceza sisteminin ilk geniş çaplı ve organize baskı hareketi olarak, devrimi koruma amacıyla kullanılan ideolojik bir araç haline gelmiştir.

Joseph Stalin'in (1878-1953) iktidara gelmesiyle birlikte, Sovyet ceza sistemi daha kurumsal ve geniş çapta uygulanır hale getirilmiştir. 1930'larda gerçekleştirilen Büyük Tasfiye, özellikle Komünist Parti içindeki muhalefeti ve toplumu kontrol altına almak için kullanılmıştır. "Halk düşmanı"³ olarak ilan edilen geniş bir kitle, rejime tehdit olarak görülmüş ve tasfiye edilmiştir. Bu süreçte NKVD (Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del-İçişleri Halk Komiserliği) baskı mekanizmasının merkezi haline gelmiş ve Gulag⁴ sistemi hızla genişletilmiştir. Devletin baskı organları, devrim karşıtlarını ortadan kaldırmak amacıyla geniş yetkilerle donatılmıştır. Cezaevleri aşırı doluluğa ulaşırken, Gulag, rejime düşman olarak görülen kişilerin zorla çalıştırılması, izole edilmesi ve cezalandırılması amacıyla yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin rejimi, iç baskı politikalarında kısmi değişiklikler yapmıştır. Nazi işgali karşısında Sovyet toplumunun birlikteliğini sağlamak ve direnişi güçlendirmek amacıyla bazı baskı önlemleri geçici olarak hafifletilmiştir. Ancak asker firarları, işbirlikçilik suçlamaları ve ihanet olarak değerlendirilen eylemler

¹ Çeka, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından Sovyetler Birliği'nde kurulan ilk gizli polis teşkilatıdır ve "Karşı-Devrim ve Sabotajla Mücadele Amacıyla Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu" anlamına gelir. Rusça tam adı "Vserossiyskaya Chrezvychaynaya Komissiya Po Borbe s Kontrevolyutsiyey i Sabotazhemolan" bu kuruluş, kısaca Çeka olarak anılmıştır. Çeka ismi, Rusça adı olan *Chrezvychaynaya Komissiya'nın* (ÇK) baş harflerinden türetilmiştir. 1917'de Feliks Dzerjinski liderliğinde kurulan Çeka, Sovyet rejimini koruma ve karşı-devrimci faaliyetlere karşı mücadele etme amacıyla geniş yetkilerle donatılmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin erken dönemlerinde uyguladığı baskıcı politikalar ve siyasi tutuklamalarla bilinir. Çeka üyelerine genellikle *Çekist* denirdi. Çeka, zamanla çeşitli dönüşümler geçirerek önce GPU, OGPU ardından NKVD, KGB gibi isimlerle varlığını sürdürmüştür. Bk. Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924* (Londra: Penguin Books, 1996), 509.

² *Kızıl Terör*, Sovyetler Birliği'nde 1918 yılında Bolşevik iktidarı tarafından başlatılan sistemli bir baskı ve şiddet politikasıdır. Bu süreçte, Bolşevikler karşı-devrimci gruplara, Beyaz Ordu yanlılarına ve muhalif unsurlara karşı kitlesel infazlar ve keyfi tutuklamalar gibi yöntemlerle şiddetli baskılar uygulamıştır. Bolşevik gizli polis teşkilatı Çeka, Kızıl Terör'ün organizasyonunda merkezi bir rol üstlenmiş ve bu politikalar, Rus İç Savaş koşullarında rejim karşıtı tehditleri ortadan kaldırma amacını taşımıştır. Bk. Richard Pipes, *The Russian Revolution* (New York: Vintage Books, 1990), 787-793.

³ Sovyetler Birliği'nde "halk düşmanı" terimi, Stalin dönemi boyunca siyasi baskıların önemli bir aracı haline gelmiştir. Rejim, bu terim aracılığıyla muhalif olarak gördüğü bireyleri veya grupları hedef almış ve onları devlete karşı sabotaj, casusluk ya da karşı-devrimci faaliyetlerde bulunmakla suçlamıştır. Özellikle 1930'lardaki Büyük Tasfiye döneminde, binlerce insan "halk düşmanı" ilan edilerek tutuklanmış, sürgün edilmiş ya da idam edilmiştir. Bu terim, yalnızca bireyleri değil, aynı zamanda ailelerini ve sosyal çevrelerini de etkileyerek Sovyet toplumunda büyük bir korku atmosferi yaratmıştır. Stalin, 1937'deki konuşmasında halk düşmanlarına karşı tetikte olunması gerektiğini vurgulayarak bu kavramı güçlendirmiştir. Bk. Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 75-78.

⁴ *Gulag*, Sovyetler Birliği'nde, özellikle Stalin dönemi boyunca, geniş çaplı bir zorunlu çalışma kampları sistemi olan Gulag, "Glavnoe Upravleniye Lagerey" ifadesinin kısaltması olarak, "Kamplar Ana İdaresi" anlamına gelmektedir. Bu kamplar, rejime muhalif olarak değerlendirilen bireyler, siyasi muhalifler ve çeşitli suçlardan hüküm giymiş kişiler için hapsedilme ve zorla çalıştırılma yerleri olarak işlev görmüştür. Stalin'in baskıcı politikalarının temel araçlarından biri olan Gulag, milyonlarca mahkûmu kötü yaşam koşullarında zorla çalıştırmış; açlık, hastalık ve ölüm gibi sorunlar mahkûmlar arasında yaygın hale gelmiştir. Gulag sistemi, Sovyet toplumu üzerinde korku ve denetim mekanizması olarak kullanılmış ve siyasi muhalefeti bastırma merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu sistem, Sovyet rejiminin toplum üzerinde etkili bir baskı aracı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Anne Applebaum, *Gulag: A History* (New York: Doubleday, 2003).

sert bir şekilde cezalandırılmaya devam etmiştir. Özellikle Kırım Tatarları ve Çeçenler gibi etnik gruplar, Nazi Almanya'sı ile iş birliği yaptıkları gerekçesiyle toplu sürgüne gönderilmiştir. Sovyet ordusunda askeri disiplinin korunması amacıyla cezai önlemler uygulanmış, cephelerde firar eden askerler ağır cezalara çarptırılmıştır. Savaş döneminde baskılar, ideolojik boyutunu kısmen kaybederek askeri ve güvenlik önlemlerine yönelmiştir.⁵

Stalin'in ölümünden sonra, Nikita Sergeyeviç Kruşçev'in (1894–1971) iktidarıyla birlikte Sovyetler Birliği'nde baskı politikalarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Kruşçev, 1956'da düzenlenen 20. Parti Kongresi'nde yaptığı "Gizli Konuşma" ile Stalin'in baskıcı politikalarını sert bir şekilde eleştirmiş ve "kişiye tapma" dönemine son verdiğini açıklamıştır. Bu gelişmelerin ardından, Gulag'daki birçok siyasi mahkûm serbest bırakılmış, baskı organları ise kademeli olarak küçültülmüştür. Ancak Kruşçev döneminde ideolojik muhalefet üzerindeki baskılar tamamen sona ermemiştir; rejim, parti içi muhalefeti kontrol altına almak ve devleti reforme etmek için baskı yöntemlerini sürdürmüştür.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan Stalin'in ölümüne kadar geçen süreçte baskı politikaları, rejimin ideolojik ve siyasi istikrarını koruma hedefi doğrultusunda sürekli bir evrim geçirmiştir. Lenin döneminde devrimi güvence altına almak amacıyla başlatılan baskıcı uygulamalar, Stalin döneminde en üst seviyeye ulaşmış ve devletin totaliter yapısının temelleri atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında, baskı politikalarında bazı değişiklikler gözlene de bu uygulamalar Sovyet rejiminin sürekliliği açısından vazgeçilmez bir araç olmayı sürdürmüştür.

Bu makale, Sovyetler Birliği'nin 1917 Ekim Devrimi'nden 1953 yılına kadar uzanan dönemde ideolojik ve tarihsel bağlamda gelişmiş baskı politikalarının oluşumu ve gelişimini inceleyerek, bu politikaların hem devlet yapısının kurumsallaşması hem de Bolşevik ideolojisinin toplumsal yapıya nüfuz etmesindeki rolünü ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir. Makale, Bolşeviklerin öncülüğünü ve özellikle Lenin ve Stalin dönemlerinin cezalandırma sistemleri ile baskı mekanizmalarının ideolojik temellerini, çıkış noktalarını, bu dönemdeki değişimleri ve önemli dönüşümleri ortaya koymaktadır. Sovyet baskı politikasının tarihsel süreç içerisinde nasıl kurumsallaştığını, ideolojik saflığı koruma ve toplumsal kontrol amacıyla nasıl şekillendirildiğini ve bu sürecin toplumsal yapı üzerinde bıraktığı derin izleri çok boyutlu bir bakışla incelemektedir. Bu inceleme, Sovyet devletinin baskı mekanizmalarını ideolojik bir çerçeve içerisinde anlama ve bu politikaların etkilerini tarihsel bağlamıyla öğrenme açısından önemlidir.

1) Lenin Dönemi Sovyet Baskı Politikasının Oluşumu ve Kurumsallaşması

Bolşevik ceza sisteminin temelleri, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından Lenin liderliğindeki Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle atılmıştır. Devrim, eski düzenin tüm unsurlarını ortadan kaldırmayı hedeflerken, aynı zamanda yeni bir toplum inşa etme amacını taşıymaktaydı. Bu süreçte, devrim karşıtı unsurlara karşı sert önlemler alınması gerektiği düşünçesi, Bolşevik ceza politikalarının ana eksenini oluşturmuştur. Lenin'in

⁵ Merve Suna Özel, "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2015): 116.

“Devrim, düşmanları karşısında acımasız olmalıdır”⁶ anlayışı, bu politikaların arkasındaki temel motivasyonu ortaya koymuştur. İlk baskı organı olarak kurulan Çeka, devrimin korunmasında merkezi bir araç olarak konumlandırılmıştır. Özellikle Rus İç Savaş⁷ döneminde, Çeka devrime muhalif unsurlara yönelik baskıcı politikaların uygulanmasında kilit bir rol üstlenmiştir.

Sovyet iktidarının ilk döneminde, Ekim Devrimi’ni takip eden süreçten 1918 yılının sonuna kadar, Sovyet hukukunun temel kaynakları arasında Tüm Rusya Sovyetler Kongresi, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserler Konseyi kararnameleleri ile Askeri Devrim Komitesi ve Çeka kararları yer almaktaydı. Bu süreçte, yeni rejimin düşmanlarına karşı alınan önlemler de giderek sertleşiyordu. Nitekim, 28 Kasım 1917 tarihli Halk Komiserleri Konseyi kararnamesiyle, “Devrime karşı yürütülen iç savaşın liderlerinin tutuklanması” başlığı altında ‘halk düşmanları’ kavramı resmen Kadet Partisi üyelerine uygulanmıştır. Ayrıca 5 Eylül 1918 tarihli Halk Komiserleri Konseyi’nin “Kızıl Terör Üzerine” kararnamesiyle ise “terör” ve “toplama kampları” gibi kavramlar hukuki terminolojiye dâhil edilmiş, idam cezası uygulaması giderek artan bir şekilde kullanılmıştır.⁸

Marksist-Leninist ideolojinin sınıf mücadelesine dayalı radikal yaklaşımı, devrim sürecinde baskı ve terörün meşru bir araç olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, ceza organlarının üyeleri “Kızıl Terör” anlayışını açıkça savunmuşlardır. Örneğin, 1 Aralık 1918’de Çeka teşkilatının üyesi Martyn Ivanoviç Latsis, yayımladığı bir makalesinde bu durumu şu ifadelerle dile getirmiştir: “Biz bireylerle değil, burjuvaziyi bir sınıf olarak yok etmek için savaşıyoruz. Sorgulama sırasında sanığın Sovyet iktidarına karşı fiili ya da sözlü bir eylemi olup olmadığına dair delil aramayın. Öncelikle, hangi kökenden, hangi eğitimden ve hangi meslekten geldiğini sorun. Bu sorular, sanığın kaderini belirleyecektir. ‘Kızıl Terör’ün özü de budur.”⁹ Latsis’in bu açıklamaları, Bolşevik terörünün temel ilkelerinden biri haline gelmiştir.¹⁰

Çeka adı verilen gizli polis teşkilatı aracılığıyla yürütülen Kızıl Baskı, Marksist-Leninist öğretinin sınıf düşmanlarına karşı acımasız bir mücadeleyi öngören ideolojik temellerine dayanmaktaydı. Bu mücadeleyi somutlaştıran Çeka, muhalifler, eski Çarlık

⁶ V. I. Lenin, *Polnoye Sobraniye Sochineniy*, T. 37 (Moskva: Politizdat, 1974), 38-42.

⁷ *Rus İç Savaşı*, 1917 Ekim Devrimi’nin ardından Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle başlayarak 1922’ye kadar süren, çok taraflı ve yoğun çatışmaların yaşandığı bir dönemdir. Bu süreçte Bolşeviklere karşı Beyaz Ordu, Çarlık yanlıları, monarşistler ve çeşitli milliyetçi güçler mücadele vermiştir. İç savaşın boyutlarını karmaşıklaştıran faktörlerden biri de Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Japonya gibi yabancı güçlerin Beyaz Ordu’ya sağladığı destek olmuştur. Bolşevikler, askeri ve ekonomik alanda “Savaş Komünizmi” olarak bilinen politikaları uygulayarak, savaşın zorluklarına karşı merkezi otoriteyi güçlendirmeyi hedeflemişlerdir. Bu dönemin sonunda, milyonlarca insan hayatını kaybetmiş veya yerlerinden edilmiştir. Ancak Bolşevikler, İç Savaşı kazanarak Sovyet Rusya üzerindeki denetimlerini sağlamlaştırmış ve sosyalist devletin temellerini atmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Evan Mawdsley, *The Russian Civil War* (New York: Pegasus Books, 2008); Ramin Sadıgov, *Kanlı Dört Yıl: Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)* (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020).

⁸ Nurullah Çetin, “Arşiv Belgelerine Göre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Kazakistan’daki Repressiya Siyaseti (1930-1940),” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2023), 46-49.

⁹ Aleksandr Leonidoviç Hudoborodov & Marina Anatolyevna Yaşina, “Repressivnaya Politika Sovetskogo Gosudarstva v Otnoshenii Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi (1920-1930-ye gg.),” *Vestnik Yuzhno-Uralskogo Gosudarstvennogo Universiteta* 30/247 (2011): 62.

¹⁰ George Leggett, *The Cheka: Lenin’s Political Police: The All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage, December 1917 to February 1922* (Oxford: Clarendon Press, 1981), 102-120.

yanlıları, din adamları ve karşı-devrimci kabul edilen unsurlara yönelik geniş çaplı tutuklamalar ve infazlar gerçekleştirdi. Bu süreçte, ideolojik temellere dayalı olarak, sınıf mücadelesinin gerektirdiği sert yöntemler sistematik hale getirilmiştir. M. Latsis, Çeka'nın rolünü "*Çeka, sınıf düşmanlarına karşı devrimci adaletin silahıdır*"¹¹ sözleriyle tanımlayarak baskı politikasının uygulayıcılarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu politika, Sovyet rejiminin toplumsal denetimi sağlama çabalarının bir aracı olarak kullanılmıştır.

Kızıl Terör dönemi boyunca, Çeka tarafından uygulanan baskı politikaları, Sovyet Rusya'nın iç siyasi yapısını korumak amacıyla sert önlemler alınarak yürütülmüştür. Bu süreçte, Çeka, Bolşevik karşıtı gruplara, eski Çarlık yanlılarına, Menşeviklere ve sosyalist devrimcilere karşı geniş çaplı tutuklamalar, infazlar ve sürgünler gerçekleştirmiştir. Çeka'nın kullandığı aşırı yöntemler, özellikle kitlesel infazlar ve keyfi tutuklamalar, Sovyet toplumunda ciddi bir korku atmosferi yaratmıştır. Bu uygulamalar, sadece gerçek karşı-devrimcilere değil, aynı zamanda Bolşevik hükümete eleştirel yaklaşan entelektüellere, köylülere ve işçilere de yönelmiştir. Çeka'nın politikaları birçok kişi tarafından gereğinden fazla sert bulunmuş ve bu yöntemlerin devrimci değerlerle çeliştiği yönünde tepkiler dile getirilmiştir.¹²

Sovyetler Birliği'nde meydana gelen değişiklikler ise zamanla cezalandırma organlarının faaliyet alanını nesnel olarak daraltmıştır. Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşevikler) liderliği bu durumu dikkate almış ve çalışmalarında bazı ayarlamalar yapmıştır. Ancak, başta Çeka olmak üzere cezalandırma organlarının ülkenin birçok bölgesinde pratikte kontrolsüz hale gelmesi pek çok Bolşevik'in tutumunu etkilemiştir. Nitekim, Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin, Lenin'e yazdığı bir mektupta Çekistlerin Karadeniz-Kuban kıyılarındaki eylemlerinin uluslararası sorunlara yol açtığından şikâyet etmiştir. Çiçerin şöyle yazar: "*Çeka'nın sınırsız güce sahip, kuralları ihlal eden ajanları hiçbir ilkeyi dikkate almıyor.*"¹³ Lenin ise şu cevabı verir: "*Bu Çekacıları tutuklayın ve suçlu olanları Moskova'ya getirip kurşuna dizdirin.*"¹⁴ Bu durum, Bolşevik yönetimi içinde cezalandırma organlarının denetlenmesi ve merkezi otoriteye bağlı kalmasının önemini net bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁵

28 Aralık 1921'de gerçekleştirilen Sovyetler Birliği Dokuzuncu Kongresi, Çeka'nın yetkilerini sınırlamayı ve Sovyet cumhuriyetlerinin yasalarına aykırı hareket edenlerin denetimini yargı organlarına devretmeyi amaçlayan bir karar almıştır.¹⁶ Bu karar, Çeka'nın faaliyet alanının daraltılması yönünde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Çeka'nın yeniden yapılandırılması konusu, 1922 yılı şubat ayında Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi toplantısında tekrar ele alınmış ve bu toplantıda Çeka'nın ve yerel organlarının feshedilmesine karar verilmiştir. NKVD devredilen görevler arasında açık karşı-devrimci ayaklanmaların bastırılması, soygunculukla

¹¹ Martin Ivanoviç Latsis, *Chrezvychaynyye Komissii Po Borbe s Kontrrevolyutsiyey* (Moskva: Gos. Izd-vo, 1921), 13-15.

¹² Robert Service, *The Bolshevik Party in Revolution: A Study in Organisational Change 1917-1923* (Londra: Macmillan, 1979), 123-125.

¹³ RGIA, F. 2, Op. 1, D. 27066, L. 1-2.

¹⁴ RGIA, F. 2, Op. 1, D. 27066, L. 3.

¹⁵ Pipes, *The Russian Revolution*, 820-823.

¹⁶ *Arkhiv VCHK: Sbornik Dokumentov*, otvetstv. red. V. Vinogradov, A. Litvin, V. Khristoforov, sost. V. Vinogradov, N. Peremyshlennikova (Moskva: Kuchkovo Pole, 2007), 80.

mücadele, casusluğun önlenmesi, demiryolu ve su yollarının güvenliğinin sağlanması, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSC) sınırlarının korunması, kaçakçılıkla mücadele ve izinsiz sınır geçişlerinin engellenmesi yer almaktadır. Ayrıca NKVD, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi'nin özel talimatlarının yerine getirilmesi gibi önemli sorumlulukları da üstlenmiştir.¹⁷

1922 yılı, Sovyet devlet yapısının yeniden şekillendiği bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, 6 Şubat 1922 tarihinde Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi tarafından alınan bir kararla, NKVD'ye bağlı olarak GPU (Gosudarstvennoye Politicheskoye Upravleniy-Devlet Siyasi Yönetimi) kurulmuştur. Bu teşkilat, özerk cumhuriyetlerde ve bölgelerde siyasi bölümler oluşturarak yerel yönetimlerde görev almış, vilayetlerde ise vilayet yürütme komitelerine bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Bu gelişme, Çeka'nın resmi olarak ortadan kaldırılmadığı, sadece isminin değiştirildiği anlamına gelmektedir. NKVD'ye bağlı GPU'nun yapısı, büyük ölçüde Çeka'nın yapısını korumuş, sadece bazı yeni birimlerin eklenmesiyle genişletilmiştir. Örneğin, SSCB'nin Türkistan cumhuriyetlerinde ve Müslüman ulusal azınlıklar arasında devlet güvenliğinin denetlenmesi için bölgesel bir Doğu Dairesi kurulmuştur.¹⁸

Rus İç Savaşı'nın yıkıcı etkileri, milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuş, bu süreçte bazı yasama organlarının işlevi büyük ölçüde sembolik bir niteliğe bürünmüştür. Buna karşın, Bolşeviklerin Sovyet devletinin temel yasal yapısını oluşturma konusundaki stratejik yaklaşımları bu dönemde netleşmiştir. 1922 yılında kabul edilen yeni İş Kanunu, 1918 tarihli kanundan farklı olarak genel iş zorunluluğunu ortadan kaldırmış ve serbest işçi kiralamasına olanak tanımıştır. Ancak ceza hukuku ve diğer yasalarda sınıf temelli ceza uygulamaları korunmuştur. 1922 RSFSC Ceza Kanunu'nun 40. maddesi, sivil haklardan mahrumiyet konusuna açıklık getirmiştir.¹⁹ Aynı yıl, 10 Ağustos 1922'de Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi tarafından kabul edilen "İdari Sürgün Üzerine"²⁰ kararnamesi ile NKVD'ye bağlı olarak İdari Sürgün Komitesi kurulmuş ve bu komite, mahkeme kararı olmaksızın üç yıla kadar sürgün edilmesine yetkili kılınmıştır. Bu kararname, Sovyet rejiminin muhalifleri baskı altına almak için hukuki çerçevede zorlayıcı bir mekanizma olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, rejimin otoritesini pekiştirmek amacıyla hukuk sistemi, baskı politikalarının uygulanmasında merkezi bir rol üstlenmiştir.

16 Ekim 1922 tarihinde Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi, Politbüro'nun yargısız baskılarla ilgili kararlarına "hukuki bir formülasyon" getirmiştir. 16 Aralık'ta ise Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi, GPU'ya "haydutluk baskınları ve silahlı soygunlar sırasında suçüstü yakalanan kişilere yargısız infaz, hatta idam cezası uygulama yetkisini" hukuken tanımıştır. Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi'nin 10 Ağustos 1922 tarihli kararının devamı ve tamamlayıcısı niteliğindeki bu düzenlemeye göre, belirli kişi

¹⁷ V. I. Lenin i VCHK: *Sbornik Dokumentov (1917-1922 gg.)*, Sost. Yu. A. Akhupkin i dr. (Moskva: Politizdat, 1975), 516.

¹⁸ Aykut Çağlak, "Modern İstihbarata Geçiş Dönemi Türk ve Rus İstihbarat Organizasyonları - Karşılaştırmalı Bir Çözümleme," *Rusya Araştırmaları Dergisi* 7 (2022): 112.

¹⁹ *Soviet Criminal Law and Procedure; the RSFSR Codes*, ed. Harold J. Berman (Cambridge: Harvard University Press, 1972), 17.

²⁰ *Sbornik Zakonodatelnykh i Normativnykh Aktov o Repressiyakh i Reabilitatsii Zhertv Politicheskikh Repressiy* (Moskva: Yuridicheskaya Literatura, 1993), 12.

gruplarının (anti-Sovyet siyasi partilerin mensupları, mükerrer suçlular, kalpazanlık, haydutluk, hırsızlık, sahte belge düzenleme gibi suçlardan mahkûm olanlar) idari kararlarla sürgün edilmeleri ve sürgün yerinde zorunlu çalışma kamplarına kapatılmaları mümkün hale getirilmiştir.²¹ Bu düzenleme, Sovyet rejiminin baskı ve cezalandırma politikalarını yalnızca hukuki zemine oturtmakla kalmayıp, aynı zamanda bu politikaları ideolojik bir temele dayandırma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sovyet ideolojisi, devrimi ve proletarya diktatörlüğünü koruma amacına sıkı sıkıya bağlı olduğundan, bu yasal düzenleme de devrimin iç ve dış düşmanlarına karşı mücadelede ideolojik doğrultuda bir meşruiyet sağlama amacı taşımaktaydı. Böylece, Sovyet yönetimi baskı politikalarını sadece pratik bir ihtiyaç olarak değil, devrimi koruma misyonuyla örtüşen ideolojik bir gereklilik olarak meşrulaştırmaya çalışmıştır.

SSCB kurulmasıyla birlikte GPU, yeniden yapılanmaya giderek, SSCB Halk Komiserleri Konseyi tarafından 15 Kasım 1923'te Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi anlamına gelen OGPU (Obyedinonnoye Gosudarstvennoye Politicheskoye Upravleniye) adını almıştır. Bu değişiklik, yeni kurulan Sovyetler Birliği'nin merkezi yönetim yapısıyla uyum sağlama amacı taşımaktadır. 28 Mart 1924 tarihinde, OGPU teşkilatına ek olarak mahkeme dışı Özel Kurul (Osoboe Soveshchanie- OSO)²² kurulmuş ve bu konsey, mahkeme dışı kovuşturma süreçlerinde başlıca organlardan biri olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu dönemde, OGPU, karşı devrimcilik, casusluk faaliyetleri ve ekonomik suçlarla mücadelede kritik bir rol üstlenmiştir. OGPU'nun kurulmasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin istihbarat teşkilatı, yeni anayasal düzenlemeler çerçevesinde şekillendirilmiş, Politbüro'nun yönlendirmesiyle temel yapısını koruyarak merkezi otoritelerin denetiminde kalmıştır.²³

12 Haziran 1924 tarihinde OGPU başkanlığı tarafından verilen bir emirle Özel Kurul'un üyeliklerine Vyaçeslav Rudolfoviç Menjinskiy, Genrih Grigoryeviç Yagoda ve Gleb İvanoviç Bokiy atanmıştır. Aynı yıl, OGPU'nun yargı dışı baskı yetkileri daha da genişletilmiştir. Bu kapsamda, 28 Mart 1924 tarihinde SSCB Merkez Yürütme Komitesi tarafından OGPU'nun idari sürgünler, cezalar ve toplama kamplarına kapatma konularındaki yetkileri" başlıklı bir karar kabul edilmiştir. Bu karara göre, OGPU'ya sosyal açıdan tehlikeli olarak değerlendirilen kişileri sürgüne gönderme, belirli yerleşim yerlerine kapatma, sınır dışı etme veya toplama kamplarına kapatma yetkisi verilmiştir. Bu kapsama giren suçlar arasında karşı-devrimcilik, casusluk, kaçakçılık, kara borsa faaliyetleri, para sahteciliği ve benzeri suçlar bulunmaktadır. Sürgünler ve toplama kamplarında tutukluluk süreleri üç yıl olarak belirlenmiştir. Sürgün ve hapis kararlarının uygulanması ise OGPU Teşkilatı'na bağlı Özel Kurul tarafından gerçekleştirilmiş ve bu

²¹ *Sbornik Zakonodatelnykh i Normativnykh*, 12-13.

²² *Özel Kurul*, "Osoboe Soveshchanie" (OSO), Sovyetler Birliği döneminde NKVD bünyesinde faaliyet gösteren özel bir yargı organıydı. OSO, sanıkları hızlı bir şekilde yargılamak ve cezalandırmak için kurulmuş bir yapıdır ve genellikle uzun yargılama süreçlerinden kaçınılması amaçlanmıştır. Özellikle 1930'lar ve 1940'larda, Stalin'in siyasi baskı politikalarının bir aracı olarak kullanılmış, birçok kişinin sürgün, hapis ve infaz kararları OSO tarafından alınmıştır. OSO, genellikle savunma hakkı olmaksızın karar veren bir kurul olarak bilinir ve bu nedenle dönemin hukuk dışı uygulamalarının sembolü haline gelmiştir. Bk. A. J. Getty & O. V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939* (New Haven: Yale University Press, 1999), 120-125.

²³ A. Ya. Malygin, *Gosudarstvenno-Pravovoy Status Militsii RSFSR v Period Provedeniya Novoy Ekonomicheskoy Politiki (20-e gody)* (Moskva: Nauka, 1992), 118.

kararlara bir savcı nezaret etmiştir.²⁴

1926 yılında kabul edilen RSFSC Ceza Kanunu, 1 Ocak 1927 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, Sovyet iktidarına karşı faaliyetlerde bulunanlara yönelik çeşitli düzenlemeler içermektedir. Kanununun 58. maddesinde, “devlet iktidarını devirme, sarsma veya zayıflatma amacına yönelik her türlü eylem” karşı-devrimci suç olarak tanımlanmaktadır. Aynı kanununun 59. maddesinde ise, “karşıdevrimci amaçlar gütmeyen ve devlet yönetimi düzenine karşı işlenen, Sovyetler Birliği ile birlik Cumhuriyetlerinin devlet yönetimi ve ekonomik gücünün temellerini sarsan suçlar, Sovyetler Birliği için özellikle tehlikeli suçlar olarak kabul edilir”²⁵ ifadesine yer verilmektedir. Bu tanımlar, dönemin hukuki çerçevesinin ve devletin ideolojik önceliklerinin belirgin bir yansımasıdır.²⁶

25 Şubat 1927’de SSCB Merkez Yürütme Komitesi’nin üçüncü toplantısının üçüncü oturumunda, genel birliğe ait “Devlet Suçları Hakkında Düzenleme” kabul edilmiştir. Bu düzenlemenin yürürlüğe girmesiyle birlikte, RSFSC Ceza Kanunu’na “Devlet Suçları” başlıklı özel bir bölüm eklenmiştir.²⁷ Bu kapsamda karşı-devrimci suçlar, 58. madde (1-14. bentler) çerçevesinde düzenlenmiştir. İlk etapta, özellikle 1927 yılı itibarıyla, 58. madde (1-14) ile 59. madde (1-13) arasında belirgin bir ayırım olduğu gözlemlenmiştir. 58. madde, “karşı-devrimcilere” yönelikken, 59. madde diğer devlet suçlarına odaklanmıştır. Ancak, kitlesel “kulak”²⁸ tasfiyeleri ve köylülerin kulaklar ile mücadeledeki direnişleri sürecinde, 59. maddenin bazı bentleri öne çıkmıştır. Özellikle 59. maddenin (2) bendi (“yetkili makamların yasal taleplerine açıkça itaatsizlik veya görevlerini yerine getirmelerine karşı koyma ile bağlantılı kitlesel ayaklanmalar...”), (3) bendi (“...silahlı çeteler kurma ve bunlara katılma...”) ve (13) bendi (“...59. madde (2), (3) ve (8) bentlerinde öngörülen suçlar hakkında ihbarda bulunmama...”) aktif olarak uygulanmıştır. Bu düzenleme, “hazırlanmakta olan veya işlenmiş bir karşı-devrimci suç hakkında ihbarda bulunmamanın” en az altı ay hapis cezası gerektirdiğini belirtmektedir.²⁹ İhbarda bulunmama gerekçesiyle yapılan tutuklamalar, tutuklu sayısını büyük oranda artırmıştır. Bu madde, “karşı-devrimci suçlar” kavramını geniş bir çerçevede tanımlamış ve bu tanım, baskı organlarının müdahalesiyle geniş bir kesimi

²⁴ L. P. Rasskazov, *Karatelnyye Organy v Protseesse Formirovaniya i Funktsionirovaniya Administrativno-Komandnoy Sistemy v Sovetskom Gosudarstve. (1917-1941gg.)* (Ufa: Bashkirskiy Gosudarstvennyy Universitet, 1994), 202.

²⁵ RSFSC Ceza Kanunu’nun 58 ve 59. maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Ugolovnyy Kodeks RSFSR* (Moskva: Gosudarstvennoye Izdatelstvo Yuridicheskoy Literatury, 1950), 35-52.

²⁶ Aleksandr I. Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago, 1918-1956: An Experiment in Literary Investigation*, Translated by Thomas P. Whitney (New York: Harper & Row, 1973), 60-65.

²⁷ Mukaddes Canpolat, “Türk Diplomatların Raporlarına Göre SSCB’de Büyük Temizlik Dönemi’nde Eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu’nun Tasfiyesi (1936-1938),” *Rusya Araştırmaları Dergisi* 10 (2023): 107.

²⁸ *Kulak*, 1920’li ve 1930’lu yıllarda köylerde yaşayan ve ekonomik olarak daha varlıklı olan köylüleri ifade eden bir kavramdır. Bu terim, özellikle Sovyet rejiminin sınıfsal düşman olarak gördüğü ve “köy burjuvası” ya da “köy sömürücüsü” olarak adlandırılan zengin köylüleri tanımlamak için kullanılmıştır. Kulaklar, Sovyet rejiminin perspektifinde, devrim sonrası köylerde fakir köylüleri sömürerek zenginleşen, tarım işlerinde özel mülkiyete dayalı faaliyetlerle kazanç sağlayan bireyler ya da sınıf olarak görülmüştür. Bu nedenle, 1930’larda Stalin döneminde yürütülen tarım politikalarının bir parçası olarak, “kulakların bir sınıf olarak tasfiyesi” hedeflenmiştir. Bk. Semih Babatürk, “Sovyet Rejiminin Baskıcı Politikası ve Şor Türklerinde Repressiya,” *Türk Dünyasında Repressiya: Sovyetler Döneminde Türk Halklarına Yapılan Baskı ve Zulümler* içinde, ed. İbrahim Dilek (Ankara: YTB Yayınları, 2023), 609-611.

²⁹ *Ugolovnyy Kodeks RSFSR*, 37-51.

kapsar hale gelmiştir.

Netice itibariyle, 1917-1928 yılları arasında Sovyet baskı politikasının ideolojik temeli, Marksist-Leninist ideolojiye dayanmaktaydı. Bolřevik rejim, Sovyetler Birliđi'ni kurarken proletarya diktatörlüğünü tesis etmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda devrim karşıtlarını ve sınıf dūřmanlarını ortadan kaldırmak için sistematik baskı yöntemleri uygulamıştır. Devletin, sınıf mücadelesinin devrim sonrasında şiddetlenerek devam edeceği öngörüsü, bu politikaların ideolojik dayanağını oluşturmuştur. Bu bağlamda, Bolřevikler, sosyalist devrimi koruma adına iç dūřmanlara karşı yoğun bir baskı politikası yürütmüş, özellikle Çeka ve halefleri olan GPU ile OGPU gibi gizli polis örgütleri aracılığıyla karşı devrimcilere, burjuva unsurlara ve sabotaj girişimlerine yönelik geniş çaplı operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu yaklaşım, toplumda "sınıf dūřmanı" olarak nitelendirilen burjuva unsurların, köylülerin ve muhalif grupların bastırılmasını meşrulaştırmıştır. Bolřevik yönetiminin ilk yıllarındaki baskıcı politikalar, ideolojik çatışmanın devlet eliyle yönlendirildiği ve sınıfsal mücadele çerçevesinde şekillendiği bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Bu süreçte devletin uyguladığı sert tedbirler, Sovyet sisteminin devamlılığı ve güvenliği açısından hayati görölmekle birlikte, toplumsal kutuplaşmayı ve şiddeti de derinleştirmiştir.

2) Stalin Döneminde Sovyet Baskı Sisteminin Güçlenmesi ve Yaygınlaşması

Josef Stalin'in iktidara gelişiyle birlikte Sovyet ceza sistemi, Stalinizm'in ideolojik temellerine dayanan, daha merkezizetçi ve baskıcı bir yapıya bürünmüştür. Stalinizm, devrimi koruma ve sosyalist devleti sağlamlaştırma amacıyla, iç dūřman olarak görölen tüm unsurlara karşı acımasız bir mücadeleyi meşru görmüştür. Bu ideolojik yaklaşım, toplumsal denetimin sertleştirilmesi ve devletin otoritesinin pekiştirilmesi için cezalandırıcı politikaların genişletilmesini gerekli kılmıştır. Stalin'in liderliği altında ceza sistemi, rejimle uyumsuz olan veya tehdit olarak görölen bireylerin ve grupların tasfiyesi için stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Bu süreçte, Gulag sisteminin yaygınlaşması ve ceza yasalarının sertleştirilmesi, Stalinizm'in toplumu ideolojik olarak şekillendirme hedefi doğrultusunda önemli rol oynamıştır.

Stalin'in "kişilik kültü", Sovyetler Birliği'nde uyguladığı baskı politikalarının ideolojik temellerini güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmıştır. Kendisini "halkın babası" ve Sovyet devriminin koruyucusu olarak tanıtarak liderliğini mutlak hale getiren Stalin, bu kültü bireysel muhalefeti ve kolektif direnişi bastırmak için etkin bir araç olarak kullanmıştır. Kişilik kültü, onun otoritesini sorgulamayı neredeyse imkânsız hale getirirken, devletin kontrol mekanizmalarını sıkılaştırmış ve OGPU, NKVD gibi gizli polis teşkilatlarının etkisini artırmıştır. 1930'lu yıllarda bu baskı politikaları hız kazanmış, Stalin'in etrafında yaratılan kutsal lider imajıyla meşruiyet kazanarak toplumda geniş çaplı korku ve kontrol sağlamıştır. Böylece, kişilik kültü ve baskı politikaları, birbirini destekleyerek Sovyet toplumunda totaliter bir düzenin yerleşmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca, bu kült, Stalin'in siyasi rakiplerini etkisiz hale getirmek ve halkın sadakatini pekiştirmek amacıyla kullanılarak Sovyet sisteminin iç dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir. Bu süreç, Sovyetler Birliği'nin siyasi yapısını olduğu kadar sosyal ve

kültürel alanları da derinden etkilemiştir.³⁰

Stalin dönemi kolektifleştirme politikası, 1928’de başlatılan ve Sovyetler Birliği’nin tarımsal üretimini devlet kontrolüne almayı hedefleyen bir girişimdir. Bu politika, köylülerin bireysel mülkiyetlerinin kaldırılarak kollektif çiftliklerde (kolhozlar ve sovhozlar) toplanmasını amaçlamıştır. Devletin ekonomik ve ideolojik hedeflerine ulaşmak için zorunlu kılınan bu süreçte, özellikle kulaklar hedef alınmış ve mülklerine el konulmuştur. Resmî belgeler ve komünist parti kararları, kolektifleştirmenin hızlandırılması gerektiğini savunmuştur; örneğin, Stalin’in “Başarıdan kaynaklanan baş dönmesi”³¹ adlı makalesinde köylülere karşı alınacak sert önlemler dile getirilmiştir.³²

Kolektifleştirme politikası sırasında, köylüler arasında ciddi bir direniş oluşmuş ve bu direnişler, Sovyet devleti tarafından ağır şekilde bastırılmıştır. Direnişe katılan köylüler sürgün, hapis ve bazen idam cezalarına çarptırılmışlardır. Merkezi arşiv belgelerinde de görüldüğü gibi, 1930-1931 yıllarında Sovyet hükümeti tarafından uygulanan baskı politikaları, Özel Kurul gibi mahkeme dışı yargı organları aracılığıyla hızla uygulanmıştır. Bu süreçte köylülerin zorla kollektif çiftliklere dahil edilmesi ve direnenlerin “karşı-devrimci” olarak damgalanması yaygın bir uygulama haline gelmiştir.³³

Kolektifleştirme politikalarının bir sonucu olarak, 1932-1933 yıllarında Ukrayna’da “Holodomor” olarak bilinen ve milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine yol açan büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Benzer şekilde Kazakistan’da da nüfusun önemli bir bölümünün yaşamını yitirdiği geniş çaplı bir felaket meydana gelmiştir. Bu kıtlıklar, devletin zorla ürünlere el koyma politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve köylülerin üretim kapasitelerinin büyük ölçüde düşmesine neden olmuştur. Stalin’in 1933 tarihli Merkez Komite’ye yazdığı mektuplar, kolektifleştirme sürecinde yaşanan açlık sorunlarının üstünün örtülmeye çalışıldığını ve zorunlu tahıl toplama uygulamalarının devam ettiğini göstermektedir.³⁴

Stalin’in iktidarının ilk dönemlerinde, Sovyetler Birliği’nde sosyal ve ekonomik gelişim krizinin derinleşmesi, geniş çaplı anti-Sovyet unsurlara ve gizli yapılanmalara katılan suçluların tespit edilmesi ve yakalanması sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde Sovyet hükümeti, mevcut koşullar çerçevesinde, ülkede “halk düşmanlarına” karşı suçlamaların ortaya atılmasını teşvik etmiştir. Kolhozlarda ve Sovhozlarda meydana

³⁰ Jan Plamper, *The Stalin Cult: A Study in the Alchemy of Power* (New Haven: Yale University Press, 2012), 41-73.

³¹ Stalin’in 2 Mart 1930 tarihinde *Pravda* gazetesinde yayımlanan “Başarıdan Kaynaklanan Baş Dönmesi” (Golovokruzheniye ot Uspekhev) adlı makalesi, Sovyet kolektifleştirme sürecinde yaşanan aşırılıkları ele alan önemli bir belgedir. Bu makalede Stalin, kolektifleştirme hareketi sırasında yerel düzeyde uygulanan hatalar ve baskıcı politikalar nedeniyle ortaya çıkan sorunları eleştirir. Aynı zamanda, bu hataların merkez yönetimden kaynaklanmadığını, yerel yetkililerin yanlış uygulamalarından kaynaklandığını savunur. Bununla birlikte, kolektifleştirme sürecinin genel olarak doğru bir yönelimde olduğunu vurgulayarak, sürecin devam etmesi gerektiğini belirtir. Ayrıntılı bilgi için bk. I. V. Stalin, “Golovokruzheniye ot Uspekhev: K Voprosam Kolkhozno Dvizheniya,” *Pravda* (02.03.1930): 1-2.

³² Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* (New York: Oxford University Press, 1986), 146-148.

³³ Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, “Kazakistan ve Kırgızistan’da Kolektifleştirme: Sözlü Tarih Çerçevesinden Bir Bakış,” *Gazi Türkiyat* 19 (2016): 17.

³⁴ Emre Teğin, “Kazakistan’da 1930-32 Büyük Kıtlığı’nın Nedenleri: Kasıt mı, Kaza mı?” *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2022): 891.

gelen kazalar, maden ve fabrikalardaki patlamalar, yangınlar ve diğer doğal afetler, sınıf düşmanlarının sabotajları olarak nitelendirilmiş ve buna uygun şekilde halk düşmanlarına karşı davalar uydurulmuştur.

Stalin döneminde, Sovyetler Birliği'nde en yaygın suçlamalar, Ceza Kanunu'nun 58. maddesine dayanmıştır. Bu suçlamalar arasında şunlar yer almaktadır: 58-1 (vatan hainliği), 58-6 (casusluk), 58-7 (devlet sanayisini ve ulaşım sistemini sabote etme), 58-8 (terörist eylemler), 58-9 (sabotaj), 58-10 (karşı-devrimci ve Sovyet karşıtı propaganda ile ajitasyon) ve 58-11 (karşı-devrimci organizasyonlara katılım). Stalin döneminde mahkûm edilenlerin yaklaşık %50'si bu maddelerle suçlanmıştır. Özellikle 58-10. madde, SSCB'nin dış politikasını, Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) ve hükümetin kararlarını itibarsızlaştırmayı hedefleyen, din propagandası yapan, işçilerin SSCB'deki ekonomik durumunu eleştiren ve kapitalizmi öven faaliyetlerle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, NKVD kamplarında çalışmayı reddedenler de bu madde kapsamında yargılanmıştır. Bu dönemde, 58. madde ile yapılan suçlamalar, sadece bireysel mahkumiyetlerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplum üzerinde geniş bir korku iklimi yaratmış ve toplumsal muhalefeti susturma aracı olarak kullanılmıştır. Bu uygulamalar, Sovyet rejiminin baskıcı politikalarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir.³⁵

Sovyet hükümeti, 1930'lu yıllarda bir dizi yasal düzenleme ve baskı politikalarını sıkılaştıran kararlar almıştır. Bu bağlamda, SSCB Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi 25 Haziran 1932 tarihli "Devrimci Yasallık Üzerine" kararı, bu yasal düzenlemelerin en önemli örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.³⁶ Ardından, SSCB Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi'nin "Devlet işletmeleri, kolektif çiftlikler ve kooperatiflerin mülkiyetini koruma ve sosyalist mülkiyetin güçlendirilmesi üzerine" adlı kararı 7 Ağustos 1932 tarihinde yayımlanmıştır. Bu karara göre, kolhoz mülküne zarar verenler idam cezasıyla, daha hafifletici koşullar altında ise özgürlüklerinden en az 10 yıl mahrum bırakılmakta idi.³⁷ Bu tür davalarda af uygulanmamıştır. 1933 yılının başlarına kadar bu karara dayanarak SSCB'de yaklaşık 55 bin kişi mahkûm edilmiştir.³⁸

Stalin döneminde OGPU, geniş yetkilerini muhafaza etmiştir. Özellikle 1929 sonrası köylülerin zorla kolektivizasyonu sürecinde, OGPU'nun baskıcı yöntemleri artmış ve bu süreç milyonlarca kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. OGPU, Stalin döneminin baskı politikalarının uygulanmasında merkezi bir araç olarak kullanılmıştır. Temmuz 1934'te OGPU, NKVD'ye bağlanarak GUGB (Главное Управление Государственной Безопасности- Devlet Güvenlik Baş Müdürlüğü) adını almış ve Sovyetler Birliği'nin devlet güvenlik yapısının temel unsurlarından biri olarak faaliyetlerine devam etmiştir.³⁹

³⁵ Çetin, "Arşiv Belgelerine Göre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Kazakistan'daki Repressiya Siyaseti (1930-1940)," 185.

³⁶ TGA KR, F. 145, Op. 4, D. 21, L. 33.

³⁷ *Sbornik Dokumentov Po Istorii Ugolovnogo Zakonodatelstva SSSR i RSFSR, 1917-1952 gg.*, sost.: A. A. Gertsenzon, pod red. I. T. Golyakova (Moskva: Gosyurizdat, 1953), 335.

³⁸ *Dokumenty Svidetelstvuyut. Iz Istorii Derevni Nakanune i v Khode Kollektivizatsii 1927-1932 gg.* (Moskva: Nauka, 1989), 41.

³⁹ Çağlak, "Modern İstihbarata Geçiş Dönemi Türk ve Rus İstihbarat Organizasyonları- Karşılaştırmalı Bir Çözümleme," 114.

1934 yılında SSCB NKVD'nin yeniden yapılandırılmasıyla birlikte OGPU'nun yargı kurulu feshedilmiş, yerine yeni bir yargı sistemi oluşturulmuştur. Bu düzenleme kapsamında, NKVD ve diğer güvenlik organları tarafından yürütülen "karşı devrimci suçlar" soruşturmaları, SSCB Yüksek Mahkemesi, Birlik cumhuriyetlerinin Yüksek Mahkemeleri, askeri mahkemeler ve nakliye mahkemelerine devredilmiştir. Bu mahkemeler bünyesinde, bir başkan ve iki üyeden oluşan, "Troyka" (Üçlüler) olarak bilinen özel yargı kurulları kurulmuştur. Troykalar, özellikle siyasi davaların hızla artması ve devlet düşmanı olarak kabul edilen kişilerin yargılanmasında etkin bir şekilde görev yapmışlardır.⁴⁰

Cezalandırıcı organlar arasında, kitlesel baskıların yürütülmesinde özellikle önemli bir rol oynayan yapılar arasında OGPU-NKVD'nin "Troyka" ve "Özel Kurul" birimleri yer almaktadır. Özel Toplantı, yargısız bir organ olarak, SSCB Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi tarafından 5 Kasım 1934'te NKVD bünyesinde kurulmuş olup, Eylül 1953'e kadar faaliyet göstermiştir. Bu organa, "toplum için tehlikeli" olarak değerlendirilen kişilere yönelik şu cezaları uygulama yetkisi tanınmıştır: a) NKVD tarafından belirlenen bölgelerde 5 yıla kadar süreyle denetimli sürgün; b) Başkentler, büyük şehirler ve SSCB'nin sanayi merkezlerinde ikamet yasağı ile 5 yıla kadar denetimli sürgün; c) 5 yıla kadar süreyle düzeltme-çalışma kamplarında hapis cezası; d) Toplum için tehlikeli görülen yabancı uyruklu kişilerin SSCB sınırları dışına sürgün edilmesi.⁴¹ Bu cezalar, yargılama sürecini devre dışı bırakarak hızlı ve merkezi bir şekilde baskıların uygulanmasına olanak tanımış, Stalin döneminin kitlesel baskı politikalarının temel unsurlarından biri haline gelmiştir.

SSCB'de Troykalar, merkezi ve yerel yönetimlerde birçok sürecin organize edilmesinde kilit rol oynadılar. 1930'lu yıllarda özellikle siyasi baskı ve cezalandırma mekanizmasının temel unsurlarından biri olan bu üçlü komisyonlar, hızlı karar alma yetkileriyle adil yargılama ilkesine uymadan, geniş çaplı tutuklamalar ve infazlar gerçekleştirdiler. Savcılar, NKVD şefleri ve içişleri yetkililerinin katılımıyla alınan bu kararlar, merkezden gelen talimatlara bağlı olarak muhalif olarak görülen kişi ve gruplara karşı sert tedbirler alınmasını sağladı. Troykaların bu faaliyetleri, Stalin'in merkezi otoritesini güçlendirmek ve Sovyet ideolojisini pekiştirmek amacıyla toplum üzerinde yoğun bir baskı kurma sürecinin en etkili araçlarından biri olarak öne çıkmıştır.

Stalin döneminde baskı organlarından biri olan Gulag sistemi, mahkeme dışı yargılamalarla rejim karşıtı olarak görülen bireylerin cezalandırılması için etkin bir araç haline gelmiştir. Troyka ve Özel Kurul birimlerinin, hukuk sistemini devre dışı bırakarak hızlı ve gizli yargılamalar gerçekleştirmesi, on binlerce kişinin çalışma kamplarına gönderilmesine neden olmuştur. Bu kamplar, yalnızca ceza ve zorla çalıştırma merkezleri olarak değil, aynı zamanda Sovyet ekonomisinin bir parçası olarak da işlev görmüştür. Stalin'in ideolojik temelli baskı politikaları çerçevesinde, Gulag sistemi, sınıfsal düşmanların ortadan kaldırılması ve sosyalist düzenin devamlılığının sağlanması

⁴⁰ Oleg V. Khlevniuk, *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror*, Translated by Vadim A. Staklo, Edited by David J. Nordlander (New Haven: Yale University Press, 2004), 211-215.

⁴¹ GARF, F. 9401, Op. 12, D. 130. L. 35.

amacına hizmet etmiştir. Bu süreçte, Sovyet toplumunun saflığını korumak adına milyonlarca insan zorlu koşullarda çalıştırılmış ve büyük bir kısmı hayatını kaybetmiştir.⁴²

Stalin'in baskı politikalarının artmasında, Sergey Mironoviç Kirov'un (1886-1934) suikastı önemli bir dönüm noktasıdır. 1 Aralık 1934'te gerçekleşen bu suikastın ardından yürürlüğe giren "Terörist Faaliyetler Hakkında" kararnamesi, Sovyet devletinin baskıcı politikalarını daha da sertleştirmiştir. Bu kararname, idam cezalarının hızlandırılmasını ve terörist faaliyetlerin bastırılmasını kolaylaştırmıştır. 1936'da Sovyet liderlerine yönelik suikast girişimleri de bu yasal çerçevede değerlendirilmiş ve 1937-1938 yıllarındaki "Büyük Tasfiye" dönemi için zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Stalin, siyasi rakiplerine ve potansiyel tehdit olarak gördüğü kişilere yönelik geniş çaplı tutuklama, sürgün ve infazlarla Sovyetler Birliği'nde siyasi temizlik yapmış, korku atmosferini yayarak kontrolünü güçlendirmiştir. Kirov suikastıyla başlayan bu süreç, toplumsal dinamiklerin yeniden şekillenmesine yol açmıştır.⁴³

Büyük Tasfiye döneminde NKVD'nin yetki alanı genişletilmiş ve Temmuz 1937'de eski Sovyet karşıtı unsurlara yönelik kapsamlı bir baskı kampanyası başlatılmıştır. Bu süreçte, Troykalar önemli bir rol üstlenerek, özellikle eski kulaklar, kilise temsilcileri ve diğer Sovyet karşıtı gruplara karşı yoğun baskılar uygulamıştır. NKVD'nin talimatları doğrultusunda bu kişilere yönelik idam cezaları hızlandırılmış ve geniş çaplı baskı operasyonları yürütülmüştür. Troykalar, bu baskı politikalarının uygulanmasında yargısız infazları hızlandıran bir araç olarak kullanılmış ve kararlaştırılan idam ve sürgün cezalarının hızlı bir şekilde infaz edilmesini sağlamıştır.⁴⁴

Troykaların faaliyetlerinin resmi çerçevesi, NKVD başkanı Nikolay Ivanoviç Yejev'un 30 Temmuz 1937'de yayımladığı 00447 sayılı NKVD emri ile belirlenmiştir. Bu emirle, eski kulaklar, suçlular ve diğer anti-Sovyet unsurlara karşı baskı operasyonu başlatılmış ve bu davaları incelemek üzere cumhuriyet, bölge ve yerel düzeyde Troykalar görevlendirilmiştir. Bu kişiler iki kategoriye ayrılmıştır: 1. kategori, belirtilen unsurların "en düşman" olanlarını kapsamakta ve bu kişiler idam cezasına çarptırılmaktaydı; 2. kategori ise diğerlerini kapsamakta ve bu kişiler 8 ila 10 yıl arasında değişen sürelerle çalışma kamplarına veya hapishanelere kapatılmaktaydı. Bolşevikler, bir kez daha eski siyasi muhaliflerini (anti-Sovyet parti üyeleri) ve sabıkalı suçluları aynı kategoride değerlendirmiş, bu sayede yalnızca belirli suçları işleyenler değil, kökenleri ya da sosyal durumları itibarıyla rejim için potansiyel tehdit olarak görülen suçsuz kişiler de cezalandırılmaya tabi tutulmuştur.⁴⁵ 30 Temmuz 1937 tarihli emirle Troykaların kişisel yapısı belirlenmiş; komisyonların başkanları olarak içişleri halk komiserleri ve NKVD'nin bölge yönetimlerinin başkanları atanmış, üyeleri ise SSCB cumhuriyetleri, bölge komiteleri ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi'nin birinci

⁴² Applebaum, *Gulag: A History*, 245-250.

⁴³ Emre Teğin, "SSCB'de Büyük Terör ve Türk Dünyasına Etkileri," (Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2022), 135-150.

⁴⁴ Nurullah Çetin & İlyas Topsakal, "Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'da Büyük Tasfiye Dönemi (1937-1938)," *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 12/1 (2023): 6-9.

⁴⁵ APRF, F. 3, Op. 58, D. 212, L. 59-62.

sekreterleri ile cumhuriyet, bölge ve yerel savcılar olarak belirlenmiştir.⁴⁶

SSCB’de kitlesel baskıların en yoğun yaşandığı dönem 1937 yılı olarak kaydedilmiştir. Yetkin araştırmalara göre, 1931 ile 1 Şubat 1954 tarihleri arasında, “karşı devrimci suçlar” gerekçesiyle mahkeme dışı ve yargı organları tarafından toplamda 3 milyon 777 bin kişi mahkûm edilmiştir. Bu kişilerden 643 bini idam cezasına çarptırılmış, 2 milyon 369 bini ise 25 yıl veya daha az süreyle kamplarda ve hapishanelerde tutulmuştur. Ayrıca 765 bin kişi sürgüne veya zorunlu ikamete tabi tutulmuştur.⁴⁷ Bu verilere, devrim ve iç savaş döneminde hayatını kaybedenler, zorunlu göçe tabi tutulanlar, kulak olarak tasfiye edilenler, 1920’li ve 1940’lı yıllardaki kıtlık kurbanları, sınır dışı edilenler, zorla yurtdışına çıkarılanlar, psikiyatrik tedavi adı altında zorla hastanelere kapatılanlar ve diğer hukuka aykırı baskılara maruz kalan vatandaşlar dahil edilmemiştir. Sadece SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu ve bu kurulun 60 şehirde düzenlediği gezici duruşmalar aracılığıyla, 1 Ekim 1936 ile 30 Eylül 1938 tarihleri arasında 30.514 kişi idam, 5.643 kişi ise çeşitli sürelerle hapis cezalarına çarptırılmıştır. Ayrıca, NKVD’nin üst düzey yöneticileri dahi kendilerini güvende hissedememekteydi; zira her an halk düşmanı ilan edilerek benzer baskı uygulamalarının hedefi haline gelebiliyorlardı. Bu süreçte, NKVD’nin yönetici kadrosundan baskılardan sağ çıkabilenlerin sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Halk düşmanlarını ortaya çıkarmak amacıyla, baskı organlarının çalışanları, bu kişilere karşı devrimci faaliyetlerde bulduklarına dair itiraflar almak için yoğun baskı uygulamaktaydı.⁴⁸

SSCB genelinde başlatılan büyük temizlik dalgası, binlerce kişinin kitlesel tutuklanması ve ağır cezalara çarptırılmasıyla sonuçlanmış, eski din adamları, kulaklar ve burjuva unsurlara yönelik baskılar ve infazlar yoğunlaşmıştır. Toplumsal ve siyasi tehdit olarak görülen unsurlar hızla tasfiye edilirken, toplumun tüm kesimleri üzerinde derin bir korku atmosferi yaratılmıştır. Bu süreçte, devletin başlıca cezalandırıcı organı olan NKVD, Stalin’in özel ilgisi doğrultusunda hareket eden bir siyasi polis teşkilatı olarak öne çıkmıştır. NKVD, Stalin’in doğrudan iradesini yerine getirmek üzere yapılandırılmış ve Merkezi Komite’nin “özel sektörü” olarak adlandırılan bu yapı, Stalin’i olası komplolardan korumak gibi kritik bir işlev üstlenmiştir. SSCB’nin tüm cumhuriyetlerinde, Troykalar aracılığıyla gerçekleştirilen yargılamalar hem büyük şehirlerde hem de kırsal bölgelerde etkisini gösterirken, NKVD’nin gizli-siyasi bölümleri ve özel birimleri bu sürece yön vermiştir. Troykalar ve diğer yargı organları, hızlı karar alma süreçleri ve yargısız infazlarla tanınmış, hukuk dışı uygulamalar yaygınlaşmış ve birçok masum bireyin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

NKVD başkanı Yejev, Sovyetler Birliği’nde “Büyük Tasfiye” olarak bilinen dönemde birçok baskıcı uygulama, kitlesel tutuklamalar, sürgünler ve idamlarla anılmıştır. Yejev, bu süreçte uyguladığı aşırı sertlik ve şiddet politikaları nedeniyle devletin baskı

⁴⁶ Ebubekir Güngör, *Repressiya: Kazakistan’da Açlık, Sürgün ve Büyük Tasfiye (1930-1940)* (Ankara: Bengü Yayınları, 2018), 247-265.

⁴⁷ V. N. Zemskov, “Zaklyuchennyye, Spetsposelentsy, Ssynoposelentsy, Ssynyye i Vyslannyye (Statistiko-Geograficheskiy Aspekt),” *Istoriya SSSR* 5 (1991): 152-153; A. Dugin, “Govoryat arkhivy: Neizvestnyye Stranitsy GULAGA,” *Sotsialno-Politicheskiye Nauki* 7 (1990): 90-101.

⁴⁸ S. Kropachev, *Khronika Kommunisticheskogo Terrora 1917-1940 gg.*, T. 1 (Krasnodar: 1995), 48.

mekanizmasının daha da sertleşmesine öncülük eden bir sürecin mimarı olmuştur. Ancak 1938 yılında Yejev'un etkisi ve kontrolü azalırken, yerini Lavrentiy Beria'ya bırakmak zorunda kaldı. Beria, Aralık 1938'de NKVD'nin başına geçti. Yejev ise Stalin'in gözünden düşmesi ve kendi uyguladığı baskıcı politikaların kurbanı olması nedeniyle tutuklanarak 1940 yılında idam edilmiştir. Bu değişim, Sovyet gizli polisinde bir dönemin sonunu ve Beria'nın kontrolü altında yeni bir dönemin başlangıcını simgelemektedir.⁴⁹

Lavrentiy Beria, Aralık 1938'de NKVD'nin başına geçmesinin ardından Sovyetler Birliği'nde baskı politikalarını daha sistematik ve organize bir şekilde yürütmüştür. Beria, Yejev dönemindeki kitlesel tutuklamalar ve infazların ardından belirli bir ölçüde yumuşama sinyalleri vermişse de Stalin'in talimatlarına sadık kalarak özellikle savaş döneminde rejim karşıtı unsurlara yönelik sert önlemler almıştır. Beria'nın liderliğinde, Sovyet toplumunda muhalif olarak görülen kişilere yönelik takibat devam etmiş, ancak uygulanan baskı daha hedefli hale gelmiştir. Beria, Gulag sisteminin genişlemesinde ve savaş sırasında zorunlu çalıştırma kamplarının kullanımıyla Sovyet ekonomisine katkıda bulunmasında önemli rol oynamıştır. Onun liderliğindeki NKVD hem Sovyetler Birliği içinde hem de işgal edilen bölgelerde Stalin'in otoritesini sağlamlaştırmak için baskıcı yöntemler uygulamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, cezalandırıcı politikanın sertleştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Savaş döneminde, yüksek devlet organları tarafından kabul edilen hukuki düzenlemeler, çoğunlukla birçok fiil için sorumluluğu artırmakta veya yeni suç tiplerini tanımlamaktadır. 22 Haziran 1941 tarihli SSCB Yüksek Sovyet Yürütme Kurulu'nun "Sıkıyönetim Hakkında" kararı ile sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde, askeri makamlara şu yetkiler tanınmıştır: sıkıyönetim ilan edilen bölgeden idari olarak tahliye... .. sosyal açıdan tehlikeli olarak kabul edilen kişiler ... Ayrıca, askeri makamların emirlerine itaatsizlik ve sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde işlenen suçlar için, failer savaş zamanı yasaları uyarınca cezai sorumluluğa tabi tutulmuştur. Bu durum, birçok ağır suçun askeri mahkemelerin yetki alanına devredilmesi sonucunu doğurmuştur. 6 Temmuz 1941 tarihli Yüksek Sovyet Yürütme Kurulu kararı ile savaş döneminde halk arasında kaygı uyandıran asılsız söylentilerin yayılmasına karşı cezai sorumluluk tesis edilmiştir. Bu karara göre, askeri mahkemelerce mahkûm edilen kişiler, bu eylemlerinin yasalara göre daha ağır bir cezayı gerektirmemesi durumunda, 3 ila 5 yıl arası hapis cezasına çarptırılmaktadır.⁵⁰ Ertesi gün, SSCB Yüksek Sovyet Yürütme Kurulu tarafından yayımlanan başka bir kararnamede, 12 yaşından itibaren reşit olmayanların, yalnızca kasıtlı olarak değil, aynı zamanda dikkatsizlik sonucu işledikleri suçlar nedeniyle de cezai sorumluluğa tabi tutulacakları belirtilmiştir.⁵¹

Ülke topraklarının Alman-faşist işgalcilerden kurtarılmaya başlanmasıyla birlikte, işgal altındaki bölgelerde Hitler rejimini destekleyenlere yönelik politikaların belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, 1943 yılında NKVD-NKGB

⁴⁹ Marc Jansen & Nikita Petrov, *Stalin'in Baş Celladı: Halk Komiseri Nikolay Yezhov*, çev. Önder Seçkin (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014), 291-305.

⁵⁰ TGA KR, F. 1132, Op. 4, D. 672, L. 8.

⁵¹ *Istoriya Sovetskogo Gosudarstva i Prava*, Kn. 3 (Moskva: Yuridicheskaya Literatura, 1985), 179.

tarafından yayımlanan No. 494/94 sayılı özel direktif, sıradan polis memurları, köy ihtiyar heyetleri, "halk muhafızları", halk milisleri, Rus Kurtuluş Ordusu, ulusal lejyonlar ve benzeri grupların tutuklanma prosedürlerini düzenlemiştir. Açık ya da gizli soruşturmalar sonucunda cezai faaliyetlere katılım ya da aktif bir tutum sergilendiğine dair doğrudan kanıtların bulunmaması durumunda, bu kişiler NKVD'nin özel kamplara sevk edilmiştir. Düşmandan kurtarılan bölgelerde, 1 Temmuz 1943 ile 1 Mayıs 1945 tarihleri arasında, NKVD organları tarafından bu gruptan toplam 77.152 kişi tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında Kızıl Ordu'dan firar eden 14.254 kişi, polis memurları 10.048 kişi, düşman tarafına geçen hainler 6.223 kişi, çeteciler 6.197 kişi ve köy ihtiyar heyeti üyeleri 4.638 kişi bulunmaktadır.⁵²

NKVD'nin bu dönemde yürüttüğü baskı operasyonlarının önemli bir bölümü, savaş suçlularını hedef almıştır. Savaş sırasında işgalci güçlerle iş birliği yapan bireyler, mahkemelerde yargılanmış ve çoğunlukla idam cezasına veya uzun süreli hapis cezalarına mahkûm edilmiştir. Savaşın sona ermesiyle birlikte, bu kişilere yönelik baskı uygulamaları daha da yoğunlaşmış, cezalandırıcı tedbirler sıkılaştırılmıştır. Bu süreç, Sovyet yönetiminin savaş sonrası dönemde toplumsal düzeni yeniden tesis etme ve iç güvenliği sağlama çabasının bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Stalin'in ölümüne kadar, baskı mekanizması kesintisiz bir şekilde işlemeye devam etmiştir. Casusluk paranoyasının yerini kozmopolitizme karşı yürütülen kampanya almıştır. Parti çalışanları ve öğrencilerin tutuklanmalarının ardından, doktorlar ve Yahudilere yönelik tutuklamalar başlamış; bu sürecin durmaksızın devam edeceği izlenimi oluşmuştur. Resmi verilere göre, 1 Ocak 1953 itibarıyla Sovyetler Birliği'nde kamplarında toplam 2.472.247 kişi bulunmaktaydı.⁵³ Stalin'in ölümü, baskıların artışı durdurmuştur. Mart 1953'te Stalin'in halefleri, cezalandırıcı politikaları hukukun sınırları içine çekmek için ilk girişimlerde bulunmuşlardır. 27 Mart'ta SSCB Yüksek Sovyet Yürütme Kurulu'nun yayımladığı af kararıyla kamplar ve kolonilerden bir milyondan fazla mahkûm serbest bırakılmıştır. Ancak, serbest bırakılanlar arasında siyasi mahkûmlar oldukça küçük bir grubu teşkil etmiştir. Bunu takiben Sovyet hükümeti, SSCB İçişleri Bakanlığı'na bağlı kamp sisteminin yeniden yapılandırılmasına yönelik adımlar atmıştır.

Netice itibarıyla, Stalin dönemi ideolojik ve tarihsel bağlamda cezalandırıcı politikaların sistematik hale geldiği bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde devletin ideolojik hedefleri doğrultusunda uygulanan baskıcı tedbirler, rejimin meşruiyetini koruma ve toplumu kontrol altında tutma amacına hizmet etmiştir. Savaş sonrası dönemde de sürdürülen bu politikalar, Sovyet yönetiminin istikrar arayışının bir parçası olarak görülmelidir. Stalin'in yönetimi hem devletin ideolojik yapısını güçlendirmiş hem de otoritesini sürdürmek adına cezalandırma mekanizmalarını genişletmiştir. Bu süreç, Sovyet toplumunda derin izler bırakan ve uzun süre hafızalarda kalan bir dönemi simgelemektedir.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nde Lenin dönemi baskı politikaları, sosyalist idealler

⁵² S. I. Kuzmin, "Lagerniki," *Molodaya Gvardiya* 5/6 (1993): 177.

⁵³ RGASPI, F. 89, Op. 16, D. 1, L. 1.

doğrultusunda şekillenen karmaşık bir baskı yapısı olarak devrim sonrası dönemde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde geliştirilen politikalar, ideolojik olarak sınıf düşmanlarına yönelik sert yaklaşımları meşrulaştırırken, hukuksuz uygulamalarla desteklenmiştir. Özellikle Çeka'nın kurulması ve Kızıl Terör'ün yoğun şiddet politikaları, devrim karşıtı unsurların bastırılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Bolşevikler, ideolojik hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla baskı organlarını sistematik bir yapıya dönüştürmüş, bu yapıların kalıcılığını devrimi koruma ve sınıf mücadelesini sürdürme amacıyla sağlamlaştırmıştır. Lenin dönemi cezai politikaların kapsamı ve sertliği belirgin bir şekilde artmış; bu yapılar, başta geçici olarak tasarlanmış olsa da Sovyet devletinin temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Çeka'nın faaliyetleri, baskı politikalarının şiddetini açıkça gözler önüne sermiş ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştirerek yaygın şiddet olgusunun yerleşmesine zemin hazırlamıştır.

Stalin döneminde baskı politikaları, merkeziyetçi ve yaygın bir sistem haline gelerek devlet kontrolünün merkezi ve sistematik bir yapıya evrilmesine katkıda bulunmuştur. Stalin'in kişisel kültürü çerçevesinde desteklenen bu baskı mekanizması, ideolojik saflığı koruma amacıyla şiddet ve korkunun sistematik bir kontrol aracı olarak benimsenmesiyle öne çıkmıştır. Bu dönem, bireyler üzerinde yoğun baskının yanı sıra toplumsal yapıyı da derinden etkileyen bir süreçle tanımlanmıştır. Stalin'in kolektifleştirme politikaları, tarımsal üretimi devlet kontrolü altına almayı hedeflemekteydi ve bu süreçte özellikle köylüler, bilhassa kulaklar, zorla kolektif çiftliklere dahil edilmiş ya da direniş gösterenler sert cezalarla karşılaşmıştır. Bu politikalar, Kazakistan ve Ukrayna gibi bölgelerde kitlesel ölümlerle sonuçlanan kıtlıklara yol açmış, toplumsal yapının yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. 1937-1938 yılları arasında öne çıkan "Büyük Tasfiye" dönemi ise, Stalin'in potansiyel muhaliflerine ve devrim karşıtı olarak algılanan unsurlara yönelik geniş çapta tutuklamalar ve infazlarla dikkat çekmiştir. Bu dönemde, Troykalar ve NKVD gibi cezalandırıcı organlar, yargısız infazları hızlandırarak toplumsal muhalefeti susturmak amacıyla sistematik bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Stalin'in ideolojik temelli baskı politikaları, Sovyet ideolojisinin tahakkümünü pekiştirirken, totaliter bir yapının tesis edilmesini mümkün kılmıştır.

Lenin ve Stalin dönemleri baskı politikaları, Sovyet tarihinin en belirgin ve tartışmalı yanlarından biri olmuştur. Lenin, devrim süresince baskıyı ideolojik bir gereklilik ve devrimin korunması için önemli bir araç olarak görürken, Stalin, bu baskıyı çok daha geniş çapta ve devlet politikaları bütünü olarak uygulamıştır. Stalin'in politikaları, totaliter bir düzenin yerleşmesine ve toplumun her kesiminde derin korku ve itaatin sağlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Stalin'in kullandığı kitlesel sürgünler, yargısız infazlar ve geniş çaplı propaganda kampanyaları, Sovyet toplumunu derin bir şekilde şekillendirmiş ve bireylerin yaşamlarını tamamen kontrol altına almıştır. Her iki liderin baskıcı yöntemleri, Sovyet sisteminin ideolojik doğrultuda güvence altına alınmasını sağlamış, ancak uygulama biçimlerinin sertliği ve sonuçlarının kapsamı açısından farklılıklar göstermiştir. Bu süreç, Sovyet rejiminin güvenliğini sağlamak adına toplumda kalıcı izler bırakmış ve uzun yıllar boyunca hatırlanan bir dönem olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bu dönemin yarattığı travmalar ve baskılar, sonraki yıllarda

toplumsal bellekte derin izler bırakmıştır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Arhiv Prezidenta Rossiyskoy Federatsii (APRF)

APRF, F. 3, Op. 58, D. 212.

Gosudarstvenniy Arkhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF)

GARF, F. 9401, Op. 12, D. 130.

Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arkhiv Sotsialno-Politicheskoy Istorii (RGASPI)

RGASPI, F. 89, Op. 16, D. 1.

Rossiyskiy Gosudarstvenniy Istoricheskiy Arkhiv (RGIA)

RGIA, F. 2, Op. 1, D. 27066.

Tsentralniy Gosudarstvenniy Arkhiv Kyrgyzskoy Respubliki (TGA KR)

TGA KR, F. 145, Op. 4, D. 21.

TGA KR, F. 1132, Op. 4, D. 672.

Basılı Kaynaklar

Arkhiv VCHK: Sbornik Dokumentov, Otvetstv. Red. V. Vinogradov, A. Litvin, V. Khristoforov; Sost. V. Vinogradov, N. Peremyshlennikova. Moskva: Kuchkovo Pole, 2007.

Dokumenty Svidetelstvuyut. Iz Istorii Derevni Nakanune i v Khode Kollektivizatsii 1927-1932 gg. Moskva: Nauka, 1989.

Istoriya Sovetskogo Gosudarstva i Prava. Kn. 3. Moskva: Yuridicheskaya Literatura, 1985.

Sbornik Dokumentov Po Istorii Ugolovnogo Zakonodatelstva SSSR i RSFSR, 1917-1952 gg. Sost.: A. A. Gertsenzon, Pod. Red. I. T. Golyakova. Moskva: Gosyurizdat, 1953.

Sbornik Zakonodatelnykh i Normativnykh Aktov o Repressiyakh i Reabilitatsii Zhertv Politicheskikh Repressiy. Moskva: Yuridicheskaya Literatura, 1993.

Soviet Criminal Law and Procedure; the RSFSR Codes. Ed. Harold J. Berman. Cambridge: Harvard University Press, 1972.

Ugolovnyy Kodeks RSFSR. Moskva: Gosudarstvennoye Izdatelstvo Yuridicheskoy Literatury, 1950.

V. I. Lenin i VCHK: Sbornik Dokumentov (1917-1922 gg.). Sost. YU. A. Akhupkin i dr. Moskva: Politizdat, 1975.

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

Applebaum, Anne. *Gulag: A History*. New York: Doubleday, 2003.

Babatürk, Semih. "Sovyet Rejiminin Baskıcı Politikası ve şor Türklerinde Repressiya." *Türk Dünyasında Repressiya: Sovyetler Döneminde Türk Halklarına Yapılan Baskı ve Zulümler* içinde, Ed. İbrahim Dilek, 605-619. Ankara: YTB Yayınları, 2023.

Canpolat, Mukaddes. "Türk Diplomatların Raporlarına Göre SSCB'de Büyük Temizlik Dönemi'nde Eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu'nun Tasfiyesi (1936-1938)." *Rusya Araştırmaları Dergisi* 10 (2023): 103-131.

Conquest, Robert. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. New York: Oxford University Press, 1986.

Çağlak, Aykut. "Modern İstihbarata Geçiş Dönemi Türk ve Rus İstihbarat Organizasyonları-Karşılaştırılmalı Bir Çözümleme." *Rusya Araştırmaları Dergisi* 7 (2022): 95-122.

Çetin, Nurullah "Arşiv Belgelerine Göre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Kazakistan'daki Repressiya Siyaseti (1930-1940)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2023.

Çetin, Nurullah & İlyas Topsakal. "Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'da Büyük Tasfiye Dönemi (1937-1938)." *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 12/1 (2023): 1-18.

Dugin, A. "Govoryat arkhivy: Neizvestnyye Stranitsy GULAGa." *Sotsialno-Politicheskiye Nauki* 7 (1990): 90-101.

Ercilasun, Güljanat Kurmangaliyeva. "Kazakistan ve Kırgızistan'da Kolektifleştirme: Sözlü Tarih Çerçevesinden Bir Bakış." *Gazi Türkiyat* 19 (2016): 11-22.

Figes, Orlando. *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*. Londra: Penguin Books, 1996.

Fitzpatrick, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Getty, A. J. & O. V. Naumov. *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*. New Haven: Yale University Press, 1999.

Güngör, Ebubekir. *Repressiya: Kazakistan'da Açlık, Sürgün ve Büyük Tasfiye (1930-1940)*. Ankara: Bengü Yayınları, 2018.

Hudoborodov, Aleksandr Leonidoviç & Marina Anatolyevna Yaşina. "Repressivnaya Politika Sovetskogo Gosudarstva v Otnoshenii Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi (1920-1930-ye gg.)." *Vestnik Yuzhno-Uralskogo Gosudarstvennogo Universiteta* 30/247 (2011): 61-65.

Jansen, Marc & Nikita Petrov. *Stalin'in Baş Celladı: Halk Komiseri Nikolay Yezhov*. Çev. Önder Seçkin. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014.

Kropachev, S. *Khronika Kommunisticheskogo Terrora 1917-1940 gg.*. T. 1. Krasnodar: 1995.

Khlevniuk, Oleg V. *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror*. Translated by Vadim A. Staklo, Edited by David J. Nordlander. New Haven: Yale University Press, 2004.

Kuzmin, S. I. "Lagerniki," *Molodaya Gvardiya* 5/6 (1993): 173-182.

- Latsis, Martin Ivanoviç. *Chrezvychaynyye Komissii Po Borbe s Kontrrevolyutsiyey*. Moskva: Gos. izd-vo, 1921.
- Leggett, George. *The Cheka: Lenin's Political Police: The All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage, December 1917 to February 1922*. Oxford: Clarendon Press, 1981.
- Lenin, V. I. *Polnoye Sobraniye Sochineniy*. T. 37. Moskva: Politizdat, 1974.
- Malygin, A. Ya. *Gosudarstvenno-Pravovoy Status Militsii RSFSR v Period Provedeniya Novoy Ekonomicheskoy Politiki (20-e gody)*. Moskva: Nauka, 1992.
- Mawdsley, Evan. *The Russian Civil War*. New York: Pegasus Books, 2008.
- Özel, Merve Suna. "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2015): 99-122.
- Pipes, Richard. *The Russian Revolution*. New York: Vintage Books, 1990.
- Plamper, Jan. *The Stalin Cult: A Study in the Alchemy of Power*. New Haven: Yale University Press, 2012.
- Rasskazov, L. P. *Karatelnyye Organy v Protsesse Formirovaniya i Funktsionirovaniya Administrativno-Komandnoy Sistemy v Sovetskom Gosudarstve. (1917-1941gg.)*. Ufa: Bashkirskiy Gosudarstvennyy Universitet, 1994.
- Sadıgov, Ramin. *Kanlı Dört Yıl: Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Service, Robert. *The Bolshevik Party in Revolution: A Study in Organisational Change 1917-1923*. Londra: Macmillan, 1979.
- Solzhenitsyn, Aleksandr I. *The Gulag Archipelago, 1918-1956: An Experiment in Literary Investigation*. Translated by Thomas P. Whitney. New York: Harper & Row, 1973.
- Stalin, I. V. "Golovokruzheniye ot Uspekhov: K Voprosam Kolkhoznogo Dvizheniya." *Pravda*, (02.03.1930): 1-2.
- Teğin, Emre. "SSCB'de Büyük Terör ve Türk Dünyasına Etkileri." Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2022.
- Teğin, Emre. "Kazakistan'da 1930-32 Büyük Kıtlığı'nın Nedenleri: Kasıt mı, Kaza mı?." *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2022): 889-908.
- Zemskov, V. N. "Zaklyuchennyye, Spetsposelentsyy, Ssylnoposelentsyy, Ssylnyye i Vyslannyye (Statistiko-Geograficheskiy Aspekt)." *Istoriya SSSR* 5 (1991): 141-157.

THE RUSSIAN INFLUENCE ON THE FORMATION OF BAKU'S URBAN IDENTITY*

 Oğuz Kağan BAYRAKDAR^a

Abstract

In recent times, the identities of cities have been a topic of debate. The distinct features of the places we inhabit help define, differentiate, and shape their identities. In a globalizing world, unique traits that leave lasting impressions and contribute to collective memory play a vital role in defining cities. Elements like language, history, culture, architecture, religion, and gastronomy shape urban identity in specific proportions for each city. These characteristics also strengthen the bond between cities and their communities. Baku, the capital of Azerbaijan, stands out with its unique identity. Shaped by its geographical location, natural resources, architecture, language, religion, and social structure, Baku's identity has been passed down through generations. However, its identity has also transformed over time due to occupations and changes in administration. The most notable influence came from the Russians. In the early 19th century, the Russian Empire seized control of Baku and took swift steps to consolidate its power. Under Russian rule, Western European architectural and cultural influences appeared in the city, alongside significant social and economic changes. Baku's transformation continued during the Soviet era. The USSR, as an ideological state, sought to create socialist spaces to unify society. During this time, Baku became a representation of socialist ideology, with its architecture, language, and culture reshaped under Soviet influence. Over successive periods, Baku's urban identity increasingly reflected Russian influence, altering its language, architecture, religion, and culture. This study will first discuss the concepts of identity and urban identity, focusing on the dynamics shaping Baku's character. It will then examine the Russian occupation to establish a historical framework. Lastly, it will explore the Russian influence on Baku's urban identity, using specific examples.

Keywords: Russia, Azerbaijan, Baku, urban identity, architecture, Russian influence.

BAKÜ KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA RUS ETKİSİ

Öz

Son zamanlarda şehirlerin sahip olduğu kimlikler tartışıla gelmektedir. Hususen yaşadığımız mekanların sahip olduğu özellikler bizler için tanımlama, ayırt etme, imgeleme hatta kimlikleme vasıtası olmaktadır. Bu nedenle küreselleşen dünyada ayırt edici özelliklere

* This study is derived from the author's PhD dissertation defended at Baku State University titled "Şəhər Mədəniyyəti: XIX – XX Əsrlərdə Bakı və Daşkənd Şəhər Mədəniyyətlərinin Müqayisəsi."

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/Türkiye, oguzkaganbayrakdar@outlook.com

sahip, akıllarda yer eden, kolektif belleğe katkı sağlayan dinamiklerin varlığı şehirlerin tanımlanmasında, kimlik sahibi olmasında aktif rol oynamaktadır. Dil, tarih, kültür, mimari, din, gastronomi gibi unsurlardan oluşan kimlik dinamikleri her şehirde özel dozda bulunmaktadır. Bulunduğu şehri farklı kılan, diğer şehirlerden ayırt eden bu hususiyetler şehir ve toplum arasındaki bağın da güçlenmesine katkı sağlar. Azerbaycan'ın başkenti Bakü de kendine özgü kimliğiyle dikkat çeken bir şehir olarak bu bağlamda öne çıkar. Bakü'nün kimliği; coğrafi konumu, yer altı kaynakları, mimarisi, dili, dini ve toplumsal yapısıyla şekillenmiş, nesilden nesile aktarılmıştır. Ancak tarihsel süreçte şehrin kimliği, yaşanan işgaller ve yönetim değişiklikleriyle dönüşüme uğramıştır. Şehrin değişimine etki eden güçlerin başında ise Ruslar gelmektedir. 19. Yüzyılın başlarında Bakü'de hakimiyeti ele geçiren Rus İmparatorluğu, bölgedeki gücünü pekiştirmek için hızlı adımlar atmaya başlamıştır. Ruslarla birlikte Bakü kent kimliği yeni imgelerle zenginleşmiştir. Batı Avrupa'ya özgü mimari ve kültürel akımlar şehirde görünür hale gelirken, sosyal ve ekonomik yapıda da köklü değişimler yaşanmıştır. Bakü'nün gelişimi/değişimi Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir. İdeolojik bir devlet olan SSCB, sosyalist şehirler/mekanlar inşa ederek toplumu bu çatı altında toplamayı hedeflemektedir. Bu dönemde Bakü, sosyalist ideolojinin mekânsal bir temsiline dönüşmüş, şehirde mimari, dil ve kültür Sovyet mantalitesinin etkisiyle yeniden şekillenmiştir. Birbirini takip eden bu süreçler boyunca Bakü kent kimliği Rus etkisine açık hale gelmiş, şehrin dili, mimarisi, dini, kültürü Rus mantalitesinin tesiri altında değişim göstermiştir. Bu çalışmada öncelikle kimlik ve kent kimliği kavramları ele alınacaktır ve Bakü kentliğini oluşturan dinamikler tartışılacaktır. Daha sonra Bakü'nün Ruslar tarafından işgali anlatılarak tarihsel bağlantı oluşturulacaktır. Son bölümde ise Bakü kent kimliğinin oluşumunda Rus tesiri incelenerek örneklerle izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Azerbaycan, Bakü, kent kimliği, mimari, Rusya etkisi.

ВЛИЯНИЕ РОССИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ГОРОДСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ БАКУ

Аннотация

В последнее время всё чаще обсуждается идентичность городов. Характеристики места жительства служат для нас, в частности, инструментами определения, различения, воображения и даже отождествления себя с этими местами. Поэтому в глобализирующемся мире их отличительные черты в развитии оставляют глубокие впечатления, способствуют определению коллективной памяти, играют активную роль в становлении городов и формировании их идентичности. Столица Азербайджана, Баку, является примером таких городов. Если обратить внимание на богатую историю города, становится ясно, что Баку неоднократно захватывался различными политическими силами и претерпевал трансформации в ходе этих процессов. Русские были одной из таких сил, наиболее значительно повлиявших на изменение города. В начале XIX века, захватив контроль над Баку, царская Россия быстро начала предпринимать шаги для укрепления своего влияния в регионе. Город сохранял свое значение и на протяжении почти семидесяти лет под российским господством, при Советской власти. В этот период городская идентичность Баку претерпевала изменения под влиянием России. Язык, архитектура, религия и культура города находились под воздействием русской ментальности. Таким образом, влияние России на формирование идентичности Баку неоспоримо. В данной работе сначала будут

рассмотрены понятия идентичности и городской идентичности. Затем описанием нахождения Баку в составе России будет установлена историческая связь. В заключительной части будет исследовано русское влияние на формирование городской идентичности Баку и проиллюстрировано примерами.

Ключевые слова: Россия, Азербайджан, Баку, городская идентичность, архитектура, Российское влияние.

Introduction

In an era where globalization has become prominent, the spread of the cultural elements of global powers across the world can be observed. George Ritzer explains this phenomenon with the concept of the “McDonaldization of Society” indicating that the American way of life has reached global dimensions.¹ The areas most affected by globalization are cities. The creation of cities that resemble each other through both globalization and modernization harms the identity and civilization of culturally enriched cities. Therefore, studying urban identity is a crucial issue in understanding the cultural dynamics of cities. Like other cities, Baku is also under the threat of globalization and modernization.

Baku, with its rich historical background, is not only the capital of Azerbaijan but also the center of the Caucasus region. Despite being a political, economic, and cultural hub, the city cannot be shielded from external influences, forcing its leaders to take precautions against globalization. Carefully analyzing the city’s historical evolution and understanding its responses under the control of foreign powers will assist leaders in determining the city’s identity.

Baku was under Russian influence for nearly two centuries. During this period, the Russian administration used urban spaces to influence the people and facilitate the ideological transformation of society. Cities are not only places where people live but also spaces where social thought is shaped, cultural norms are transmitted, and national sentiments are evoked. In light of this, the Russian administration used Baku as a tool to influence the people and instill Russian mentality into society.

This study explores the Russian influence on the urban identity of Baku. After the introduction to the topic, the concepts of identity and urban identity are explained and the dynamics that form the Urban identity of Baku are exemplified. Then, the history of the Baku under Russian occupation is given. In the final section, the areas where the Russian influence is strongly felt in the urban identity of Baku are highlighted.

1) City Identity

The topic of identity has long been a field of intellectual exploration for social scientists. Scholars working in disciplines such as political science, history, sociology, and cultural studies pose various questions about the definition of identity and its variability. Questions beginning with “Who are you?” often transform into inquiries of personal belonging such as “Who am I?” and “Who are we?” But what exactly is identity, a concept

---

¹ George Ritzer, *Toplumun Mcdonaldlaşması*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 55-56.

that provokes so many questions, stimulates students' thinking, and underpins policy development?

The concept of identity originates from the Latin term "idem" which encompasses notions of sameness and continuity. In Turkish, the term is derived from the root of the question "who" and conveys the ideas of individual existence and belonging.² At its core, identity research investigates how individuals and groups respond to the question "Who are you?".³ Therefore, identity itself aligns closely with the answers to this question.

Fearon (1999) categorizes identity into social and personal dimensions. According to him, social identity refers to a societal category, a group of individuals marked by a label and distinguished by rules determining membership and characteristic features. Personal identity, on the other hand, encompasses distinguishing traits that an individual takes special pride in or views as socially significant but largely unchangeable.⁴

According to social psychologist Nuri Bilgin, identity is the self-identification of a person or group and their positioning among other individuals or groups.⁵ Furthermore, the responses that groups and communities provide to the question of "who we are" also constitute identity.⁶ The acquisition of identity, which commences at birth and persists throughout an individual's life, can sometimes become indistinct, while at other times it reveals dominant characteristics. The variability of these traits across different societies, and even among siblings within the same family, prompts researchers to delve deeper into the phenomenon of identity.

Similar to human beings, cities also undergo a process of identity acquisition. Cities, which display various characteristics through their dynamics and manifest themselves in different areas depending on their surroundings, develop a distinct identity. Urban identity, influenced by diverse domains such as geography, history, literature, culture, folklore, architecture, gastronomy, language, religion, politics, and economy, varies from one city to another. In other words, the dominant characteristic of one city does not necessarily exist in another. Therefore, any definition of a city's identity must consider its unique socio-economic structure.⁷

The concept of urban identity, as developed by Lalli,⁸ is defined as an integral component of an individual's broader self-identity, emerging from the intricate interplay between the self and the urban environment. City identity can be described as "affecting the image of the city, each city having its characteristics with different scales and interpretations; shaped by physical, cultural, socio-economic, historical, and formal factors; it is a meaning-laden integrity created by a process that extends from the past to

² Hüseyin Aydoğdu, "Modern Kimlikte Öznenin Ölümü," *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 10 (2004): 117.

³ V. L. Vignoles, S. J. Schwartz & K. Luyckx, "Introduction: Toward and integrative view of identity," in *Handbook of identity theory and research*, ed. S. J. Schwartz & K. Luyckx (New York: 2011).

⁴ James D. Fearon, *What is Identity? (As we now use the Word)* (California: Stanford University, Department of Political Science, Draft, 1999), 2

⁵ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası* (Ankara: Aşına Kitaplar, 2007), 11.

⁶ M. Naci Bostancı, "Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik," *Türkiye Günlüğü* 75 (2003): 39.

⁷ Oğuz Kağan Bayrakdar, "Bir Flaneur olarak Covid-19 Sonrası Mekansal Değişimin İzlerini Sürmek: Bakü Fevvalerler Meydanı Örneği," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 38/2 (2021): 48-49.

⁸ Marco Lalli, "Urban-related identity: Theory, measurement, and empirical findings," *Journal of environmental psychology* 12/4 (1992): 285-303.

the future, which is formed by the urbanites and their lifestyles, keeping the concept of a constantly developing and sustainable city alive".⁹ Urban identity encompasses various dimensions including place identity, placeness, sense of place, a place's character, its image, its spirituality, and ethos.¹⁰

Urban identity is defined by the socio-cultural characteristics of a city or environment that are integrated with society. The prominent or dominant features among these characteristics help define and explain the city's identity and facilitate comparisons with other cities. Urban identity is a phenomenon that adds value to a city by distinguishing it from others, and it is formed by elements inherent to that city. Due to their unique geographical, historical, economic, and political characteristics, cities can be distinguished from others and attract attention from external observers.¹¹

Urban identity evolves, transforms, and develops over extended periods. The geographical features, cultural sophistication, architectural style, traditions, and way of life of a city collectively shape its identity, setting it apart from others.¹² Renewed cities, having undergone historical transformations, offer novel attributes alongside elements inherited from the past, thereby engaging in a dynamic process of identity formation.¹³

Cities serve as loci of entrenched thought patterns, where specific attributes gradually permeate the collective consciousness and become emblematic of the city as a whole.¹⁴ For instance, Paris evokes notions of romance, while Texas is associated with gun culture, and Zurich is renowned for its banking sector. Certain cities become inseparable from iconic figures such as writers or filmmakers; just as Fatih Sultan Mehmet is synonymous with Istanbul, Kafka with Prague. Moreover, particular cities are distinguished by unique dynamics; for example, Samarkand boasts historical edifices, Jerusalem is globally recognized as a religious epicenter, and Venice is renowned for its canals, while New York is synonymous with skyscrapers. These descriptors appended to cities serve as symbols of identity, evoking associations that characterize the city when considered globally.

Goethe's assertion, "There is nothing outside of us that is not at the same time in us" encapsulates the profound impact of the physical environment and geography on individuals, society, and urban settings.¹⁵ Similarly, the 14th-century Islamic scholar Ibn Khaldun posited various ideas on this matter, asserting that geography determines destiny and shapes the social and urban.¹⁶

⁹ Şölen Çöl, "Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin Bir Yöntem Denemesi," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1998), 14.

¹⁰ Daniel Bell & Avner Shalit, "Introduction: cities and identities," *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 25/5 (2021): 639.

¹¹ İdris Oğurlu, "Çevre-Kent İmajı-Kent Kimliği-Kent Kültürü Etkileşimlerine Bir Bakış," *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* 26 (2014): 280.

¹² Evren İlgar, "Kent Kimliği ve Kentsel Değişimin Kent Kimliği Boyutu: Eskişehir Örneği," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2008), 9.

¹³ Alaattin Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü; Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet 1703-1789* (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 38.

¹⁴ Nuri Bilgin, "Sosyal Düşünce Kent Kimliği," *İdeal Kent* 3 (2011): 23.

¹⁵ M. Yavuz Alptekin, "Max Weber'in Batı-Bağımlı Evrensel Şehir Anlayışı ve İslam Şehirleriyle İlgili Değerlendirmelerinin Kritiği," *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 6/23 (2010): 58.

¹⁶ İ. Erol Kozak, "İbn Haldun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 20 (İstanbul: TDV Yay.,1999), 1-8.

Building upon these interpretations, geography, climate, topography, and vegetation play pivotal roles in the transformation of cities. The climatic conditions of regions in Turkey, for instance, profoundly influence the perception of cities; the mention of the Black Sea conjures images of verdant, green cities, whereas the Marmara region evokes bustling urban centers shaped by industrialization and capitalism. Moreover, geological features are noteworthy; New York City's skyline, dominated by skyscrapers, owes its existence to the city's rocky terrain. Generalizing from these examples, it can be asserted that geography initially molds individuals, who in turn shape their cities. Furthermore, cities that are integrated with or conceived as extensions of nature imbue this connection with nature into their identities. Cities endowed with natural wonders such as forests, rivers, seas, lakes, deserts, and waterfalls serve as exemplars of "Natural Identities".

Underground resources constitute a significant determinant contributing to a city's identity, with oil, in particular, emerging as a crucial underground asset. Oil, encompassing economic, sociological, psychological, and political dimensions, plays a pivotal role in demarcating and distinguishing regions by conferring upon them a distinct identity. Economically, oil extraction yields substantial revenue for its proprietors, fostering wealth accumulation that can satisfy various needs. Consequently, certain cities have garnered respect and international recognition by virtue of their association with major oil companies, becoming synonymous with oil production. Dubai serves as a prime example;¹⁷ the oil industry has long been a driving force behind its development, with intense competition among global firms shaping its economic landscape.¹⁸

Moreover, a city's architectural landscape significantly contributes to its identity. Architectural structures serve as tangible expressions of the visual aesthetics, lifestyle preferences, and societal values of their inhabitants. Urban architecture also serves as a medium through which the ideological, political, and economic dimensions of society can be elucidated. Consequently, architecture assumes a dual role, both as a means of expressing identity and as a tool for shaping public perception and societal norms. While certain architectural landmarks serve to preserve collective memory within public spaces, others exert a psychological influence, symbolizing authority and control.¹⁹ Administrations seeking to influence public opinion often dictate city planning and architectural design, thereby shaping the urban landscape in alignment with their ideological agendas. In contemporary urban settings, architecture has emerged as a prominent factor distinguishing cities from one another.²⁰

---

¹⁷ There are certain cities around the world that are synonymous with oil. As the "Black Pearl," oil not only develops the city in which it is found but also creates divisions within it. Economically, it causes stratification within the city and integrates oil into the city's identity. As mentioned above, Dubai is a prime example of such a city. When comparing photographs of Dubai before and after the oil boom, the transformation of the city is strikingly evident. In addition to Dubai, cities such as Texas, Baku, Cairo, and Calgary are also known for their association with oil and natural gas, and their identities are significantly shaped by these resources.

¹⁸ John Duke Anthony, *The Middle East: Oil, Politics and Development* (Washington: AEI Press, 1975), 83.

¹⁹ Enis Kortan, "Mimarlıkta Kimlik Sorunu," *Türkiye Mimarlığı Sempozyumu II* (1996): 97.

²⁰ It should be noted that one of the dynamics that constitute urban identity is "urban spaces". Any structure existing within a city can be referred to as an urban space. Urban planners such as Ebenezer Howard and Le Corbusier began to design and conceptualize the appearance of cities with a focus on societal benefits. Every symbol incorporated into

The concept of creating an ideologically charged national city gained prominence with the emergence of nation-states. In order to disseminate national ideology among the populace, various symbols were incorporated into urban spaces, leading to radical transformations over time. Language, as a potent cultural conduit, emerged as one of the most effective tools in fostering national identity.²¹ Language not only regulates social behavior and cultural transmission but also shapes individuals' thoughts and expressions. With the rise of nation-states, the significance of language has heightened, serving as a vehicle for disseminating national ideology among the populace. Moreover, language, with its emphasis on distinct cultural elements and national differences, plays an indispensable role in constructing national identity and perpetuating socio-economic and cultural continuity. The language employed as a tool by governments influences the appearance and ideological orientation of cities. Streets, avenues, signage, and public transportation facilities, such as buses and subways, are adorned with national language and symbols reflective of the prevailing national culture. Cities adorned with such nationalistic motifs exert a profound influence on the formation of societal identity.²²

Gastronomy stands as a significant determinant of urban identity, often overlooked in studies of urbanism. Food culture, deeply intertwined with community, region, and city, emerges as a defining feature of urban identity over time. Iconic dishes such as piti in Sheki, künefe in Hatay, mihlama in Trabzon, traditional goose dish in Ardahan and Kars and boyoz in Izmir serve as quintessential examples of this phenomenon.²³ Similarly, global cities are characterized by distinct culinary traditions; for instance, falafel is synonymous with Beirut, while San Sebastian Cheesecake is emblematic of San Sebastian. These examples underscore the role of gastronomy as an integral component of urban civilization and identity, perpetuated across generations. It is worth noting that gastronomy not only shapes a city's cultural landscape but also enhances its recognition

---

urban spaces functions to trigger social impulses. The impact of urban space on individuals is linked to the readability of the representative images it possesses. Indeed, every society needs areas that will manifest its worldview and represent its existence, and in these areas, images that display its uniqueness. These spaces, together with the symbols they contain, ensure a harmonious integration of society and space. Thus, a channel is obtained to reach the social sphere through images. "Architecture," which can be considered as the language, aesthetics, or tone of spaces, is one of the essential links in this chain. It is beneficial to elaborate on architecture. In terms of the relationship between city and architecture, Henry Cobb's statement is significant: "Architecture is, after all, a representational art – an art of portraiture, if you will – and what is portrayed in it is precisely the multiform structure of desired relationships between human beings, their institutions, and their natural world". Architecture is a nonverbal form of communication, a mute record of the culture that produced it, and constitutes a memory form, allowing us to re-interpret the past into the future. Architecture may illuminate different historically and spatially situated layers of city identity; it offers a portrait through time that enables inhabitants and visitors to "read" the city. The identity constructed and communicated through a city's architecture consists of three interacting sign systems (material, visual, and rhetorical) that define how a city can differ in various aspects and how its meanings evolve over time. To gain a more detailed understanding of the relationship between architecture and identity, refer to C. Jones and S. Svejenova's article "The Architecture of City Identities: A Multimodal Study of Barcelona and Boston". For urban space, Köksal Alver's article "Kent İmgesi" (City Image) will be enlightening.

²¹ E. Sertaç Ayaz, "Milli Kimliğin Kurucusu Olarak Dil," *Uluslararası Orta Asya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Bişkek: 2018): 615.

²² Here is the text translated into academic English: David Uzzell states, "Places speak to us" (David Uzzell, "Affordances in the Construction of the City's Languages"). In this regard, three questions that concern social scientists or urban researchers come to the fore: How do cities speak to us? With what language do cities speak to us? Do we understand the language of the city? These questions are crucial for understanding the city and comprehending the relationship between the city and language.

²³ Sevil Sargın & Şule Demir, "İnsan Mekân İlişkisi Ölçeğinde Kent Kimliği ve Gümüşhane Örneği," *The Journal of International Scientific Researches* 3/4 (2019): 237.

on a global scale.

In pre-industrial cities, characterized by their political, religious, and cultural activities, religion emerges as a pivotal force shaping urban identity. Sacred spaces have historically served as focal points for communal gatherings, with religion playing a central role in the city's development.²⁴ The influence of religion is evident in the distinct identities of cities, with Islam predominating in the East and Christianity in the West. Religious imagery imbues cities with a religious identity, with symbols of worship adding to their distinctive character. Jerusalem, in particular, occupies a unique position owing to its significance to three major religions, exemplified by landmarks such as the Masjid-i Aksa, Wailing Wall, and Church of the Holy Sepulchre.

Another salient factor in the construction of urban identity is history. Cities with rich historical legacies and symbolic artifacts are often hailed as "cities with identity" by both their inhabitants and administrators.²⁵ Historical continuity serves as a bridge between the past and present in industrialized cities, countering the homogenizing effects of modernity.²⁶ Historical cities and landmarks distinguish themselves in an era of standardization and urban anonymity, underscoring the importance of preserving historical architecture. Cities such as Istanbul, Paris, Rome, Bukhara, and London stand out for their rich historical tapestries, setting them apart from other urban centers. Urban identity delineates the distinctiveness and continuity of cities vis-à-vis their counterparts. However, globalization has engendered a trend towards uniformity in contemporary metropolitan cities, resulting in similar urban landscapes. This homogenization, driven by fashion and modern trends, risks erasing the unique identities of cities, leading to a proliferation of cities devoid of distinct character. Nevertheless, certain cities, such as Paris, Berlin, Boston, Montreal, Istanbul, and Prague, maintain their individual identities rooted in their historical legacies rather than contemporary trends.²⁷

As explained in the section, every city has a unique and distinctive identity. The characteristics that form this identity and distinguish it from other cities have either developed or been established over time. It has been observed that factors such as history, geography, culture, architecture, gastronomy, language, religion, natural resources, politics, climate, and vegetation are the primary elements that distinguish cities from one another and contribute to their identity formation. One of the cities characterized by these identity markers is Baku, the capital of Azerbaijan. In this context, when we consider Baku, its urban identity can be defined as follows. The concepts of "History" and "Historicity", which bring many cities into prominence, are also noticeable in Baku. As an ancient settlement, there are many traces in the region that support the "historical" narrative. The historical process, which has continued from the 3rd century BC to the present day, has been integrated into the city's identity. Undoubtedly, geography also distinguishes cities. Baku's natural harbor, being surrounded by the Caspian Sea, the winds that blow

---

²⁴ Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü*, 40.

²⁵ İlhan Tekeli, "Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler," *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7 (1990): 255.

²⁶ Graeme Shankland, "Tarihi Değeri Olan Kentlere Neden El Atmalıyız?", *Cogito* 8 (1996): 24.

²⁷ Bilgin, "Sosyal Düşüncede Kent Kimliği," 38-39.

---

throughout the year and have influenced the naming of the city, have created defining codes in the minds of the city's inhabitants. These images have become symbols that define the city externally. Culture and all cultural images are the outward expression of originality. As mentioned above, spaces designed "copy-paste" often face identity issues. In this regard, spaces that represent culture add identity to both the nation and the city. When viewed in this context, Baku is a city that represents culture with names, museums, architectural forms, cultural centers, sculptures, and similar urban accessories that reflect the traditional Azerbaijani identity. Specifically, the city presents a mosaic appearance, where Western European, Russian, and traditional Azerbaijani cultures are balanced. It is evident that foods are also associated with cities. Today, for Baku and the people of Baku, foods such as "White and Black Grapes, Baku Fig, Bilgeh Saffron, Baku Dushbere, Black Caviar, Corat Kebab, Shekerbura, and Baklava" are distinctive. Additionally, in recent years, global food brands have also been seen in the city. The famous architect Shaukland once said, "A city without historic buildings is like a person without memories". This statement, emphasizing the importance of both history and architecture, is also valuable for Baku. Baku is a metropolis with various architectural styles. The traditional architecture in the "Inner City" is a prime example of old Baku houses. Moreover, outside the inner city, buildings with Baroque-Rococo and Gothic architectural styles, brought to the country through Tsarist Russia, are visible. Particularly during the Soviet era, buildings called "mikrorayon", which were designed primarily to meet practical needs and found in many union cities, have been added to the urban image. In Baku, it is possible to observe these structures as well. After independence, these buildings were restored, and modern skyscrapers that form the modern face of the city were added. Today, Baku's architecture presents a combination of Western and Russian forms, along with the traditional style. After independence, Baku, seeking to make its name known internationally, has increasingly moved towards a "modern" and "global" architectural understanding. One of the most distinctive features of Baku's identity is oil. Its economic yield, its proximity to the city, and its long-term presence in the region make it a powerful identity marker for the city. Along with its economic return, oil has also become a dynamic that has embedded itself in people's memories through its smell. The influence of language and religion are also undeniable markers of identity. For Baku, this situation is primarily assessed under the heading of "Russian influence". The arrival of the Russians in the region and the assimilation policies led to transformations in both religion and language, with the city's language, particularly during the period of Russian dominance, being changed to Russian. The names reflecting Russian culture have been added to the city's spaces. The Soviet religious policy suppressed religion in the city. After independence, the administration, which aimed to form a national urban identity, quickly changed the city's language to the national language, while also addressing religious transformations. Today, Baku is a city that has undergone transformation and change with numerous dynamics, and it is one of the leading socio-economic centers in the region. The discussion in the course of this article will focus on which of these dynamics have been more significantly influenced by Russian impact.

2) A Brief History of Baku Before Russian Hegemony

Azerbaijan, with its rich historical past and significant regional geopolitical position, has demonstrated many changes over time, paralleling the political situation in the region. These changes are not only observed in its political life but also in its social, economic, and cultural life.

There are views that the etymology of the word “Azerbaijan” originates from Atropates, a Persian satrap who joined the service of Alexander the Great after the defeat at Gaugamela (331 BC). It is reported that the state of Atropatene was referred to as “Adorbıqan/Adarbaqan” in Byzantine sources, “Aturpatakan/Adarbadaqan/Azerbaijan” in Persian sources, and “Adirbican/Aderbican/Azerbaijan” in Arabic sources.²⁸ Additionally, some claim that it became the homeland of the as tribe, known as the land of the As people. Furthermore, most of the research suggests that the name aligns with meanings such as “land of fire” or “country of flames.” Looking back at history, this name is rooted in the life of Zoroastrians who considered fire sacred.²⁹

Along with the name of Azerbaijan, there are various opinions about the Baku. Although there is no precise information about Baku’s founding date in literature, archaeological remains on the Absheron Peninsula indicate that settlements existed in the region between the 3rd and 1st millennium BC.³⁰ Throughout its historical process, Baku adapted to its surroundings, utilizing both sea and land advantages; its geographical position allowed it to develop mechanisms that facilitated both defense and direct trade. In fact, Ashurbeyli defines “it as an example of Azerbaijani cities where even ancient settlements, including fortress walls, were surrounded by moats due to frequent raids by nomadic northern tribes passing through the Derbent pass”.³¹ The name of Baku first appears in sources from the 5th-7th centuries as “Baqavan”, “Atli (Atshi) Baqavan”, and “Atshi (Od) Baqan”. Baqavan is derived from the Indo-European word “Baqā”, meaning “god” or “sun”. As mentioned in the previous section, the suffix “van” is seen to have a significant meaning of an important city in Eastern geography.³² Combining these two words, Baqavan for the city of Baku meant “City of the Sun” and “City of God”. Another term, “Atshi Baguan”, translates to “Baguan of Fire”. Given the Zoroastrian past of the area, it is not surprising that Baku is referred to as the “City of Fire” in historical sources. Chronologically, in the 10th century, Baku is mentioned in Arabic sources as “Bakuh”, “Bakuya”, and “Baku”. In Persian sources from the 16th-17th centuries, the city is referred to as “Bad-Kube”, meaning “city beaten by the wind”, though some scholars dispute this view.³³ On the other hand, there are sources that confirm the use of the name Badkube. Traces of this name can be found in period newspapers. In the first Azerbaijani newspaper, *Eşkınci*, published by Hasan bey Zardabi on July 22, 1875, and continuing for

²⁸ Ziya Bünyadov, *Azərbaycan tarixi* (Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994), 30.

²⁹ Mahmud İsmayilov, *İlk çağlardan XX. yüzyl başlarına kadar Azərbaycan tarixi*, çev. Vefa Kurban (İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2014), 17-18.

³⁰ Fuad Şammedov, “Azərbaycan’da kentleşme ve sanayileşme süreci çerçevesinde Bakü örneği,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2006), 130.

³¹ Sara Aşurbeyli, *Bakü Şehrini Tarihi*, çev. Sevinç Üçgül (İstanbul: Teas Press, 2017), 62.

³² Aşurbeyli, *Bakü Şehrini Tarihi*, 68.

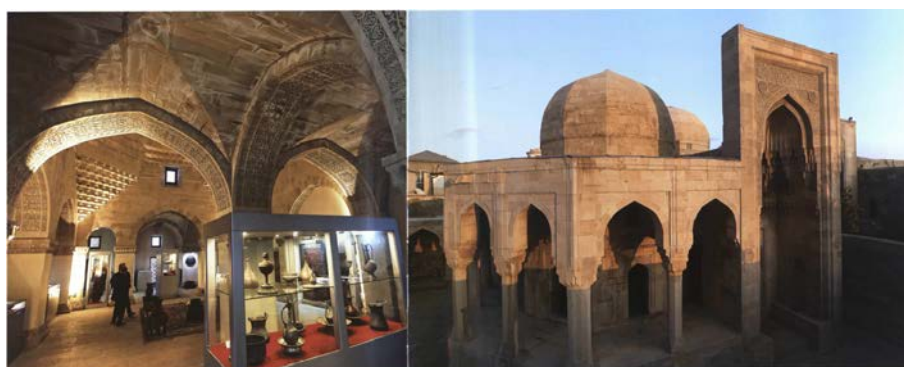
³³ Davut Dursun, “Bakü,” *İslam Ansiklopedisi*, C. 4 (İstanbul: TDV Basımevi, 1991): 550.

---

two years, the name Badkube was used.³⁴ The name Badkube was widely used in the first issue dated July 22, 1875.

From a political perspective, Baku and its surrounding regions have historically been places where various powers clashed. From the 3rd century, Baku and the entire Shirvan region became part of the Sassanid Empire.³⁵ In the 7th century, the Khazars, Sassanians, Byzantines, and Arabs fought for control of the region. After this period, Baku and the rest of the South Caucasus fell under Arab control. The region first came under the rule of the Umayyads and later the Abbasids, eventually falling into the hands of the Seljuks.³⁶ The first political and cultural rise in the city's history occurred in the late 12th century. The Shirvanshahs, a regional political power under the Seljuk Empire, had their administrative center in Shamakhi. In 1192, a strong earthquake struck Shamakhi, causing significant damage to the city. Immediately after this earthquake, Baku became the capital of the Shirvanshahs dynasty.³⁷ Most of the buildings that exist today in Baku's historical center, "Icherisheher," and which play a prominent role in the city's identity, date back to the Shirvanshahs period.³⁸

Picture 1: Icherishehir, Palace of Shirvanlahs³⁹

Again, during this period, the Shirvanshah Palace was built on a hill overlooking the bay in the center of the old city, and the city was surrounded by walls. The city's fortifications increased its significance as a military center, turning it into a battleground for various powers in subsequent years. The political rule of the Shirvanshahs, who controlled Baku and its surroundings, ended in the 16th century. In 1501, Shah Ismail, the head of the Safavid state, captured the city. Initially, he allowed the Shirvanshahs to remain as rulers on the condition of paying tribute. After Shah Ismail's death, Shirvanshah Shahrukh attempted a rebellion, but he was killed by Shah Ismail's son, Tahmasp I, which brought an end to the Shirvanshah dynasty.⁴⁰ One of the most significant outcomes of

³⁴ Turan Hesenzade, *Ekinçi (1875-1877)* (Bakü: Azərneşr, 1979), 35.

³⁵ Marie Louise Chaumont, "Albania," *Encyclopædia Iranica* 1/8 (1985): 806-810.

³⁶ Sara Aşurbeyli, *İstoriya goroda Baku* (Baku: Azərneşr, 1992), 89.

³⁷ Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar," *İslam Ansiklopedisi*, C. 39 (İstanbul: TDV, 2010): 211.

³⁸ Aşurbeyli, *İstoriya goroda Baku*, 141-153.

³⁹ *Bakı Simfoniyası* (Bakı: IRS Publishing House, 2015), 72-73.

⁴⁰ Aşurbeyli, *İstoriya goroda Baku*, 101-103.

Baku's capture by Shah Ismail was the settlement of Shiism in the city and the region.⁴¹ The Safavid administration, which made Shiism the official ideology, began struggling for regional dominance against the Ottomans during the same period, and Baku became a target for both sides. During this period, Tsarist Russia also became interested in the region. In an attempt to gain support from Russia against the Ottomans, Safavid Sultan Shah Abbas decided to cede Baku and Derbent to Russia in 1590. However, Russia's internal difficulties and Shah Abbas's successful struggle against the Ottomans prevented this agreement from taking effect. Although this attempt failed, in 1722-1723, under the leadership of Peter the Great, Russia captured Baku and Derbent. Russia's interest in the region stemmed from the desire to stop the Ottoman Empire's expansion and gain control over trade routes to India. Peter's death in 1725 led to Russia's decline, and later, with the Treaty of Rasht signed in 1732, Baku and its surroundings were returned to Iran on the condition that they would not be ceded to the Ottomans.⁴² The struggles between the Ottomans and Iran, which began in the 16th century and continued until the 18th century⁴³ periodically changed the control of Azerbaijan and surrounding areas.⁴⁴ After the assassination of Nadir Shah in 1747, who had seized power in Iran in 1736, Iran's control over Azerbaijan weakened, and the era of khanates began in Azerbaijan. While the northern khanates included Karabakh, Sheki, Ganja, Baku, Derbent, Quba, Nakhchivan, Talysh, and Erivan, the southern khanates included Tabriz, Urmia, Ardabil, Khoy, Maku, Marand, and Karadagh.⁴⁵ Since the khanates could not unite in their internal and external policies, they gradually became vulnerable to all forms of threats. The Tsarist administration, active in the Caucasus and aiming to control the Caspian Sea region, believed that the key to this lay in capturing Baku.⁴⁶ In this context, in 1803, the commander-in-chief of the Caucasus, Sisianov, presented a plan to Emperor Alexander I for the occupation of Baku and other Azerbaijani khanates, resulting in the capture of the Ganja, Karabakh, Sheki, and Shamakhi khanates by Russia between 1803 and 1805. In 1806, Hussein Quli Khan and his family, concerned about the assassination of the Russian commander Sisianov, surrendered the city to Russian commander Bulgakov without a defense.⁴⁷

3) Russian Domination in Baku

In 1806, the Baku Khanate was abolished by Russia, and the Baku Commandantcy was established in its place, lasting until 1840. During this period, some developments were carried out by Tsarist Russia, taking into account the conditions of the time. However, the primary objective of the Russian administration was to strengthen its

⁴¹ Audrey L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule* (Stanford: Hoover Institution Press, 1992), 5.

⁴² Gökhan Alper Ataşer & L. Sayfutdinova, "Bakü," *Türk Dünyası Başkentleri* içinde, ed. Murat Yılmaz & Ayşe Çolpan Kavuncu, 261-313 (Ankara: Sfn Yayınları, 2014): 267.

⁴³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma* (İstanbul: YKY, 2010), 42.

⁴⁴ Tufan Gündüz, "Safeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35 (İstanbul: TDV Yay., 2008): 453-454.

⁴⁵ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman cemaatten ulusal kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1988), 20.

⁴⁶ F. Tagiyev, *İstoriya Goroda Baku v Pervoy Polovine XIX Veka (1806-1859)* (Baku: Elm, 1999), 10.

⁴⁷ Aşurbeyli, *Bakü Şehrinin Tarihi*, 435.

military superiority rather than improve the city or meet the needs of its population.⁴⁸ Despite the occupation of Baku, the Tsarist government, anticipating future problems, took certain initiatives, including punishing those directly involved in the assassination of General Sisianov. Later, they began managing the local nobility.⁴⁹ The 1826-1828 Russo-Persian War, which was the final conflict between Russia and Iran, had significant cultural, economic, and demographic impacts on Baku and its surroundings. After the war, the Treaty of Turkmenchay, signed on February 10, 1828, officially recognized that Baku belonged to Russia.⁵⁰ Consequently, Azerbaijan's lands were divided between Iran and Russia, leaving many Azerbaijanis as strangers on their own land. The Treaty of Turkmenchay had profound and lasting effects on Azerbaijan. The political existence of the Azerbaijani Turks was completely threatened by the agreement.⁵¹

The Russian administration, which took control of the Caucasus, including Baku, established seven provinces to replace the abolished Azerbaijani khanates by 1820, aiming to keep the region under its control.⁵² After the occupation of Northern Azerbaijan by Russia, a new administrative-territorial division was initiated to implement colonial policies. As a result of the administrative-judicial reform on April 10, 1840, the provinces of Baku, Shusha, Nukha (Sheki), Lankaran, and Shamakhi were transformed into districts and incorporated into the newly established Caspian region. The Kuba district was merged into the Dagestan area. These reforms aimed to strengthen the administrative structure of the Russian Empire in the region and maintain tighter control over the territories. With the decree of Tsar Nicholas I on December 14, 1846, new changes were implemented in the administrative-territorial division of the South Caucasus. The region was divided into the governorates of Tiflis, Kutaisi, Shamakhi, and Derbent. The districts that were previously part of the Caspian region were merged into the Shamakhi Governorate, while the Kuba district remained within the Derbent Governorate. After the 1859 earthquake in Shamakhi, which killed 100 people, the provincial center was moved to Baku.⁵³ With this shift, Baku became a political center and began to undergo changes driven by the administration. It was during these years that bureaucracy and its accompanying structures began to emerge in the city. The arrival of administrative buildings in Baku initiated a transformation from the old city (Icherisheher) into a modern urban area, requiring the development of new infrastructure. Various measures were taken in this regard, and Baku began to evolve into a political, economic, social, and cultural center. This transformation also affected the city's population. In particular, when Tsarist Russia captured Baku in 1806, the city's population was approximately 7,000, but by the end of the century, it exceeded 100,000. Parallel to this population growth, the city expanded and modernized.

⁴⁸ K. Odcagova, *Gorodskoe samoupravlenie Baku v kontse XIX - nachale XX vv* (Baku: Nurlan, 2003), 12.

⁴⁹ Tagiyev, *İstoriya Goroda Baku v Pervoy Polovine XIX Veka (1806-1859)*, 12.

⁵⁰ Tagiyev, *İstoriya Goroda Baku v Pervoy Polovine XIX Veka (1806-1859)*, 22.

⁵¹ Savaş Açikkaya, "Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2010/11): 404.

⁵² Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme sürecinde Azerbaycan Türkleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), 41.

⁵³ Swietochowski, *Müslüman cemaatten ulusal kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, 33.

Picture 2: General layout of Baku fortress and vorstadt. 1864⁵⁴

There were three main directions of urban development in Baku. The first was the construction of a port in the Bayil district in the south of the city, based on the decision to relocate the Caspian Fleet headquarters from Astrakhan to Baku. As a result of the peace treaty signed between the Tsarist regime and Iran in 1813, about 100 oil wells came under state control.⁵⁵ In 1823, the Dunnin brothers established a factory in Baku to refine crude oil into kerosene.⁵⁶ The first industrial oil well was drilled in 1847, marking the beginning of a new era for Baku.⁵⁷ The drilling of oil wells in 1872 was carried out by decree of the Russian Emperor and is considered the second major breakthrough. By 1917, more than 3,000 wells had been drilled on the Absheron Peninsula, and nearly 2,000 of them were producing oil.⁵⁸ The decree, which aimed to privatize the surrounding oil fields, led to the establishment of independent workshops and factories in oil districts that were no longer under state control. The center of the newly created oil industry was called “Black City”. By 1902, Black City had 20 large factories and 76 different workplaces.⁵⁹ One of the key issues in Baku during the 1880s-1890s was the construction of “oil pipelines”. The Nobel brothers, H. Z. Taghiyev, and the “Baku Oil Society” were particularly involved in this matter. As a result, Russia’s first oil pipeline was built in 1877 between the Sabunchu oil fields and the factories of Black City.⁶⁰

Baku’s third and final stage of development was its phased growth, which began with the historical and administrative structures of the old city becoming the city center.⁶¹ The city’s main axis was built around these three areas, and its development continued

⁵⁴ Şamil Fetullayev, *Bakıda Şehersalma XIX. Esr ve XX. Esrin Evvellerinde* (Bakı: Şerk-Gerb Neşriyyat Evi, 2013), 44.

⁵⁵ Fuad Akhundov, “Legacy of Baku’s Oil Barons,” *Stadt Bauwelt* 36/183 (2013): 52.

⁵⁶ Shammedov, “Azerbaycan’da kentleşme ve sanayileşme süreci çerçevesinde Bakü örneği,” 137.

⁵⁷ Anar Valiyev, “City profile: Baku,” *Cities* 31 (2013): 626.

⁵⁸ Miryusuf Mirbabayev, *Azerbaycan Neftinin Kısa Tarihi* (Bakü: Azərneşr, 2008): 47.

⁵⁹ Şamil Fetullayev, *Bakıda Şehersalma XIX. Esr ve XX. Esrin Evvellerinde* (Bakı: Şerk-Gerb Neşriyyat Evi, 2013): 29-32.

⁶⁰ Mirbabayev, *Azerbaycan Neftinin Kısa Tarihi*, 53.

⁶¹ Ataşer & Sayfutdinova, “Bakü,” 273.

with the interconnection of these regions. These initiatives accelerated the urbanization of Baku, with the city expanding to 1,300 hectares between 1806 and 1881, surpassing its boundaries and outpacing the population growth rates of all major European cities of the time.⁶² Oil production increased 60 times within a decade, and by the end of the Tsarist regime, Baku accounted for 95% of Russia's oil production and nearly 51% of the world's crude oil output.⁶³ In 1879, the world's first oil tanker was produced in Baku by the Nobel brothers. These advances, along with the Tsarist regime's population policies, resulted in Baku becoming an ethnically diverse city. As the region's primary city, with a booming oil industry, and as a market for both national and international businesses, Baku attracted a concentration of people. The city's population, which did not exceed 13,000 with its surrounding villages in 1840, grew to 2,914 by 1859-1873, reached six times that number to 71,506 by 1886, and finally increased to 214,161.⁶⁴

Picture 3: Plan of the Baku fortress, 1796⁶⁵

Picture 4: Baku and Absheron⁶⁶

⁶² Hossein Sadri & Senem Zeynepoğlu Sadri, "(RE/DE) constructions of city and society: Transitions from Soviet to post-soviet era in Baku" *Livenarch IV (RE/DE) Constructions In Architecture Vol. II* (2009): 440.

⁶³ Akhundov, "Legacy of Baku's Oil Barons," 53.

⁶⁴ Shammedov, "Azerbaycan'da Kentleşme ve Sanayileşme Süreci Çerçevesinde Bakü Örneği," 142.

⁶⁵ Fetullayev, *Bakıda Şehersalma XIX. Esr ve XX. Esrin Evvellerinde*, 8.

⁶⁶ Voyçex Quretski, *Bakıda Polyak Mekanları* (Bakı: Polşa Respublikasının Bakıdaki Sefirliyi, 2012), 4-5.

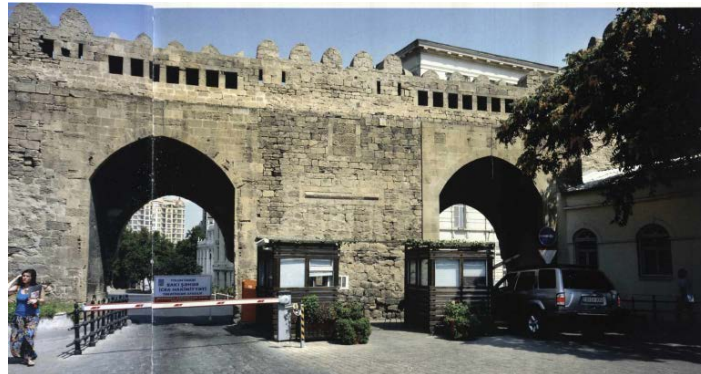
4) Russian Influence on Baku's Urban Identity

Baku's history is marked by the struggle of various ideologies and forces, which has influenced the city's identity through the impact of different ethnic groups. Among these groups, Russians were particularly prominent. The Russian presence played a significant role in shaping, renewing, and developing Baku's culture from the 19th century to the late 20th century.

In the formation of Baku's urban identity, the role of Russians was particularly evident in the city's exposure to Russian culture. The dominance of the Russian language and the widespread adoption of Russian lifestyle significantly shaped the cultural life of the city and contributed to its civilization.⁶⁷ The Russian image became a powerful symbol for the residents of Baku. This image influenced economic, political, cultural, and social spheres, becoming one of the defining factors of Baku's identity. Residents of Baku, who grew up under Russian influence, nostalgically recall the city of the 1970s amidst the confusion following the collapse of the Soviet Union. However, many Azerbaijanis remembered the presence of Russians as foreign, noting their superior opportunities and the ongoing Russification policies.⁶⁸ The administration aimed to integrate Baku into Russian cultural norms, utilizing the city's space to achieve this goal.

One area where Russian influence is evident in Baku's history and identity is architecture. Architecture is a dynamic element that plays a crucial role in city culture, contributing to the uniqueness and originality of cities. Examining Baku's history reveals various architectural styles across different periods. Before the Russian era, Baku was characterized by narrow streets and the use of adobe in construction. The Russian takeover in 1806 introduced architectural changes, influenced by Western ideas through the Russian Empire. Oil wealth was one of the dynamics behind this influence, bringing not only economic prosperity but also cultural diversity. This diversity manifested in architecture through styles like Neo-Renaissance, Neo-Gothic, Baroque, Classicism, and modern architectural forms, which merged with traditional styles to transform Baku's appearance.⁶⁹

Picture 5: Icherisehir, Castle gate⁷⁰

---

⁶⁷ Bruce Grant, "Cosmopolitan Baku," *Ethnos: Journal of Anthropology* 75/2 (2010): 127.

⁶⁸ Grant, "Cosmopolitan Baku," 130.

⁶⁹ Sadri & Sadri, "(RE/DE) constructions of city and society: Transitions from Soviet to post-soviet era in Baku," 44.

⁷⁰ Elkhan Suleymanov, *Bakı Hakkında Etütler* (Bakı: Şerk-Gerb, 2015), 10-11.

Picture 6: Baku Duma (City Parliament)-(built in 1900-1904, designed by Jozef V. Goslavski) ⁷¹

Picture 7: National Museum of the Azerbaijan Literature⁷²

Picture 8: Baku Duma (City Parliament)-(built in 1900-1904, designed by Jozef V. Goslavski) ⁷³

⁷¹ Elçin Eliyev, *Bakı Memarlık Abidelerinde Fasad Heykeltıraşlık Nümuneleri* (Bakı: MEGA, 2010): 132-133.

⁷² Suleymanov, *Bakı Hakkında Etütler*, 48-49.

⁷³ Suleymanov, *Bakı Hakkında Etütler*, 90.

Another cultural extension of oil was the emergence of an aristocratic class in the early 1900s. This elite group, prominent for their wealth, also supported education, art, collaboration, and cultural projects, contributing to social enlightenment. Notable figures in this enlightenment include Haji Zeynalabdin Taghiyev (1823-1924), Agha Musa Naghiyev (1849-1919), and Murtuza Mukhtarov (1855-1920). Taghiyev opened the first secular girls' school in Baku, Naghiyev, together with the Muslim Charitable Organization later known as Ismailiyya, established the city's largest hospital, and Mukhtarov engaged in similar philanthropic activities.⁷⁴

Picture 9: Building of the Presidium of the National Academy of Sciences ("Ismailiyye")⁷⁵

With these innovations, the development of the oil industry in Azerbaijan, especially in Baku, paralleled the rise of capitalism, and the Russian influence introduced architectural diversity. European cultures began constructing theaters, hospitals, schools, and modern residential buildings.⁷⁶

Additionally, Russian rulers emphasized maritime and clean water supply sectors. The relocation of the Caspian Fleet from Astrakhan to Baku necessitated structural adjustments. The construction of port facilities and associated civilian buildings led to Bayil becoming one of the city's central area.⁷⁷ One of the main issues of 19th-century Baku was insufficient water resources. Clean drinking water was scarce, and mobile water vendors supplied the existing water. Thanks to the initiatives of oil magnate Taghiyev, the Shollar water pipeline, which remains operational today, was completed and put into use in 1917.⁷⁸

The prominent architect of Baku during the Tsarist era was Qasim bey Hajibabeyov (Qasimbəy Hacıbabəyov). This renowned Azerbaijani architect played a significant role in planning and constructing Baku's center in the mid-19th century. Furthermore, the widely used "Fountains Square" was designed by this famous

⁷⁴ Akhundov, "Legacy of Baku's Oil Barons," 54-65.

⁷⁵ Suleymanov, *Bakı Hakkında Etütlər*, 91.

⁷⁶ Gumru Mirzaliyeva, "Bakü'de küreselleşmenin etkisi ile 2009 yılı sonrası yapılan binaların mimari ve kent kimliğine etkisi," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2018), 67.

⁷⁷ Qılman İlkin, *Bakı və Bakılılar* (Bakı: Nurlar Neşriyyat Poligrafiya Mərkəzi, 2006), 106.

⁷⁸ J. Patterson, "Shollar Water: A Century Later," *Azerbaijan International* 7/3 (1999): 72-73.

architect.⁷⁹ The influence of architectural concepts can be seen in the layout of squares and streets.⁸⁰ The combination of Western styles introduced by Tsarist Russia with traditional elements was prevalent in 19th-century architecture.

During the Soviet era⁸¹, the approach changed. The Soviet architectural movement was based on the concept of “national in form, socialist in content”, where buildings with national designs were utilized and planned to serve socialism. In the 1920s and 1930s, *Constructivism*, which emphasized the use of concrete and offered practical solutions while creating dynamic structures, gained prominence and became popular among the public. In Baku, this movement can be described with terms like economy, utility, and beauty. Constructivism in Baku, adapted to the city's climate, gave the city a distinctive character.⁸²

Picture 10: Fire station in Baku, 1920s.⁸³

After World War II, the architectural concept shifted, and aesthetics and external decorations were considered wasteful. During this process, residential models developed in other Soviet cities were implemented. The “*Microdistricts (Mikrorayon)*” were planned to improve social relations by creating residential areas for 10-15 thousand people, designed to include social needs such as cafeterias, schools, kindergartens, and parks. Unlike previous socialist urban planning, these microdistricts were intended to be separate from industrial zones. The Kruchevki apartment complexes were built based on the principle of equality. By 1991, there were nine microdistricts around Baku.⁸⁴ These

⁷⁹ Şamil Fətullayev, *Bakı Mimarları XIX. Esrin Sonu – XX. Esrin Evvellerinde* (Bakı: Şerk-Gerb Nəşriyyat Evi, 2013): 48-49.

⁸⁰ Bayrakdar, “Bir Flaneur Olarak Covid-19 Sonrası Mekansal Değişimin İzlerini Sürmek: Bakü Fevvarələr Meydanı Örneği,” 604-605.

⁸¹ In 1922, Azerbaijan, Armenia, and Georgia united to form the South Caucasian Soviet Socialist Federative Republic. This political entity lasted until 1936, after which the countries were divided into socialist republics. It is known that cities during this period were established based on socialist principle. Cities adorned with socialist principles took on the role of a primary means for shaping public consciousness. During this period, Baku emerged as a key tool used by the authorities.

⁸² Elçim Eliyev, *Konstruktivizm Dövrü: XX Esrin 1920-1930-cu İllərinin Bakü Mimarlığı* (Bakı: Şerk-Gerb Nəşriyyat, 2013), 237.

⁸³ Elçim Eliyev, *Konstruktivizm Dövrü 1920-1930-cu İllərinin Bakı Memarlığı* (Bakı: Şerk-Gerb Nəşriyyat, 2013), 18.

⁸⁴ Ataşer, “Bakü,” 292.

rectangularly planned urban spaces, serving the socialist lifestyle with central areas for socialization, cafeterias, and laundry facilities, continue to exist in modern Baku. Their significance lies in preserving the traditional neighborhood concept, and their features like breathing spaces, meeting areas, and playgrounds contribute to social interaction among residents. During the global pandemic of 2020, these areas became places for both children and adults to spend time. Today, these spaces, hosting a dense population, have become a part of Baku's urban identity.

Picture 11: First Microraion on Moscow Avenue⁸⁵

In the 1960s, Baku's urban renewal coincided with a new era. The process of de-Stalinization, which began with Stalin's death, was implemented in Baku as well. Stalin's political and cultural policies weakened, leading to the construction of simpler, more functional structures instead of the ornate and monumental buildings characteristic of the Stalin era. The use of sandstone, the traditional building material of Baku, gained renewed prominence during this period. The "Aglay" stone extracted from the Absheron Peninsula and widely used in modern Baku has become a cultural and identity symbol of the region.

Picture 12: Buildings in Baku where Aglay stone was used.⁸⁶

---

⁸⁵ "Soviet Architecture in Baku: Why Baku's Socialist Modernist Buildings Are Must-Sees," erişim 10.10.2023, <https://ganinasirov.com/2019/07/10/bakus-soviet-modernism-architecture/>

⁸⁶ *Bakı Simfoniyası* (Bakı: IRS Publishing House,2015), 24-25.

As seen in other socialist cities⁸⁷, Baku also had residential buildings constructed next to industrial zones. Economic functional areas created for the oil industry, such as Sumgayit, Pirallahi, Neft Dashlari, and Garadag, included not only industrial facilities but also structures to meet the needs of the local population. Thus, the foundation of Baku's development was its industry.

Another dynamic of Russian influence in Baku's urban identity is the concept of "language". Language, serving as a daily communication tool and a means of cultural transmission, became a central focus of Russian policy. Manipulations of language led to direct social impacts. During the Russian rule in Azerbaijan, there was a deliberate attempt to change languages to alter future generations' memories, erase cultural values, and lay the foundations for an ideological society. In the 19th century, Tsarist rulers sought to promote the Russian language. Over time, Russian became the official language, while the development and use of the Azerbaijani language declined. This period also saw the emergence of a new Baku dialect in the media and literature.⁸⁸ As a fundamental component of cultural identity, language dynamics can lead to resistance against colonial forces.⁸⁹ Changes in power and the shifting of authority post-war and occupation led to the renaming of streets and squares. Thus, in some countries, cities contributed to the national idea of the state.⁹⁰ Additionally, the naming of streets was closely linked to the legitimization of political regimes. Regimes sought to connect themselves with the nation's past glory through national heroes' commemorations or significant events to gain political legitimacy.⁹¹ Thus, language policy was a priority for both Tsarist and Soviet administrations. Examples of language policy can be observed in various areas of Baku, including its squares.

Table 1: Baku Squares and Name Changes⁹²

Baku Squares	First Naming	Second Naming	Third Namind	Fourth Naming
1	Red Army Square	20 January Square	-	-
2	Azerneft Square	-	-	-
3	Bazaar Square	Quba Square	Dimitrov Square	Fuzuli Square
4	Biria Square	Freedom Square	26 Baku Commissars Garden	Freedom Garden
5	State Flag Square	-	-	-

⁸⁷ The main characteristics of a socialist city can be described as follows: There is no distinction between workers and upper-class sectors, promoting equality across different social strata. The connection between urban and rural areas is strong, with efforts made to minimize the differences between these regions. A communist society is considered ideal. The system aims to transform women into equal members of society by enabling them to engage in productive activities, thereby also freeing them from the constraints of ordinary domestic life. Additionally, the goal of a socialist city is to plan in a way that supports social relations and production.

⁸⁸ İlkin, *Bakı və Bakılılar* 87.

⁸⁹ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, 157.

⁹⁰ Maoz Azaryahu, "The Purge of Bismarck and Saladin: The Renaming of Streets in East Berlin and Haifa, A Comparative Study in Culture-Planning," *Poetics Today* 13/2 (1992): 351-367.

⁹¹ Mehmet Volkan Kaşıkçı, "The Soviet and the Post-Soviet: Street Names and National Discourse in Almaty," *Europe-Asia Studies* 71/8 (2019): 1347.

⁹² Oğuz Kağan Bayrakdar, Fatma Betül Aydemir Baş & Şeyda Çevikel, "Ulus Kent Kimliğinin Oluşumunda Meydanların Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Bakü Örneği," *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Temmuz 2022): 945.

6	Duma Square	Asumov Square	Youth Square	-
7	South Soviet Square	Nariman Narimanov Square	-	-
8	Oil Workers' Circle	Dakar Square	-	-
9	Parapet Garden	Karl Marx Square	Fountain Square	-
10	Privozalnava Square	Jafar Jabbarli Square	-	-
11	Stalin Square	Lenin Square	Freedom Square	-
12	Vorontsov Square	Coal Square	-	-
13	Yarmarochnaya Square	İlyiç Square	October Square	Samad Vurgun Garden

When examining the table, it becomes evident that, following independence, efforts were made to highlight representatives of Azerbaijani culture and civilization in the urban realm. The administration's choice of this policy was undoubtedly influenced by the extensive use of these spaces and their significant societal impact.⁹³ Looking at the names given to squares after independence, prominent figures include the famous Azerbaijani playwright Jafar Jabbarli, who addressed social issues in his works; Neriman Nerimanov, who supported the Turkish War of Independence and was involved in political, social, and literary activities; Samad Vurgun, a distinguished figure in Azerbaijani literature; and Fuzuli, a leading author in Turkish literature. Alongside naming, these frequently used spaces play an important role in preserving cultural memory. Besides these urban spaces, the naming of newly established areas or those that evolved over time due to economic development also reflects a national perspective. For instance, Azneft and State Flag Squares, strategically located in Baku, are notable not only as central points for transit, intersection, and socialization but also as areas where national symbols are prominently displayed, reflecting the national identity.

Oil, which has been known in Baku for a long time but only came into the economic market with the arrival of the Russians, is another area where the Russian influence on the city's identity is felt. Dynamics that serve as a bridge between the past, present, and future hold particular importance in shaping identity. The desire of these three temporal periods to form their identity elements independently and extend into the future without historical stability creates problems in public memory, collective consciousness, and social unity.^{94 95} Oil, referenced in sources from the 7th century, serves as a connection to the past, refreshing the social memory of Baku's residents, carrying the city's history into

⁹³ Oğuz Kağan Bayrakdar & Bahar Özsoy, "Kent İçi Ulaşımın Ulus Kent Kimliğine Etkisi: Bakü Örneği," *İdealkent* 13/36 (2022): 701-702.

⁹⁴ Yücel Öztürk, "Tarih ve Kimlik," *Akademik İncelemeler* 2/1 (2007): 16.

⁹⁵ History is a collection of events that play a crucial role in shaping the past, present, and future. Regardless of ethnic background, the traces of history have had, and continue to have, a significant impact on every region of the world. This impact imparts a unique identity to a city within its cultural melting pot. The importance of history for urban identity has been particularly recognized after World War II. In 1964, the "Venice Charter" was published in Europe as a collective statement, acknowledging the necessity to preserve civil architecture that stands out for its appearance, architecture, or historical values. As explained in previous chapters, the purpose of this convention is to protect the historical structures that form the core of cultural heritage in cities. The historical foundations of Baku's oil industry also create this effect.

the present, mediating in the formation of urban civilization, and most importantly, being influential in the creation of national consciousness. Consequently, the history of oil is intertwined with the history of Baku. Oil occupies a position that has existed at every stage of the city's history, facilitating a connection between the city and its past. This connection rejuvenates collective memory, fosters a sense of belonging, and becomes an inseparable part of the city's identity. Thus, oil in Baku is not merely a product extracted for economic reasons and used in trade, but has become a dynamic valued by people in many contexts, gaining multifaceted identities and impacting individuals. Given all these characteristics, Baku's history is nearly synonymous with the history of oil.

Although it led to economic development, oil also caused social stratification. From an economic perspective, the Baku of the period reflected contradictions among workers who moved to the city to find work and the wealthy. "Along both sides of the road and completely overshadowed by the oil rigs were shanty towns with single-story houses, their windows darkened by felt and sometimes covered with wire. This was an image of incessant and hopeless gloom".⁹⁶ The difference based on status and economic wealth was rooted in the power to manage oil. On one side, there were workers contributing to the city's modern appearance, and on the other, oil magnates representing the city's modern face. This duality in the city impacted Maxim Gorki, who remarked: "I have been in Baku twice, in 1892 and 1897. The oil fields here reminded me of a disgusting hell in my mind. The hellish scene here is depicted so skillfully that no other description is needed".⁹⁷

Picture 13: From oil wells in Baku ⁹⁸

Another area where Russians contributed to the city's identity is in urban and interurban transportation. Construction of the railway in Baku began in 1878, with the first line completed in 1880. During this period, the construction of railways between the oil regions and the city center was planned. According to official information from Azerbaijan Railways JSC, this date symbolizes the beginning of oil transportation by rail. In 1883, the railway between Baku, Ganja, and Tbilisi started operations, with Batumi

---

⁹⁶ Ataşer "Bakü," 278.

⁹⁷ Shammedov, "Azerbaycan'da Kentleşme ve Sanayileşme Süreci Çerçevesinde Bakü Örneği," 143.

⁹⁸ *Bakü Simfoniyası*, 56.

---

later becoming part of this network. By the early 20th century, Azerbaijani territories were integrated into the Russian Empire’s railway network, leading to the construction of the Baku-Derbend route and an increase in the amount of oil transported from Baku to the north. During the Soviet era, railway development continued, with the first electric railway work beginning in 1926. The electrified railway line in Baku was the first of its kind in the entire USSR. As such, Russian efforts in constructing railways contributed significantly to the city’s economy. Few cities in the world have railways, and those that do add this characteristic to their urban identity. Baku, by incorporating railways into its urban civilization and identity, has gained a unique feature.

Picture 14: Azerbaijan Railway map⁹⁹

Another innovation under Soviet administration was the Metro system. The Baku Metro, the first metro system among Turkic republics, was inaugurated on November 6, 1967. Initially consisting of five stations: Baku Soviet, 26 Baku Commissars, 28 April, Ganja, and Neriman Nerimanov, the names of the stations were later nationalized and modified after independence. Today, names such as Nesimi, Memar Ajami, Jafar Jabbarli, Khatai, 28 May, Koroglu, Gara Garayev, and Hazi Aslanov are visible in the Baku Metro. In line with the nationalization ideology, names of prominent Azerbaijani scholars are featured in various parts of the city, especially in high-traffic areas. Baku, which had the first metro under the influence of the Russians, was seen to be named ideologically while adding this feature to its identity. After independence, it was transformed with names representing Azerbaijani culture and civilization.

Examining Baku’s history reveals that certain processes have a special place in the city’s identity. World War II had such an impact. The involvement in the war under Russian control had significant effects and outcomes on the city’s identity. During the war, Baku emerged as a crucial center for both sides, with 90% of Soviet tanks and planes

⁹⁹ “Azərbaycan Dəmir Yolu Xəritəsi,” erişim 10.10.2023, <https://az.rayhaber.com/2019/07/azerbeycan-d%C9%99mir-yolu-x%C9%99rit%C9%99si/>

operating on fuel from Baku. In 1942, a cake with “Baku” written on it was gifted to Hitler.¹⁰⁰ As these examples show, Baku, while being a center supplying fuel to the Soviets, was also a strategic location planned to be captured by Germany. May 9, marking the end of the war, is celebrated as “Victory Day over Fascism”. Buildings constructed in Baku during the war continued to serve their functions after the war. A statue of Hazi Aslanov, who earned two medals for his achievements during the war, stands in the Dagustu Park, a significant tourist site in Baku. Additionally, his name has been given to a metro station. The struggle of Azerbaijanis against fascism during World War II is represented in various forms in Baku.

Various dynamics have been used to make many cities legible. These mediators contribute to the direction in which the city will be read/understood by those living in or visiting the city. Statues can be given as an example of factors that have contributed to the comprehensibility of Baku and have increased in density in the city with the Russian influence. Statues that are a manifestation of the Russian or Azerbaijani policy parallel to the official ideology have been added to many parts of the city. When we look at the statues and busts in the city, we see that they were mostly placed during the Soviet and independence periods. During the Soviet period, ideological and political figures such as Sergey Kirov, Lenin, 26 Baku commissars, Shaumyan, Karl Marx, as well as representatives of Azerbaijani culture such as Sabir, Nizami Ganjavi, Natevan, Akhundov, Hezi Aslanov, Uzeyir Hajibeyov were also statued in the city. After independence, it is seen that the figures who were repressed during the Stalin period and who had important duties on the path to independence were mostly placed in the city center.

Despite contributing positively to the city's development, the nearly two-century-long Russian rule also laid the groundwork for the emergence of national sentiments. Azerbaijanis, who were long subjected to Russian cultural impositions, began to react over time. Examples of this reaction are evident in the process. The presence of Russians as “foreigners” in society led Azerbaijanis to define their own identities. Despite Soviet pressures, Azerbaijanis maintained their roots and pioneered national ideals, with figures such as Cahid Hilaloglu and Chingiz Abdullayev exemplifying this. On April 28, 1957, with the raising of the tricolor Azerbaijani flag at the Maiden Tower on the 39th anniversary of the Azerbaijan Democratic Republic, this sentiment was concretely expressed. Additionally, in 1967, due to the efforts of Shikhali Gurbanov, Novruz Bayram was celebrated in Baku. Although the celebration of Novruz as a national holiday was banned, it was recognized as a traditional festival of the region. Soviet leadership banned many ceremonies that could spark national sentiment to separate Azerbaijanis from their roots. The first celebration of Novruz in Baku after a long time changed the city's atmosphere and triggered a surge in national feelings.¹⁰¹ All these activities contributed to the nationalization of Baku and the transformation of its culture/identity along national lines. Another nationalist movement in Baku occurred in 1988. The Azadliq Square in Baku hosted the first mass rally in 1988, where Baku residents began protest actions against

---

¹⁰⁰ Farid Alakbarov, “Baku: City That Oil Built,” *Azerbaijan International* 10/2 (2002): 32-33.

¹⁰¹ Elçin Kabiloğlu, “Şikeli Kurbanovun Nevruzla bağlı hidmetleri,” *Bakü Halk Cebhesi* (19 Mart 2010): 14.

---

the Karabakh events on November 17, which lasted approximately two weeks. The key event that identified the square was the bloody actions on January 20, 1990, which became a symbol of the path to independence for the square. For a long time, there was resistance against the Russians in the society, leading to the establishment of the independent Republic of Azerbaijan on October 18, 1991. After gaining independence, Lenin Square was renamed Azadliq Square (Freedom Square), and the government aimed to imbue the square with national identity. In this context, the government removed Lenin's statue from the square and replaced it with the Azerbaijani flag.¹⁰² Thus, the Russian image emerged as a dynamic that stimulated national feelings among the city's residents.

Conclusion

Baku, under Russian influence for nearly two centuries, has undergone significant changes during this period. Beginning with Tsarist Russia and continuing under Soviet rule, the Russian administration renewed Baku, imbuing it with ideological imagery. As the city expanded, traditional elements were partially preserved, with a preference for spaces that aligned more closely with Russian mentalities.

Over time, Baku evolved into a political, economic, and cultural center. Research conducted under Russian hegemony revealed changes particularly in areas such as language, architecture, and urbanization. Additionally, various symbols that can be described as urban accessories also became integrated into Baku's urban identity, reflecting Russian thought patterns. Following independence, Baku rapidly embarked on a path of de-Sovietization and de-Russification.

In parallel with the dissolution of the Soviet Union, Azerbaijani researchers began to address their national sentiments and illuminate their cultural past through new studies. With the achievement of independence, Azerbaijan took steps consistent with its ideology, redesigning the capital, Baku, accordingly. The new administration made linguistic changes to reconnect the city with its past, aiming to create a national ideology and rectify long-standing identity issues. One of the areas where these changes were evident was in architecture.

After gaining independence, Baku returned to national architecture. Alongside modern buildings that define the city's contemporary appearance, structures symbolizing Azerbaijani culture were preserved, and new buildings were designed to represent this culture. Overall, Baku has seen various architectural styles emerge in accordance with its different political periods, contributing to the formation and development of the city's civilization. Today, a unique civilization exists, resulting from the fusion of many architectural forms.

With independence, another focus in the city's national identity has been the "repression" period. Accordingly, efforts have been made to bring to light intellectuals and community leaders who had significant impacts on the political and social arenas between 1920 and 1940 and who were exiled, imprisoned, or executed. Legal regulations have also

---

¹⁰² Ataşer, "Bakü," 304.

been implemented in this context. The independent Republic of Azerbaijan initially passed a law on the release of victims of political repression and restored their rights. In this regard, the law approved by President Heydar Aliyev on March 15, 1996, established a legal basis for the rehabilitation of individuals who had suffered political oppression in the Republic of Azerbaijan and aimed to improve their political, social, and civil status. Alongside legal processes, it is also crucial for these names to appear in the social arena. Therefore, Baku, in parallel with the formation of national identity, has taken steps towards becoming a national city where past experiences are exhibited or represented. This law not only provided a legal foundation for preserving the past but also increased the visibility of representatives of Azerbaijani civilization in the city. Examples of such figures include Hussein Javid, Mikayil Mushfig, Ahmad Javad, Ayna Sultanova, Jafar Jabbarli, and Neriman Nerimanov.

In contemporary Baku, the influence of Russia remains evident. Urban spaces from the Tsarist and Soviet periods are particularly prominent in reflecting this influence. It should be noted that although the Azerbaijani government has strived to reconnect with its roots after independence, it has simultaneously sought to establish its presence on the international stage. In its efforts to modernize Baku as a capital, the administration has introduced numerous modern elements into the city's identity. Infrastructure catering to tourists, such as luxury accommodations, museums, entertainment and dining venues, and sports facilities, has been developed to meet the needs of international visitors. As a result, Baku's urban identity resembles a mosaic, blending various elements.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Açıkkaya, Savaş. "Çarlık Rusyası hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde ulus bilincinin gelişmesinin temel dinamikleri." *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2010/11): 403-420.
- Akhundov, Fuad. "Legacy of Baku's Oil Barons." *Stadt Bauwelt* 36/183 (2013): 52-64.
- Alakbarov, Farid. "Baku: City That Oil Built." *Azerbaijan International* 10/2 (2002): 28-33.
- Alptekin, M. Yavuz. "Max Weber'in Batı-Bağımlı 'Evrensel' Şehir Anlayışı ve İslam Şehirleriyle İlgili Değerlendirmelerinin Kritiği." *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 6/23 (2010): 51-71.
- Altstadt, Audrey L. *The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule*. Stanford: Hoover Institution Press, 1992.

- Alver, Köksal. "Kent İmgesi." in *Kent Sosyolojisi* edited by Köksal Alver, 11-36. İstanbul: Çizgi Kitapevi, 7. Baskı, 2019.
- Anthony, John Duke. *The Middle East: Oil, Politics and Development*. Washington: Aei Press, 1975.
- Aşurbeyli, Sara "Şirvanşahlar", İslam Ansiklopedisi, C. 39, İstanbul: TDV (2010): 211-213.
- Aşurbeyli, Sara. *Bakü Şehrinin Tarihi*. Çev. Sevinç Üçgül. İstanbul: Teas Press, 2017.
- Aşurbeyli, Sara. *İstoriya goroda Baku*. Baku: Azərneşriyat, 1992.
- Ataşer, Gökhan Alper & Sayfutdinova, Leyla. "Bakü," *Türk Dünyası Başkentleri* içinde, ed. Murat Yılmaz & Ayşe Çolpan Kavuncu, 261-313. Ankara: Sfn Yayınları, 2014.
- Ayaz, E. Sertaç. "Milli Kimliğin Kurucusu ve Koruyucusu Olarak Dil." *Uluslararası Orta Asya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (2018): 610-627.
- Aydoğdu, Hüseyin. "Modern Kimlikte Öznenin Ölümü." *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 10 (2004): 115-147.
- Azaryahu, Maoz. "The purge of Bismarck and Saladin: the renaming of streets in East Berlin and Haifa, a comparative study in culture-planning." *Poetics Today* 13/2 (1992): 351-367.
- "Azərbaycan Dəmir Yolu Xəritəsi," erişim 10.10.2023, <https://az.rayhaber.com/2019/07/azerbeycan-d%C9%99mir-yolu-x%C9%99rit%C9%99si/>
- Bakı Simfoniyası*. Baku: IRS Publishing House, 2015.
- Bayrakdar, Oğuz Kağan & Bahar Özsoy. "Kent İçi Ulaşımın Ulus Kent Kimliğine Etkisi: Bakü Örneği." *İdealkent* 13/36 (2022): 688-714.
- Bayrakdar, Oğuz Kağan, Fatma Betül Aydemir Baş & Şeyda Çevikel. "Ulus Kent Kimliğinin Oluşumunda Meydanların Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Bakü Örneği." *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Temmuz 2022): 939-952.
- Bayrakdar, Oğuz Kağan. "Bir Flaneur Olarak Covid-19 Sonrası Mekânsal Değişimin İzlerini Sürmek: Bakü Fevvareler Meydanı Örneği." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 38/2 (2021): 597-611.
- Bell, Daniel A. & Avner Shalit. "Introduction: Cities And Identities." *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 25/5 (2021): 637-646.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY, 2010.
- Bilgin, Nuri. "Sosyal Düşüncede Kent Kimliği." *İdealkent* 3 (2011): 20-47.
- Bilgin, Nuri. *Kimlik İnşası*. Ankara: Aşına Kitaplar, 2007.
- Bostancı, M. Naci. "Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik." *Türkiye Günlüğü* 75 (2003): 5-32.
- Bünyadov, Ziya. *Azərbaycan Tarihi (En Kedim Zamandan XX Esredek)*. Baku: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994.
- Chaumont, Marie Louise. "Albania." *Encyclopedia Iranica* 1/8 (1985): 806-810.
- Çöl, Şölen Demirseren. "Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin Bir Yöntem Denemesi." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1998.

- Dolu, Alaattin. *Osmanlı Kudüs'ü: Kent Kimliği Nüfuz ve Meşruiyet 1703-1789*. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Dursun, Davut. "Bakü." *İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Basımevi, 1991, 550-551.
- Eliyev Elçin. *Konruktivizm Dövrü: XX Esrin 1920-1930-cu İllerinin Bakı Memarlığı*. Bakı: Şerk-Gerb Neşriyyat Evi, 2013.
- Eliyev, Elçin. *Bakı Memarlık Abidelerinde Fasad Heykelteraşlık Nümuneleri*. Bakı: MEGA, 2010.
- Fearon, James D. *What Is Identity (As We Now Use The Word)?* California: Stanford University, Department of Political Science, Draft, 1999.
- Fetullayev, Şamil. *Bakıda Şehersalma XIX. Esr ve XX. Esrin Evvellerinde*. Bakü: Şerk-Gerb Neşriyyat Evi, 2013.
- Grant, Bruce. "Cosmopolitan Bakü." *Ethnos: Journal of Anthropology* 75/2 (2010): 123-147.
- Gündüz, Tufan. "Safeviler." *İslam Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: TDV Basımevi (2008): 451-457.
- Hesenzade, Turan. *Ekinçi (1875-1877)*. Bakı: Azərneşr, 1979.
- İlgar, Evren "Kent Kimliği ve Kentsel Değişimin Kent Kimliği Boyutu: Eskişehir Örneği." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2008.
- İlkin, Qılman. *Bakı və Bakılılar*. Bakı: Nurlar Neşriyyat Poligrafiya Merkezi, 2006.
- İsmayilov, Mahmud. *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azərbaycan Tarihi*. Çev. Vefa Kurban, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2014.
- Jones, Candace & Silviya Svejenova. "The Architecture of City Identities: A Multimodal Study of Barcelona and Boston." *Research in the Sociology of Organizations* 54 (2017): 1-42.
- Kabiloğlu, Elçin. "Şikeli Kurbanovun Novruzla bağlı hizmetleri." *Bakü Halk Cebhesi* (19 Mart 2010): 14.
- Kaşıkçı, Mehmet Volkan. "The Soviet and the Post-Soviet: Street Names and National Discourse in Almaty." *Europe-Asia Studies* 71/8 (2019): 1345-1366.
- Kortan, Enis. "Mimarlıkta Kimlik Sorunu." *Türkiye Mimarlığı Sempozyumu-II* (1996): 96-97.
- Kozak, İ. Erol. "İbn Haldûn." *Tdv İslâm Ansiklopedisi* 20 (1999): 1-8.
- Lalli, Marco. "Urban-Related Identity: Theory, Measurement, And Empirical Findings." *Journal Of Enviromental Psychology* 12/4 (1992): 285-303.
- Mirbabayev Miryusuf. *Azərbaycan Neftinin Kısa Tarihi*. Bakı: Azərneşr, 2008.
- Mirzaliyeva, Gumru. "Bakü'de küreselleşmenin etkisi ile 2009 yılı sonrası yapılan binaların mimari ve kent kimliğine etkisi." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2018.
- Odcagova, Kamalya. *Gorodskoe samoupravlenie Bakü v kontse XIX - nachale XX vv*. Bakü: Nurlan, 2003.
- Oğurlu, İdris. "Çevre- Kent İmajı – Kent Kimliği- Kent Kültürü Etkileşimlerine Bir Bakış." *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* 13/26 (2014): 275-293.
- Öztürk, Yücel. "Tarih ve kimlik." *Akademik incelemeler* 2/1 (2007): 1-25.
- Patterson, Jean. "Shollar Water: A Century Later." *Azerbaijan International* 7/3 (1999): 72-73.
- Quretski, Voyçex. *Bakıda Polyak Mekanları*. Bakı: Polşa Respublikasının Bakıdaki Sefirliyi, 2012.

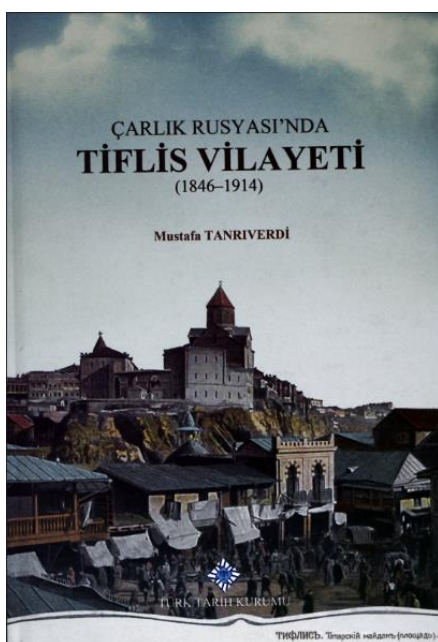
- Ritzer, George. *Toplumun Mcdonaldlaşması*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Çev. Akın Emre Pilgir, 2019.
- Sadri, Hossein & Senem Zeynepoğlu Sadri. "(RE/DE) constructions of city and society: Transitions from Soviet to post-soviet era in Baku." *Livenarch IV (RE/DE) Constructions in Architecture 2* (2009): 435-448.
- Sargin, Sevil & Demir Şule. "İnsan Mekân İlişkisi Ölçeğinde Kent Kimliği ve Gümüşhane Örneği." *The Journal of International Scientific Researches 3/4* (2019): 221-239.
- Schultz, M. & T. A. Hernes. "Temporal Perspective on Organizational Identity." *Organization Science 24/1* (2013): 1-21.
- Shammedov, Fuad "Azerbaycan'da Kentleşme ve Sanayileşme Süreci Çerçevesinde Bakü Örneği." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2006.
- Shankland, Graeme. "Tarihi Değeri Olan Kentlere Neden El Atmalıyız." *Cogito 8* (1996): 23-35.
- "Soviet Architecture in Baku: Why Baku's Socialist Modernist Buildings Are Must-Sees," erişim 10.10.2023, <https://ganinasirov.com/2019/07/10/bakus-soviet-modernism-architecture/>
- Suleymanov, Elkhan, *Bakı Hakkında Etütler*. Bakı: Şerk-Gerb, 2015.
- Süleymanlı, Ebulfez. *Milletleşme sürecinde Azerbaycan Türkleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.
- Swietochowski, Tadeusz. *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1988.
- Tagiyev, Fuad. *İstoriya Goroda Bakı V Pervoy Polovine XIX Veka (1806-1859)*. Bakı: Elm, 1999.
- Tekeli, İlhan. "Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler." *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 7* (1990): 251-259.
- Uzzell, David. "Affordances in the Construction of The City's Language (S.)" In *On Interaction Between The City And The Language(S): Individual To Society*, Edited by Seda Güven & Göklem Tekdemir, 3-14, İstanbul: İstanbul University Press, 2021.
- Valiyev, Anar. "City profile: Baku." *Cities 31* (2013): 625-640.
- Vignoles, Vivian L., Seth J. Schwartz & Koen Luyckx. "Introduction: Toward An İntegrative View of İdentity." In *Handbook Of İdentity Theory and Research*, Edited by S. J. Schwartz, K. Luyckx & V. L. Vignoles, 1-27, New York: Springer, 2011.

УПРАВЛЕНИЕ ТИФЛИССКОЙ ГУБЕРНИЕЙ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (1846-1914)

Mustafa Tanriverdi, *Çarlık Rusyası'nda Tiflis Vilayeti (1846-1914)*, Türk Tarih Kurumu,
Ankara 2019, XVI+295 s., ISBN: 978-975-17-4225-4.

 Samet SAZAK^a

Этот труд представляет собой расширенную и пересмотренную версию докторской диссертации Мустафы Танрыверди, защищенной в 2016 году в Институте социальных наук Стамбульского университета на кафедре новой истории под руководством профессора доктора Махира Айдына. Диссертация носила название *Управление Тифлисской губернией в Российской империи (1878-1914)*. Как подготовка диссертаций, так и процесс их публикации требуют определенных приготовлений и изменений. Таким образом, работа, изначально классифицированная в трех главах диссертации, на этапе публикации была разделена на четыре главы и стала целостной благодаря углубленным исследованиям

автора. книга, опубликованная после рецензирования издательством Турецкого исторического общества в 2019 году, отражает управление соседним государством Грузией в период Российской Империи.

Исследования по истории стран, являющихся остатками Османской империи или соседних с современной Турцией, имеют особое значение для турецкой историографии. Изучение истории соседних стран, которые в прошлом находились под властью Османской империи или отношения с которыми были связи с точки зрения османской дипломатии из-за их границы, ценно во многих отношениях, несмотря на свои трудности. В этом контексте исследование Танрыверди по Тифлисской губернии под управлением Российской Империи имеет ценность как для понимания дипломатических отношений Османской империи с Грузией в период её правления, так и для раскрытия политики России на Кавказе.

^a Dr. Research Assistant, Pamukkale University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Denizli/Türkiye, ssazak@pau.edu.tr /sametsazak33@gmail.com

Как указывает автор во введении своей книги, под Тифлисской губернией подразумевается одна из административных единиц Российской империи. Расширение России на Кавказе, начавшееся при Иване IV, достигло своего пика при Екатерине II в XVIII веке. С начала XIX века российская власть утвердилась в регионе. После захвата южной части Кавказа и Тифлиса в 1801 году Российская Империя начала внедрять здесь свой власть. Танрыверди начинает свое исследование с 1846 года, когда была основана Тифлисская губерния, и Проводить его до начала Первой мировой войны (1914). В течение этого длительного периода он анализирует отражение многих исторических событий и революций, которые повлияли на современную историю, в Тифлисской губернии.

Хотя Тифлисская губерния охватывала значительную часть территории современной Грузии, в административном делении Российской империи в её состав не входили такие территории, как Кутаиси и Батуми. Эти регионы были классифицированы русскими как отдельные губернии. Несмотря на изменения границ Тифлисской губернии за долгий период русского управления, она в основном состояла из Ахыска, Борчалы, Гори, Душети, Телави, Тионети, Сигнахских уездов и Закатальского округа. Анализируя административную, социальную и экономическую структуру Тбилисской губернии и ее отношения с центральной администрацией в Российской империи, автор дополнил аспекты, недостаточно изученные в турецких научных кругах.

Работа состоит из введения и четырёх глав, после которых следуют заключение, библиография, указатель и приложения. Во введении (стр. 1-15) сначала представлен анализ источников и литературы, а затем описаны формирование и границы Тифлисской губернии. Одной из ключевых особенностей исследования Танрыверди является использование первоисточников, включая архивные документы, отдельные материалы и хроники на оригинальных языках, которые впервые вводятся в турецкую историческую литературу. Как указано в предисловии, благодаря поддержке ТЮБИТАК (TÜBİTAK) автор смог провести исследования в России, используя архивы таких учреждений, как Российская национальная библиотека, Российская академия наук, Российский государственный исторический архив и Библиотека Восточного факультета Санкт-Петербургского государственного университета. Кроме того, автор провел исследования в Центральном историческом архиве Грузии и Национальной парламентской библиотеке Грузии, где имел возможность изучить документы на оригинальных языках. Для рассмотрения отношений с Османской империей в соответствующем разделе работы Танрыверди также использовал материалы Османского архива Государственного архива Турецкой Республики. Дополнительно автор использовал исследования российских историков и специализированные словари, что подчёркивает разнообразие использованных источников.

В первой главе работы, озаглавленной «Административное устройство Российской империи и Тифлисская губерния» (стр. 15-47), рассматриваются реформы губерний, проведённые реформатором Петром I, а также образование

губерний на Кавказе. В этой главе детально описана административная структура Тифлисской губернии, включая систему губернаторств и самих губернаторов. Одной из ключевых особенностей российского административного устройства было создание Кавказского наместничества в Тифлисе, которое отвечало за управление всей территорией Кавказа. В 1882 году Кавказское наместничество было упразднено и заменено Кавказским генерал-губернаторством. В Санкт-Петербурге в 1845 году был сформирован Кавказский комитет под руководством высокопоставленных государственных деятелей, назначенных императором. По мнению Танрыверди, этот комитет играл важную роль в связке управления Кавказом и Петербургом. Автор описывает изменения в административном устройстве региона, начиная с создания Кавказского генерал-губернаторства в 1882 году и до революции 1905 года, которая привела к падению монархии. Таким образом, в первой главе работы подробно исследуется создание Тифлисской губернии и её роль в управлении Кавказом, а также функционирование центральных и местных органов управления, находившихся в Тифлисе.

Во второй главе, озаглавленной “Социальная и экономическая структура Тифлисской губернии” (стр. 47-125), сначала приводятся сведения о этнических группах и населении Тифлисской губернии. Автор обращает внимание на этническое разнообразие жителей Тифлисской губернии и города Тифлиса, подчеркивая космополитический характер населения. Данные о населении были взяты из первой всесторонней переписи населения Российской империи 1897 года и из “Кавказского календаря” 1906 года. Численность населения по этническому составу и распределение населения турецкого происхождения по губернии представлены в таблицах. Помимо этнического состава населения, указаны также религиозный и социальный статус жителей центра Тифлиса и сельских районов Тифлисской губернии. Далее рассматривается миграционная политика Российской Империи в регионе и миграции в губернию и из нее. Автор подчеркивает миграцию лиц османского подданства в Тифлисскую губернию и переселение кавказских мусульман и жителей Тифлисской губернии на османские территории после русско-турецкой войны 1877-1878 годов. В этой главе также исследуется влияние этнического разнообразия и его социальные последствия для городской жизни Тифлиса, включая влияние многоязычия на прессу и издание. Кроме того, под заголовками “Сельское хозяйство и животноводство”, “Промышленность и торговля” и “Транспортные сети и их роль в торговле” подробно рассматриваются экономические динамики Тифлисской губернии.

В третьей главе работы, озаглавленной «Централизм и его отражения в Тифлисской губернии» (стр. 125-179), анализируются последствия централизованного управления Российской империи для Тифлисской губернии. С конца XIX века централизованный подход Российской империи проявлялся в разных аспектах, и в этой главе он рассматривается на примере Тифлисской губернии. В главе подробно исследуется, как в Тифлисской губернии применялись законы и образовательные реформы, принятые в Петербурге, а также как отмена крепостного права, ставшая важным событием для Российской империи,

отразилась на губернии. Автор обращает внимание на эволюцию политики русификации, подчеркивая её строгие последствия для Тифлисской губернии. Также рассматриваются вопросы налогообложения и военных обязанностей жителей губернии. В главе приводится информация о религиозной жизни в Тифлисской губернии, включая религиозные институты, созданные русскими, и религиозные практики этнических групп на основе русских отчетов.

Заключительная глава работы озаглавлена «Тупики централизованной политики и политические события» (стр. 179-251). В этом разделе рассматривается положение Тифлисской губернии в контексте политических событий, происходивших в Российской империи, и место Тифлиса в кавказской политике Османской империи. Централизованные политики Российской Империи со временем превратились в проект русификации, вызвали в регионе грузинские и армянские националистические движения за независимость. В этом разделе под заголовком «Революция 1905 года и Тифлисская губерния» подробно анализируются последствия революции для Тифлисской губернии и турецко-армянские конфликты, а также уделяется внимание представительству Тифлисской губернии в Государственной Думе России. Еще одним важным политическим событием в Тифлисской губернии было рассмотрение под заголовком «Подход российского правительства к тифлисским армянам». В этом разделе анализируется процесс восприятия армян как врагов Российской Империей, конфискация имущества армянских церквей, конфискация имущества армянских церквей, покушение на кавказского наместника и изменение армянской политики в период Воронцова-Дашкова. Кроме того, в главе под заголовком «Место Тифлиса в кавказской политике Османской империи» исследуются отношения Османской империи с Тифлисской губернией в контексте внешней политики, предоставляются сведения о консульстве, учрежденном османами в Тифлисе, и его деятельности. Также рассматриваются планы тифлисских армян в отношении османских территорий и влияние пантюркизма и панисламизма османов на губернию.

В заключении автор подчеркивает этническое разнообразие населения, проживающего в регионе, и его отражение в системе губерний, созданной в Тифлисе. Особое внимание уделяется националистическим движениям армян, развивавшимся в оппозиции к русскому правлению, и жестким мерам, применяемым российской администрацией в ответ на эти движения. Автор отмечает, что после революции 1905 года политика в регионе изменилась и что до конца правления российского царизма политические стратегии в регионе формировались под влиянием последствий этой революции. В приложении к работе (с. 284-295) представлено 22 различных дополнения, состоящих из карт, рисунков и фотографий. Большая часть этих приложений взята из фотоархива Национальной библиотеки парламента Грузии и включает изображения некоторых важных государственных учреждений и строений в Тифлисе, упомянутых в работе.

Использование автором в своей работе первоисточников, таких как документы Российского государственного архива и региональные ежегодники, например, “Кавказский календарь”, делает исследование уникальным и ценным. Впервые в турецкой литературе используются эти источники, а также проводится идентификация тюркских этнических групп, проживающих в Тифлисской губернии, и оценка политики Османской империи в отношении региона, что повышает значимость работы. Охват широкого временного периода (1846-1914) и систематизация темы через призму политических событий свидетельствуют о значительном труде автора. Однако следует отметить, что при освещении множества исторических событий, произошедших в течение этого длительного периода, и их влияния на Тифлисскую губернию, возникли определенные трудности. Мы считаем, что данное исследование может послужить примером для изучения других губерний в Российской империи, и оно выявило множество тем, которые могут быть рассмотрены отдельно. Мы ожидаем, что автор детально проработает часть этих тем, в то время как другие темы будут исследованы историками региона. В работе имеются некоторые недостатки в отношении сравнительного анализа Тифлисской губернии с другими губерниями, особенно с теми, которые были образованы на Кавказе. Необходимо отметить, что для лучшего понимания темы полезно было бы поддержать анализы статистических данных, тематические карты и сравнения с другими губерниями инструментами цифровых гуманитарных наук.

Beyanname:

1. **Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
2. **Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, Kitap İncelemesine başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
3. **Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

1. **Ethics approval:** Not applicable.
2. **Author contribution:** The author declares no one has contributed to the book review.
3. **Competing interests:** The author declares no competing interests.

RUSYA GÜNLÜĞÜ

John Steinbeck, *Rusya Günlüğü*, İletişim Yayıncılık, Çev: Deniz Keskin, İstanbul, 2022, 265 s., ISBN: 978-975-05-3412-6.

 Muhammed TAŞKESENLİĞİL^a

John Steinbeck, Amerikan edebiyatının en önemli yazarlarından biri olarak öne çıkmaktadır. *Gazap Üzümleri*, *Fareler ve İnsanlar* gibi eserleriyle dünya çapında tanınan Steinbeck, yalnızca Amerikan toplumunun sorunlarını ve kapitalizmin acımasız yüzünü gözler önüne sermekle kalmaz; aynı zamanda farklı coğrafyalardaki toplumlara ve siyasi yapıları da derinlemesine inceleyerek evrensel temalar ortaya koyar. Yazarın önemli eserlerinden biri olan *Rusya Günlüğü* (*A Russian Journal*), ilk olarak 1948 de yayımlanmış, 2022 yılında ise Türkçeye kazandırılmıştır. Bu kitap, Steinbeck'in ünlü fotoğrafçı Robert Capa ile birlikte 1947 de Sovyetler Birliği'ne yaptığı seyahatin sonucunda kaleme alınmıştır. *Rusya Günlüğü*, hem Capa'nın çarpıcı fotoğrafları hem de Steinbeck'in gözlemci

bakışıyla, dönemin Sovyetler Birliği'ne dair samimi ve canlı bir portre sunmaktadır. *Rusya Günlüğü*, Steinbeck'in Sovyetler Birliği'ne yaptığı dört aylık bir gezi boyunca edindiği izlenimlerin bir derlemesidir. Kitapta, Steinbeck ve Capa'nın; Moskova, Kiev, Stalingrad¹ ve Gürcistan gibi şehirleri ziyaret ederken karşılaştıkları insanlar ve günlük yaşam ayrıntıları anlatılmaktadır. Steinbeck, dönemin Sovyetler Birliği'ni daha çok sıradan insanların yaşamlarına odaklanarak betimler. Kitabın başlıca temaları arasında savaş sonrası yeniden yapılanma, insanlık, basit yaşam mücadelesi ve kültürel farklılıklar yer alır. Steinbeck, savaşın izlerini taşıyan bu ülkenin hem fiziksel hem de ruhsal anlamda nasıl toparlanmaya çalıştığını gözler önüne serer. Özellikle kırsal bölgelerdeki tarım toplumlarının yaşamını detaylandırır ve sıradan Sovyet vatandaşlarının savaş sonrasında ne gibi zorluklarla karşılaştığını gözlemleyerek, onların bu zorluklarla nasıl başa çıktığını anlatır. Bu açıdan bakıldığında *Rusya Günlüğü*, savaş sonrası Sovyetler Birliği'ni daha insancıl bir bakış açısıyla yansıtır. Kitap, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler

^a Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, m.taskesenli@atauni.edu.tr

¹ Stalingrad, günümüzde Volgograd adıyla bilinen, Rusya'nın güneybatısında yer alan bir şehirdir. Volga Nehri'nin batı kıyısında konumlanmıştır ve Rusya'nın önemli sanayi, ulaşım ve kültür merkezlerinden biridir.

Birliği'nin toplumsal yaşamını, insanlarını ve kültürel dinamiklerini gözlemleyerek; dönemin Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki gergin ilişkilerini de dolaylı olarak yansıtır.

Steinbeck'in yalın ve anlaşılır anlatımı, gözlemlerinin okuyucunun zihninde net bir şekilde canlanmasına olanak tanır. Steinbeck, okura belirli bir ideolojik yönlendirme yapmaktan kaçınır ve tamamen gözlem odaklı bir anlatımı benimser. Amerikalı bir yazar olarak, Sovyetler Birliği'ne karşı merak ve dikkatle yaklaşır ancak yer yer kültürel şoklar ve uyumsuzluklarla karşılaştığını da belirtir. Bu, kitabın zaman zaman ironik ve mizahi bir tonda ilerlemesine yol açar. Steinbeck'in kullandığı dildeki sadelik, gezdiği yerlerde gördüğü karmaşık sosyal ve ekonomik durumları daha net bir şekilde ortaya koyar. Anlatıcı olarak tarafsız kalmaya çalışması, kitapta herhangi bir ideolojik yargıya varmamasına olanak tanır. Steinbeck, Sovyetler Birliği'nde gördüğü yoksulluğu, halkın çektiği sıkıntıları ve savaşın yıkımını anlatırken bile doğrudan bir eleştiri getirmez. Bu, esere bir tür denge getirir ve okuyucuya kendi sonuçlarını çıkarma fırsatı sunar.

Kitabın görselliği de en az Steinbeck'in yazıları kadar önemlidir. Robert Capa'nın çektiği fotoğraflar Steinbeck'in anlatımını zenginleştirir ve okurun Sovyetler Birliği'ni daha somut bir şekilde algılamasını sağlar. Bu fotoğraflar, Steinbeck'in yazılı anlatımına paralel olarak Sovyet yaşamının basit ama güçlü sahnelerini gözler önüne serer. Capa'nın fotoğraflarıyla birlikte Steinbeck'in gözlemleri daha etkili bir hal alır. Bu fotoğraflar; kitapta betimlenen köylüler, işçiler, sokaktaki insanlar gibi figürlerin gerçek yaşamda nasıl görüldüğünü gözler önüne serer ve okurun hayal gücünü daha derin bir seviyeye taşır.

Rusya Günlüğü, Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarında yayımlanmış bir eserdir. Kitap, dönemin en büyük iki süper gücü olan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki gergin siyasi ilişkilerin gölgesinde kaleme alınmıştır. Ancak, Steinbeck bu kitapta doğrudan siyasi meselelere değinmez. Yine de eser, bu tarihsel bağlamda okunduğunda dönemin siyasi atmosferine dair önemli ipuçları taşır. Özellikle Amerikalı bir yazarın, Sovyetler Birliği'nde sıradan insanların yaşamlarına dair bu kadar tarafsız bir gözlem yapması, o dönemin popüler Amerikan söylemleriyle zıtlık teşkil eder. Bu da eserin iki ülke arasındaki ideolojik uçurumları anlamaya yönelik değerini artırır. Kitap, bir anlamda dönemin Amerikan okuyucusuna; Sovyetler Birliği'ni yalnızca propaganda aracı olarak değil, insanların günlük yaşam mücadelelerini ve insani yönlerini anlamak için bir fırsat sunmuştur. Bu, Steinbeck'in objektif bir bakış açısı sunma arzusunun bir yansımasıdır. Kitap aynı zamanda Batı'nın Sovyetler Birliği'ne karşı duyduğu korku ve önyargıları da bir nebze kırmaya çalışan bir köprü niteliği taşır.

Dokuz bölümden oluşan *Rusya Günlüğü'nün* ilk bölümü², Steinbeck ve Capa'nın Amerika'dan yola çıkmalarını ve Sovyetler Birliği'ne doğru uzanan bir yolculuğa hazırlık süreçlerini anlatır. Kahramanımız Capa'nın konuşmadığı tek dil Rusçadır. Birbirlerinin dillerini bilmemeleri nedeniyle Moskova'da geçirdikleri günler, her ikisi için de zorluklarla doludur. Moskova'ya ulaşmadan önceki bürokratik zorluklar, vize işlemleri ve soğuk savaş atmosferinin yansıttığı gerginlikler bu bölümde dikkat çeker. Steinbeck,

² John Steinbeck, *Rusya Günlüğü* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2022), 5-11.

seyahatin başında özellikle Sovyetler Birliği'ne olan Amerikalı önyargılarını ve yanlış algıları ele alır. Moskova'ya ulaştıklarında, şehirdeki yaşamın şaşkıncu derecede düzenli ve normal olduğunu gözlemler. Yabancı gazetecilerle yapılan toplantılar, Steinbeck ve Capa'nın Sovyetler Birliği'ni dışarıdan gözlemlemek yerine yerel halkla doğrudan iletişime geçme isteğini yansıtır. Bu bölümde Steinbeck; Moskova'nın mimarisini, Stalin dönemi propagandasını ve başkentin sosyal yapısını dikkatli bir gözle inceler. Sovyet bürokrasisine dair alaycı yorumlar ve batı ile doğu arasındaki farklar bu bölümün önemli unsurlarındandır. Aynı zamanda, Moskova'nın İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımdan nasıl toparlandığını da gözler önüne serer. Steinbeck ve Capa'nın Moskova yolculuğuna çıkmadan önce birkaç temel prensip üzerinde anlaştıkları vurgulanır: Olumsuz önyargılardan kaçınmak, ne eleştirel ne de abartılı bir üslup kullanmamak ve yalnızca gördüklerini dürüstçe kayda geçirmek. Bilmedikleri konularda aceleci yargılar vermemeye ve bürokratik engeller karşısında sabırlı olmaya da özen göstereceklerdir. Steinbeck, karşılıklarına anlamadıkları ve rahatsız edici durumlar çıkacağını bilseler de eleştirinin ancak gerçek deneyimlere dayanması gerektiğini belirtir. Vize başvuruları hızla onaylanır; ancak Rus konsolosluğu, Capa'nın fotoğrafçı olarak gerekliliğini sorguladığında Steinbeck, Capa'nın eşsiz yeteneğini vurgulayarak bu işin ancak tam bir iş birliğiyle yapılabileceğini ifade eder. Steinbeck ve Capa, Rusya'yı yalnızca siyasetiyle değil halkın günlük yaşamı üzerinden de anlamak istediklerini vurgularlar. İnsanların nasıl giyindiği, ne yediği, nasıl eğlendiği ve nasıl öldüğü gibi basit ama insanî sorular; onların merakını cezbeder. Rus halkının özel hayatını yazan ya da fotoğraflayan pek kimse olmadığından, bu boşluğu doldurmanın ilginç ve önemli olacağını düşünürler. Rusya'nın siyasi yüzü kadar bu görünmeyen ve anlatılmayan yüzünü de keşfetmek isterler. Steinbeck ve Capa, büyük siyasi meselelerden ve Kremlin'den uzak durarak, doğrudan halkı gözlemlemeyi hedeflerler. Görüp duyduklarını fotoğraflarla destekleyerek, Rus halkının günlük yaşamını anlatmayı planlarlar. Ancak, arkadaşlarının birçoğu bu plana şüpheyle yaklaşır, başarı şanslarının düşük olduğunu düşünür. Yine de Steinbeck ve Capa'nın yaklaşımı esnek: Başarırlarsa harika bir hikâye çıkar; başaramazlarsa, bu başarısızlığın kendisi bile anlatılmaya değer bir hikâye olacaktır.

Kitabın ikinci bölümünde³, Steinbeck ve Capa'nın Moskova'ya ulaşmadan önce Finlandiya ve Leningrad'da⁴ karşılaştıkları deneyimler detaylı bir şekilde ele alınır. Örneğin; Helsinki'den Moskova'ya uçarken Rus uçaklarının eski ve bakımsız görünümü onları tedirgin eder ancak bu uçakların sağlam ve güvenli olduğunu fark ederler. Moskova'ya vardıklarında, Joseph Newman'ın kendilerini karşılayacak olması planlanmışken, Newman'ın ortada olmadığını ve otel rezervasyonlarının yapılmadığını öğrenirler. Bu nedenle, ilk başta büyük bir yalnızlık ve belirsizlik hissi yaşarlar. Fransız Elçiliği'nden bir görevlinin yardımıyla havaalanından çıkıp Metropole Hotel'e ulaşırlar ancak burada da odalarının ayrılmadığını fark ederler. Yardımsever arkadaşları Alexander Kendrick ve eşi onları bir süreliğine evlerinde misafir ederler. Bu bölümde ayrıca, Sovyet uçaklarının durumu, Moskova'daki havaalanının devasa yapısı ve

³ Steinbeck, *Rusya Günlüğü*, 13-22.

⁴ Leningrad, St. Petersburg şehrinin 1924-1991 yılları arasındaki adıdır.

bürokrasinin yavaş ilerleyişi gibi detaylar; Steinbeck'in mizahi ve gözlemci üslubuyla aktarılır.

Kitabın üçüncü bölümü⁵, Steinbeck ve Capa'nın Moskova'ya varışlarından itibaren karşılaştıkları zorluklar ve gözlemlerini içerir. İlk dikkat çeken unsur, Sovyet bürokrasisinin hantallığı ve karmaşıklığıdır. Steinbeck, kalacak yer bulma sürecindeki aksaklıkları ve iletişim kopukluklarını detaylı bir şekilde aktarır. Bu durum, yabancıların Sovyetler Birliği'nde karşılaştıkları güçlüklerin yalnızca bürokratik engellerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda kültürel bir çatışmayı da içerdiğini gösterir. Sovyet sisteminin birey üzerindeki kontrolcü yapısı, otellerdeki düzenlemelerden restoranlarda yemek servisinin bürokratik bir sürece bağlı olmasına kadar uzanır. Özellikle restoranlardaki işleyişin aşırı yavaş olması ve her adımın devlet tarafından denetlenmesi, günlük yaşamın bile merkezi bir kontrol altında şekillendiğini ortaya koyar. Steinbeck'in, Voks yetkilisi Karaganov ile gerçekleştirdiği görüşme ise dönemin Soğuk Savaş atmosferine ışık tutar. Karaganov'un önceki Amerikalı yazarların Sovyetler Birliği'ni yanlış yansıttığına dair şikâyeti, taraflar arasındaki karşılıklı güvensizliği açıkça ortaya koyar. Bu durum, Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki bilgi ve algı savaşının bir yansımasıdır. Steinbeck, tarafsız bir gözlemci olduğunu vurgulasa da Karaganov'un çekimserliği, dönemin politik ortamında bu tür bir vaadin kolayca kabul görmediğini gösterir. Aynı zamanda, Sovyet toplumundaki insanların savaş sonrası dönemde yaşadığı yorgunluk ve zorluklar da Steinbeck'in dikkatinden kaçmaz. Moskova sokaklarında karşılaştığı yoksul giyimli insanlar savaşın toplumsal yaralarını gözler önüne serer. Steinbeck'in Amerikan ve Sovyet yazarlarına dair yaptığı karşılaştırmalar ise iki sistemin sanat ve bireysel ifade anlayışındaki farkları açığa çıkarır. Sovyetler Birliği'nde yazarların "insan ruhunun mimarları" olarak görülmesi, onların ideolojik bir misyonla hareket etmek zorunda olduklarını gösterir. Buna karşın, Amerikan yazarlarının özgürlüğü ve toplum nezdindeki daha bağımsız konumları, Steinbeck'in kendi sanat anlayışını ifade etmesine olanak tanır. Ancak bu özgürlüğün, yazarları toplumsal bir sorumluluktan muaf kılmadığını da vurgular. Bölüm genelinde, Steinbeck'in yalnızca gördüklerini anlatmakla kalmayıp, bu gözlemler üzerinden insan doğasını; sistemleri ve toplumları anlamaya yönelik bir çaba içinde olduğu fark edilir.

Kitabın dördüncü bölümünde⁶, Steinbeck ve Capa'ya Kiev seyahatlerinde tercümanlık yapması için Bay Hmarskiy eşlik eder. Amerikan edebiyatı üzerine çalışan bu genç tercüman, kitabi bir İngilizce bilgisine sahiptir ve Steinbeck ile Capa'nın dil oyunlarını anlamakta zorlanır. Bölüm, bu ikilinin Hmarskiy'e yönelik sürekli şakaları ve yanlış telaffuzlarla dalga geçmeleri etrafında döner. Özellikle Hmarskiy'nin *Gremlin* hikâyesine tepkisi, Sovyetlerin batıl inançları reddeden rasyonalist yaklaşımını mizahi bir dille yansıtır. Bu bölümdeki etkileşimler; Steinbeck'in, kültürler arası iletişimde yaşanan yanlış anlamalar ve uyumsuzluklar üzerine ince bir mizah geliştirdiğini gösterir. Hmarskiy'nin planlarının aksaması ve aksiliklerle başa çıkma şekli, Sovyet düzeninin işlevselliğini eleştirel bir gözle irdelemektedir. Ayrıca, tercümanın İngilizceyi tam olarak kavrayamaması, iki taraf arasında yalnızca dilsel değil, kültürel bir kopukluk olduğunu da ortaya koyar. Steinbeck, bu kopukluğu mizahi bir şekilde işlese de, Sovyet sisteminin

⁵ Steinbeck, *Rusya Günlüğü*, 23-61.

⁶ Steinbeck, *Rusya Günlüğü*, 63-90.

bireyler üzerindeki baskısını ve yabancılara karşı mesafeli yaklaşımını da gözler önüne serer.

Beşinci bölümde⁷ Steinbeck ve Capa, Sovyetler Birliği'ne gelişlerinin dokuzuncu gününü geride bırakır. Bölüm, Steinbeck'in Capa'nın sabah rutinlerine dair mizahi anlatımıyla başlar. Capa'nın günün ilk saatlerinde yaşadığı sersemliği yenmesi için Steinbeck ona entelektüel sorular sorar ve bu durum, mizahın yanı sıra ikili arasındaki dinamikleri de açığa çıkarır. Aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nde geçirdikleri sürenin yoğunluğu ve deneyimlerinin çok daha uzun bir süreyi kapsıyormuş gibi hissettirmesi, hem fiziksel hem de duygusal anlamda bir yorgunluğun izlerini taşır. Bu bölümde, sıradan anların detaylarıyla Steinbeck'in gözlem gücü ön plana çıkar. Capa'nın banyoda saatler geçirmesi gibi olaylar, bir yandan bireysel alışkanlıkların komik bir şekilde resmedilmesi, diğer yandan da iki arkadaşın uyum içinde nasıl çalıştığını yansıtır. Bölümün genel tonu, Sovyetler Birliği'nde geçen zorlu günlere rağmen, mizahi bir bakış açısıyla karşılaştıkları tuhaflikları kabullendiklerini hissettirir. Steinbeck'in, Sovyetler'in günlük hayatında gözlemlediği karmaşayı incelikli bir espriyle sunması, metnin hem eleştirel hem de sıcak bir bakışla okunmasını sağlamaktadır.

Altıncı bölümde⁸ yazarlar Moskova'ya döner ve Ukrayna'daki dostane atmosferden sonra tanıdık kültürel öğelere kavuşmanın rahatlığını hissederler. Ed Gilmore'un evinde swing müzik dinlemek gibi Amerikan kültürüne dair aktivitelerle kendilerini evlerinde gibi hissetmeye çalışırlar. Aynı zamanda Moskova'daki sosyal ortamı ve yaşam tarzını keşfetmek için çeşitli yerlere giderler. Sovyet bürokrasisinin ve gündelik yaşamın getirdiği zorluklara rağmen Moskova'da Amerikan Büyükelçiliğinin yardımcılarıyla toplumsal düzeni anlamaya devam ederler. Moskova'da bir savaş ganimetleri sergisi ve sosyal aktiviteler bölüme damgasını vurur. Bölüm, kültürler arası etkileşim ve uyum arayışını merkeze alır. Yazar, Moskova'da kendisini evinde hissetmek için Amerikan kültürüne ait unsurlara yönelerek kültürel aidiyet ihtiyacını vurgular. Moskova'nın savaş sonrası atmosferi, sadece Sovyetlerin değil aynı zamanda Amerikan gözlemcilerinin de gündelik yaşamlarını etkileyen bir dinamik olarak öne çıkar. Sergilenen savaş ganimetleri, savaşın etkilerinin hâlâ canlı bir şekilde hissedildiğini gösterirken, bu olay Sovyetlerin kendi zaferlerini görkemli bir şekilde kutlama arzusunu da yansıtır. Yazarın gözlemleri, Sovyet yaşam tarzına dair hem hayranlık hem de mesafeli bir eleştiri içerir. Örneğin; Amerikalılar için basit sosyal etkinlikler bile bir lüks veya moral kaynağı iken, Moskova'nın sosyal hayatı daha büyük bir hiyerarşi ve formaliteyle şekillenmiştir. Bu durum, iki toplumun farklı yaşam anlayışlarını ve dönemin siyasi bağlamındaki farklılıkları da yansıtır. Bölüm, savaşın sadece fiziksel değil, kültürel etkilerinin de altını çizer ve okuyucuyu dönemin Sovyet-Amerikan ilişkileri üzerinde düşünmeye sevk eder.

Yedinci bölüm⁹, Gürcistan'ın hem fiziksel güzellikleri hem de kültürel zenginlikleriyle Sovyetler Birliği içinde adeta bir cennet gibi betimlendiği, hayranlık dolu bir bakış açısıyla ele alınır. Bölümde, Gürcistan'ın eşsiz doğası, yemyeşil vadileri, dağ manzaraları ve sıcak iklimi, yazar tarafından övgüyle aktarılırken, bölgenin savaş

⁷ Steinbeck, *Rusya Günlüğü*, 91-137.

⁸ Steinbeck, *Rusya Günlüğü*, 139-174.

⁹ Steinbeck, *Rusya Günlüğü*, 181-194.

sırasında büyük ölçüde zarar görmemesi, onun korunaklı ve huzurlu bir alan olarak öne çıkmasını sağlar. Gürcü halkının başta dans, müzik, sanat ve aşktaki tutku ve becerileri olmak üzere kültürel özellikleri Rusya'nın diğer bölgelerindeki insanlar tarafından bir ideal olarak görülür. Steinbeck, Gürcistan'ı yalnızca bir coğrafya olarak değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği içindeki zorlu yaşam koşullarından bir kaçış ve umut sembolü olarak işler. Bu bağlamda Gürcistan, hem doğal güzellikleriyle hayranlık uyandıran bir yer hem de Sovyet halkının hayal gücünü besleyen bir ütopya olarak tasvir edilir. Yazarın anlatımı, Sovyetler Birliği'nin genel atmosferine kıyasla Gürcistan'ın bir tür "kaçış noktası" olarak algılandığını gösterirken, bölgeyi hem tarihsel bir hazine hem de modern zamanlar için ilham kaynağı olarak sunar.

Sekizinci bölüm¹⁰, Gürcistan'ın derin edebi ve kültürel mirasının hem büyüleyici hem de çarpıcı bir şekilde incelendiği, yazarların Gürcü kimliğini daha yakından tanıdığı bir kesiti sunar. Bölümde, Gürcistan Yazarlar Sendikası'nın düzenlediği resepsiyon, edebiyatın bu toplumdaki merkezi yerini gözler önüne serer. Etkinlikte yapılan konuşmalar ve okunan metinler; Gürcistan'ın zengin tarihini, edebiyata verdiği değeri ve kültürel kimliğini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda katılımcılara sanatı ulusal bir gurur kaynağı olarak benimsemeleri gerektiğini hatırlatır. Özellikle Şota Rustaveli'nin *Kaplan Postlu Şövalye* adlı eseri, Gürcü edebiyatının en önemli simgelerinden biri olarak vurgulanır ve Gürcülerin ulusal kimliklerini inşa ederken bu tür eserlerden ne denli ilham aldıkları açıkça görülür. Yazarların gözlemleri, Gürcü toplumunun şairlere ve yazarlara verdiği değeri bir başka dikkat çekici boyutta işler. Şairlerin mezarlarının, kralların mezarlarıyla aynı düzeyde görülmesi ise bu toplumda ne denli yüce bir yer tuttuğunu kanıtlar. Bu durum, Gürcü halkının sanat ve edebiyat aracılığıyla kendi kimliklerini yüceltme ve koruma çabalarını yansıtır. Bununla birlikte, yazarların Gürcistan'da hissettiği hafif yabancılık duygusu, kültürler arası farklılıkların getirdiği zorlukları da gündeme getirir. Özellikle, Gürcü halkının şiir ve edebiyata adanmış yoğun ilgisi ile yazarların Amerikalı bir perspektiften bu durumu değerlendirme çabası, iki toplum arasındaki kültürel bağların karşılaştırmalı bir analizine olanak tanır. Bölüm, Gürcistan'ın edebiyatını yalnızca bir geçmiş mirası olarak değil, aynı zamanda modern toplumsal dokunun bir parçası ve ulusal bir bağlayıcı güç olarak sunar. Yazarlar, edebiyatın bu güçlü etkisini gözlemlerken, Gürcü halkının kültürel köklerine bağlılığının, savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine kıyasla ne kadar sağlam olduğunu vurgular. Böylece, Gürcistan yalnızca doğal güzellikleriyle değil, kültürel zenginlikleriyle de bir "ideal yaşam" sembolü olarak şekillenir.

Dokuzuncu bölüm¹¹, Moskova'nın Ekim Devrimi'nin yıldönümü kutlamalarıyla dolup taşıdığı bir dönemden kesitler sunar ve bu atmosferde geçen olaylarla Sovyetlerin toplumsal ve kültürel dinamiklerini birleştirir. Şehir; ışıklandırılmış köprüler, devasa Stalin portreleri ve renkli süslemelerle devrimin ruhunu yansıtan bir sahneye dönüşmüştür. Kutlamalar sırasında yazarlar, kalabalıkların arasına karışarak Moskova halkının bu özel günü nasıl yaşadığını gözlemler. Kremlin'in ihtişamlı ışıklandırması, Sovyet rejiminin gücünü ve propagandadaki etkisini vurgularken, halkın madalya ve

¹⁰ Steinbeck, *Rusya Günlüğü*, 195-236.

¹¹ Steinbeck, *Rusya Günlüğü*, 237-265.

kurdelelerle süslenmiş kıyafetleri ise bireysel fedakârlıkların toplumsal zaferle nasıl birleştirildiğini gösterir. Yazarlar, sadece görkemli törenleri değil, sıradan insanların bu yoğun atmosferdeki çabalarını da kayda geçirir. Kalabalıklar arasındaki coşku, Sovyetler Birliği'nin kolektif dayanışma duygusunu güçlendirirken, erzak taşımaya çalışan bireyler ve hâlâ ekonomik zorluklarla mücadele eden halk, savaş sonrası gerçekliğin kutlamaların gölgesinde nasıl sürdüğünü gözler önüne serer. Örneğin, bir anne çocuğuna sınıksız sarılarak kalabalıkta ilerlemeye çalışırken bir diğerinin ellerindeki sepetle kalabalık içinde erzak taşıdığı görülür. Bu detaylar, toplumsal dayanışmayı simgelese de günlük hayatın ne denli meşakkatli olduğunu da hatırlatır. Kutlamaların büyüklüğü ve halkın katılımı, Sovyetler Birliği'nin travmatik geçmişiyle başa çıkma ve geleceğe umutla bakma çabasını temsil eder. Steinbeck'in gözlemleri, bu gösterişli organizasyonların halk için birer eğlence ve gurur kaynağı olmasının yanı sıra, zorlu geçmişin izlerini silmeye yönelik birer sembolik araç olduğunu da vurgular. Böylece bölüm, coşkulu kutlamaların altında yatan toplumsal mücadeleleri ve bireysel hikâyeleri, Sovyet kültürünün güçlü bir yansıması olarak ele alır.

Sonuç olarak, John Steinbeck'in *Rusya Günlüğü* adlı tercüme eserin, edebi ve tarihsel açıdan değerli bir yapıt olarak hem Sovyetler Birliği'ne dair önemli gözlemler sunduğu hem de savaş sonrası dünyada insanlığın evrensel niteliğini gözler önüne serdiği söylenebilir. Steinbeck'in sade anlatımı ve Robert Capa'nın etkileyici fotoğrafları, okura Sovyet toplumuna dair hem dokunaklı hem de düşünmeye sevk eden bir perspektif sunar. Kitap, Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaşın ilk yıllarında yayımlanmış olmasına rağmen Steinbeck'in siyasi yorumlardan kaçınarak insani deneyimlere odaklanması, eserin evrenselliğini ve zamansızlığını pekiştirir. Steinbeck'in tarafsız bakış açısı, dönemin siyasal atmosferine rağmen, iki toplum arasındaki derin farklılıkların ötesinde, insanların her yerde benzer mücadelelerle karşı karşıya olduğunu vurgular. Eserdeki mizahi ve alaycı anlatım, Batı'nın Sovyetlere bakış açısıyla örtüşen unsurlar taşısa da yazar, gözlemlerini ideolojik yorumlardan uzak ve tarafsız bir şekilde aktarmayı amaçlamıştır. Bu üslup, kültürel farklılıkların ve bürokratik zorlukların doğurduğu şaşkınlıkları yansıtmakta, eserin insancıl bakış açısını korumaktadır. Bu açıdan *Rusya Günlüğü*, sadece bir seyahatname değil, aynı zamanda savaş sonrası dünyanın ruh halini yansıtan bir belge niteliği taşır. *Rusya Günlüğü*, dönemin diğer eserleriyle karşılaştırıldığında, Sovyetler Birliği'ne dair daha insancıl bir bakış açısı sunar. Örneğin, Steinbeck, Moskova sokaklarında karşılaştığı yoksulluğu ve bürokratik zorlukları mizahi bir şekilde aktarırken, halkın bu zorluklarla başa çıkışını empatik bir bakış açısıyla gözlemler. Bu yaklaşım, Orwell'in *1984* ündeki karamsar Sovyet imajından farklıdır. Ayrıca, Kiev'deki çocukları gözlemlerken halkın yaşam mücadelesine rağmen umut ve yaşam sevinci bulabilmesi, Koestler'in *Karanlıkta Bir Yıldız Gibi* eserindeki baskıcı atmosfere zıt bir ton oluşturur. Bu şekilde Steinbeck, Sovyetler Birliği'ni sadece ideolojik bir yapı değil, halkının günlük mücadelesiyle de ele alır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, Kitap İncelemesine başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.

3. ıkar atıŐması Beyanı: Yazar, herhangi bir çıkar atıŐması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

1. Ethics approval: Not applicable.

2. Author contribution: The author declares no one has contributed to the book review.

3. Competing interests: The author declares no competing interests.

